

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 7 від 28.07.2022).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Ilhanaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 7 from 28.07.2022).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРИНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Від ери Гутенберга до ери Цукерберга 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

ПОГОРЕЛОВСЬКА І. Як Японія та МІ-6 сприяли створенню ISBN 5

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

ШЕВЧЕНКО М. Авторське право в контексті оцифрування документів ХХ століття
бібліотеками України: законодавчий і техніко-технологічний аспекти 13

МАТВИЄНКО О., ЦИВІН М. Професіологічний дискурс спеціальності
"Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" 23

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. Цивілізаційний проект "Папська імперія Риму".
Хрестові походи — Реформація та Контрреформація 31

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Видавнича діяльність Книжкової палати України станом на 1964 рік 39

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

КЕПІН Д. Фагот як пам'ятка музичної культури: джерелознавче дослідження 42

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

ШЕЙКО В., КУШНАРЕНКО Н. Статусний патерн харківської бібліотечної
освітньо-наукової школи 49

CONTENT

EDITORIAL DIRECTOR'S PAGE

SENCHENKO M. From the Gutenberg era to the Zuckerberg era 3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

POGORELOVSKA I. How Japan and MI6 contributed to ISBN 5

LIBRARIANSHIP

SHEVCHENKO M. Copyright in digitizing documents of the 20th century
by libraries of Ukraine: legislative and technical and technological aspects 13

MATVIENKO O., TSYVIN M. Professional discourse of the specialty
"Information, library and archival affairs" 23

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. Civilization project "Papal Empire of Rome".
Crusades — Reformation and Counter-Reformation 31

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Publishing activity of the Book Chamber of Ukraine as of 1964 39

HISTORICAL INTELLIGENCE

KEPIN D. The bassoon as a monument of musical culture: source studies 42

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

SHEYKO V., KUSHNARENKO N. Status pattern of Kharkiv library
educational and scientific school 49

УДК 028.1.02:002.1-028.25-028.27](045)

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Від ери Гутенберга до ери Цукерберга*

Чому технологічна еліта США проти використання гаджетів у школах?

Відколи влітку 2019 р. Президент України анонсував розвиток держави в смартфоні, чиновники ведуть нескінченні розмови про цифровізацію всіх сфер життя — від соціальної до економічної та освітньої.

Після початку пандемії COVID-19 "цифровізатори" — керівники МОН — зрозуміли, що можна якнайефективніше використати цей шанс й активно взялися за школи, університети та наукові заклади. Сьогодні цифрова трансформація українських шкіл у розпалі: заклади забезпечують різноманітними електронними пристроями, розробляють та вдосконалюють інтернет-ресурси для онлайн-навчання, підручники переводять у цифровий формат (за задумом чиновників, лише за кілька років вони повністю замінять паперові), запускають "освітню" соціальну мережу для школярів. Навіть більше, в навчальних закладах запроваджують змагання з відеоігор (так званий "кіберспорт")! І ці зміни подають як безальтернативні — мовляв, країна має рухатися в ногу з часом, а заперечувати цифровізацію шкіл можуть лише ретрогради.

Чи так це насправді?

Чиновникам від цифровізації шкіл дуже заважає один прикрий факт: американська технологічна еліта старанно намагається убезпечити своїх дітей від використання гаджетів, до того ж не лише під час дозвілля, а й у навчанні! Як не дивно, але головними "ретрографами" виявляються представники ІТ-еліти на кшталт засновників Microsoft та Apple!

Американська корпорація Apple подарувала світу велику кількість культових гаджетів, як-от медіапрогравач iPod, планшет iPad, смартфон iPhone і ноутбук MacBook. Проте коли репортер запитав засновника компанії С. Джобса, чи подобається його дітям новий планшет Apple, той відповів, що не дозволяє їм користуватися такою технікою.

Відомо також, що засновник корпорації Microsoft Б. Гейтс забороняв своїм дітям брати до рук смартфони до 14 років, а розробник Twitter Е. Вільямс дозволяв користуватися планшетом і

смартфоном лише годину на день, а на обурення суворістю рішення відповідав: "Удома кілька сотень паперових книг. Хочете розважитися — читайте досхочу!".

Американський інженер, директор із комунікацій корпорації Google А. Ігл наполягає на тому, що дітям не слід квапитися опанувувати комп'ютер. На його думку, Google та інші корпорації спеціально розробляють якнайпростіші технології роботи з гаджетами. "Немає жодних причин, через які діти не зможуть набути цих навичок, коли подорослішають", — стверджує представник Google. Він упевнений, що школі не потрібна цифровізація, особливо якщо йдеться про початкову освіту: "Я принципово відкидаю думку про те, що в початковій школі необхідні технічні засоби". Водночас А. Ігл переконаний, що немає жодних суперечностей між його роботою та бажанням виховувати нове покоління без гаджетів: "Якби я працював в Miramax і знімав непогані фільми з рейтингом R (для дорослих), то, звісно, не хотів би, щоб мої діти дивилися їх до 17 років".

Погодьтеся, порівняння між гаджетами й фільмами для дорослих доволі показове, адже на цифрових пристроях, на відміну від кіно, немає попереджень щодо вікових обмежень. Проте представники американської ІТ-еліти поводяться так, ніби вони є! Під заборонаю для дітей опиняються не лише гаджети, а й інтернет, соцмережі та відеоігри. Дбайливі батьки з високотехнологічних корпорацій відкрито визнають, що всевітня мережа часто стає інструментом для маніпулювання людьми та їхньої десоціалізації, а тому вкрай небезпечна для дітей.

Американська журналістка Н. Боулз відома тим, що активно висвітлює діяльність Кремнієвої долини — технологічного центру США, де розташовано штаб-квартири багатьох міжнародних ІТ-компаній. За висновками журналістки, місцева еліта намагається всіляко обмежувати контакти дітей із гаджетами. Непоодинокі випадки, коли навіть нянь примушують підписувати контракти, згідно з якими вони не мають права використовувати поряд із дітьми жодних пристроїв з екранами, у тому числі й власних телефонів.

* Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2022. № 6. С. 3—6.

Широку популярність поміж американської IT-спільноти здобула Вальдорфська школа в м. Лос-Альтос (штат Каліфорнія). Це один із найбагатших районів Кремнієвої долини, а батьки більшості учнів працюють у сфері високих технологій і є співробітниками таких гігантів, як Google, Apple, Yahoo, eBay, Uber і Hewlett-Packard. У цій школі майже не використовують цифрові пристрої, їх суворо заборонено в молодших класах, а в середніх і старших роботу з гаджетами зведено до необхідного мінімуму.

У США раніше, ніж в Україні, розпочали проводити цифровізацію шкіл разом з експериментами з онлайн-навчання, й американці раніше за нас зіткнулися з недоліками такого формату.

Попри масову комп'ютеризацію системи американської освіти, педагоги Вальдорфських шкіл заявили, що не проводитимуть жодної цифровізації. Свою чітку позицію вони обґрунтують тим, що комп'ютери та гаджети лише відривають дітей від навчання й живої взаємодії один з одним, пригнічують творче мислення. Тільки живе спілкування з наставником може посправжньому захопити й захопити учнів. Вальдорфські педагоги вбачають свою місію в тому, щоб допомогти дитині виразити себе в грі та художній діяльності, а не "згодовувати" їй завантажену в планшет інформацію. Замість опанування гаджетів малечу навчають, наприклад, в'язання, оскільки це заняття розвиває координацію й математичні навички.

Можна по-різному ставитися до Вальдорфських шкіл та їхніх методик, важливо інше: навчання без гаджетів — це принципова позиція цих педагогів, і саме таку освіту обирає для своїх нащадків американська технологічна еліта. А якщо це так, то розмови про безальтернативність цифрових навчальних закладів є блефом. Альтернатива завжди є, і фахівці, безпосередньо пов'язані з розвитком найсучасніших цифрових технологій, як не дивно, вважають вальдорфську систему набагато продуктивнішою та кориснішою за онлайн-школу з модерновими гаджетами.

Залишається відкритим питання, чи варто українським батькам наслідувати приклад американських родин? Чи доцільно обмежувати контакти дітей із цифровими пристроями, якщо йдеться про навчання? Чи слід змиритися з тим, що комп'ютеризація шкіл лише набиратиме обертів, а учні дедалі більше часу проводитимуть у режимі онлайн? Чи означає цифровізація освітнього процесу підвищення його якості, чи

заохочують технології до навчання? Практика переконує, що ні, ситуація радше зворотна.

У 2017 р. журналісти американського видання The Wall Street Journal вивчали досвід роботи 400 цифрових шкіл США. Результати виявилися невітніми: майже 80% учнів продемонстрували вкрай низькі показники успішності в порівнянні з однолітками зі звичайних шкіл.

За два роки до експерименту, у вересні 2015-го, Організація економічного співробітництва і розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)) оприлюднила звіт щодо цифровізації навчального процесу в різних країнах. Отже, системи освіти, які вклали значні кошти в комп'ютеризацію, не виявили помітного поліпшення результатів із читання, математики та природничих наук, що довели результати дослідження якості освіти за Програмою міжнародного оцінювання учнів (Programme for International Student Assessment, PISA). Більше того, діти, які часто користуються планшетом і комп'ютером, зазвичай навчаються гірше за однолітків, котрі майже не послуговуються гаджетами.

Нічого дивного в цих результатах немає. По-перше, дослідження свідчать, що інформацію з екрана учні засвоюють значно гірше, ніж із книги. По-друге, цілком очевидно, що взаємодія дітей із гаджетами не обмежується освітнім процесом, а поширюється й на соціальну сферу. Якщо відеоігри та соцмережі спричиняють в юної аудиторії залежність, то наслідки можуть бути вкрай негативними і для навчання, і для спілкування, і для становлення та розвитку особистості.

Питання цифровізації шкільної освіти насправді має мало спільного із завданням, як зробити її якіснішою. "Цифровізатори" не приховують, що це спосіб зробити навчання дешевшим. Цілком ймовірно, що в недалекому майбутньому діти малозабезпечених батьків навчатимуться перед екранами, тоді як заможні верстви зможуть забезпечити нащадкам якісну освіту в школах без гаджетів, з можливістю безпосереднього спілкування з однолітками та вчителями. Приблизно такого висновку дійшла й американська журналістка Н. Боулз, про яку йшлося вище.

Проблема полягає в тому, яке майбутнє ми плануємо для своїх дітей? Якщо не хочемо, аби в них змалечку формувалася залежність від гаджетів та інтернету, а їхній життєвий шлях визначав штучний інтелект, то маємо разом з учителями шукати альтернативу цифровій школі.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого і електронного тексту / Микола Сенченко, Оксана Сенченко. — Київ : Ліра-К, 2021. — 128 с.

Надійшла до редакції 6 липня 2022 року

УДК 655.535.28ISBN(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).5-12

*Ірина Погореловська,**завідувач відділу Міжнародної системи стандартної нумерації книг (ISBN) Книжкової палати України,**e-mail: IAPogor@gmail.com**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7530-7646>*

Як Японія та МІ-6 сприяли створенню ISBN

У статті висвітлено історичні етапи створення Міжнародного стандартного номера книги (ISBN), упровадження Міжнародної системи стандартної нумерації книг (системи ISBN) у Великій Британії та інших країнах світу; визначено ключову роль ISBN у становленні, успішному функціонуванні та еволюціонуванні міжнародної системи книговидання; окреслено проблеми, тенденції й перспективи розвитку системи ISBN в умовах диджиталізації та цифровізації.

Ключові слова: Міжнародний стандартний номер книги (ISBN); Міжнародна система стандартної нумерації книг (система ISBN); книговидання; друковане видання; штриховий код; електронне видання

Постановка проблеми. Сучасне книговидання важко уявити без Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) — базового елементу Міжнародної системи стандартної нумерації книг. Здається, що ISBN супроводжував книжки завжди, хоча насправді система відсвяткувала перший "дорослий" ювілей — 50 років — у 2015 р. Створення Міжнародної системи стандартної нумерації книг та її подальша інтеграція в національну систему книговидання Великої Британії, а згодом і вихід на міжнародну арену спричинили справжню революцію в книжковому світі й ознаменували початок ери комп'ютеризації та глобалізації у видавничій сфері. Використання ISBN дало змогу об'єднати в єдиний комплекс процеси видання та розповсюдження книжок, забезпечити інформаційне обслуговування, інтероперабельність з іншими міжнародними ідентифікаційними системами. ISBN супроводжує видання, починаючи від моменту їх виготовлення, а отже став засобом для пошуку книг, випущених у світі, в автоматизованих системах як на національному, так і на міжнародному рівнях.

На шляху становлення система ISBN успішно долала перешкоди й стрімко еволюціонувала відповідно до потреб книговидавничої галузі в контексті індустріального суспільства. Глобальна диджиталізація та цифровізація доби інформаційного суспільства поставили нові завдання перед всіма економічними галузями й видавничою зокрема. Система ISBN як один із наріжних каменів міжнародної системи книговидання трансформується відповідно до вимог часу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки щодо феномену й природи

ISBN, а також його ролі в становленні та успішному функціонуванні світового книговидання в сучасних умовах знайшли відображення в працях зарубіжних дослідників Г. Фостера, Д. Вайтекера, Х. Валравенса, Б. Гріна, І.-Е. Шмідта-Брауля, С. Гріффіц, Р. Шильда, Б. Барблана, Р. Тагхольма, Ш. Канел, М. Хілі, Ф. Бредлі та інших.

Проблематика, тенденції й перспективи розвитку національного та міжнародного книговидання висвітлено в публікаціях вітчизняних дослідників М. Сенченка, А. Мураховського, О. Афоніна та інших.

Авторка статті розглянула важливу роль Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) і Міжнародної системи стандартної нумерації книг (системи ISBN) у становленні сучасної системи книговидання, проблематику ідентифікації друкованих та електронних видань й управління їхнім потоком у цифровому середовищі.

Мета статті — дослідити історичні етапи створення Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) та становлення системи ISBN на національному та міжнародному рівнях; окреслити проблеми, які поставали перед топменеджментом системи ISBN під час її становлення та розвитку, з'ясувати способи їх вирішення на різних етапах розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли під час Другої світової війни японські військові обмінювалися закодованими повідомленнями, то навіть не могли уявити, що в такий спосіб нададуть поштовх до створення Міжнародної системи стандартної нумерації книг, яка стала підґрунтям для розбудови глобальної книжкової індустрії та у 2015 р. відсвяткувала 50-річний ювілей. Повідомлення перехоплював і роз-

шифрував у Блетчлі-парку (Bletchley Park) Г. Фостер — молодий статистик, якого залучила до роботи британська розвідка MI-6, коли він ще був студентом математичного факультету Королівського університету в Белфасті [1].

До слова, Блетчлі-парк, відомий як Station X, — знаменитий маєток, розташований у м. Мільтон-Кінс у графстві Бакінгемшир у центрі Англії. Під час Другої світової війни в ньому діяло головне шифрувальне відомство Великої Британії — Урядова школа кодів і шифрів (GC & CS), що пізніше отримала назву "Штаб-квартира урядового зв'язку" (GCHQ). У відомстві зламували шифри й коди "країн Осі" (Японії, Німеччини, Італії). Саме в Блетчлі-парку було сплановано операцію "Ультра", націлену на дешифрування повідомлень німецьких шифрувальних машин часів Другої світової війни "Енігма" та "Лоренц" [2].

Г. Фостер регулярно відточував навички роботи з цифрами, зламуючи різні коди. За спогадами його доньки Софії, математику доводилося аналізувати безліч цифрових комбінацій, що загалом нагадувало принцип роботи з ISBN [1].

Після війни Г. Фостер відновив навчання вже в коледжі Магдаліни в Оксфорді. Лекція Н. Вінера — основоположника кібернетики — щодо управління зворотним зв'язком мала великий вплив на подальші дослідження Гордона. Згодом у Манчестерському університеті він познайомився з ветераном Блетчлі-парку А. Тюрингом — англійським математиком, логіком і криптографом, якого вважають "батьком інформатики". Останній зацікавив його роботою одного з перших комп'ютерів — Manchester Mark I. Від 1956 р. Г. Фостер навчався, а надалі й викладав у Лондонській школі економіки (LSE) [3].

На той час книжкова індустрія була дуже розрізнена, у ній панував суцільний хаос. За словами С. Гріффітс, нинішньої виконавчої директорки Міжнародного агентства ISBN, процес замовлення або продажу книги, навіть наприкінці 1960-х рр., був досить запутаним і трудомістким. У видавців ще не було загальноприйнятої методики ідентифікації видань, кожен книгорозповсюджувач здійснював замовлення літератури у власний спосіб. Через те, що видавничій індустрії бракувало адаптованого до її потреб ідентифікаційного номера книги, реалізаторам доводилося проводити велику роботу, щоб з'ясувати, яке саме видання певної книжки їм потрібне.

Наприклад, усі версії кожної з п'єс В. Шекспіра чи новел Ч. Дікенса потрібно було ретельно

перевірити, аби переконатися в тому, що книгорозповсюджувач одержав саме те видання, яке замовляв [1].

Підвищити ефективність роботи та збільшити прибутковість завдяки автоматизації процесів опрацювання замовлень видань і контролю за їхньою інвентаризацією видавці намагалися ще в 1960-х рр., однак через те, що книги не були послідовно й надійно ідентифікованими, реалізація цих завдань виявилася неможливою.

Задум присвоювати виданням ідентифікаційні номери насправді не був новацією — багато хто з видавців у практичній діяльності використовував метод ідентифікації книг. Оскільки кожен застосовував власну систему, переліки їхніх видань виявилися несумісними між собою. Однак ідея стандартного номера, який би однозначно ідентифікував кожне окреме видання, випущене кожним окремим видавцем і при цьому міг би використовуватися глобальними комп'ютерними системами, була, безумовно, прогресивною.

Проект створення такої системи стартував у Великій Британії з ініціативи провідної ритейлінгової компанії WH Smith (дата заснування 1792 р.!), яка 1965 р. висловила бажання впродовж двох років повністю комп'ютеризувати своє нове складське приміщення у м. Суіндон.

П. Багналл, один із керівників компанії, звернувся до Асоціації видавців Великої Британії з листом щодо потреби створення системи стандартної нумерації для книг. Паралельно він попросив надати експертний висновок Г. Фостера, який на той момент вже очолював кафедру обчислювальних методів у Лондонській школі економіки. П. Багналл запропонував ученому провести дослідження і за його результатами скласти звіт про те, в який спосіб могла б функціонувати система стандартної нумерації книжок. Підсумком дослідження стало створення 9-значного стандартного номера книги (SBN), визначення його семантики, рекомендації щодо впровадження системи SBN у систему книжкової торгівлі на національному рівні [1].

З результатами звіту (розробленого для потреб Великої Британії та Республіки Ірландія) ознайомили учасників професійного книжкового кола, які, зі свого боку, їх схвалили. Отже, математичні навички Г. Фостера, набуті під час війни, стали в пригоді у сфері книговидання. Асоціація британських видавців також підготувала звіт із висновками з означеної тематики. Так розпочалася "ера SBN".

За задумом Г. Фостера, кожному видавництву Великої Британії слід було присвоїти ідентифікаційний код — префікс видавця, що містив від двох до семи цифр. Він мав змінну довжину, що залежала від кількості назв, які випускав певний видавець упродовж року. За цією логікою, маленькому видавництву потрібно було присвоїти 7-значний код, а великому — 2-значний. За кожним префіксом видавця було закріплено відповідний блок номерів (SBN). Кількість номерів у кожному з блоків залежала від довжини префікса видавця. Найменша кількість номерів закріплювалася за 7-значним префіксом видавця, відповідно за 2-значним — найбільша кількість.

Планувалося присвоювати префікси видавців у межах таких діапазонів:

2-значні префікси	00—19
3-значні префікси	200—699
4-значні префікси	7000—8499
5-значні префікси	85000—89999
6-значні префікси	900000—949999
7-значні префікси	9500000—9999999.

SBN однозначно й безпомилково ідентифікував лише одне неперіодичне видання одного конкретного видавця, був неповторним і використовувався тільки для цього видання [4].

Отже, 1967 р. Велика Британія стала першою країною, що запровадила "стандартний" номер книги у професійне книжкове середовище. Перше реєстраційне агентство ISBN розпочало роботу в складі компанії J. Whitaker and Sons Ltd [5]. Успіх був миттєвим.

Відтоді, як було озвучено ідею про те, що під час створення переліку нових книг і подальшого випуску їм слід присвоювати відповідні номери SBN, журнал *The Bookseller* став щотижня й щомісяця публікувати переліки назв нових видань — уже з SBN. Д. Вайтекер (David Whitaker), засновник Whitaker and Sons Ltd. і видавець *The Bookseller*, — ідею щодо подання у книжках SBN сприйняв із великим ентузіазмом. Надалі його стали називати "батьком ISBN". Для пропагування у світі новоствореної системи SBN Д. Вайтекер підготував і випустив "Посібник для користувача".

За словами С. Гріффітс, спочатку посібник безоплатно розіслали всім відомим видавцям Великої Британії, а згодом стали продавати за символічну ціну в 25 пенсів. Однак знаходилися видавці, які вимагали знижок! Упродовж кількох наступних років міжнародна книговидавнича спільнота уважно спостерігала за впровадженням системи та ефективністю її функціонування у Великій Британії. Згодом, щоб уможливити поширення системи в інших країнах, 9-значний SBN було трансформовано в 10-значний. Остан-

ня, десята, цифра стала контрольною й слугувала для перевірки номера на валідність. Уже 1970 р. до аббревіатури SBN додали літеру I (International), що й означувало народження Міжнародного стандартного номера книги (ISBN).

Утім, як завжди, все було не так безхмарно. Видавництво Macmillan спочатку взагалі відмовилося використовувати SBN, доки до нього не звернувся Г. Кноп — керівник відділу доставляння Ради Великого Лондона (орган муніципального управління Великого Лондона, що існував від 1965 до 1986 р.). У листі він зазначав: "«Макміллан» є нашим найбільшим навчальним видавництвом. Ми збираємось автоматизувати всі процеси на складі. Ми, звичайно, продовжимо купувати окремі книжки з Вашого переліку. Оскільки нам доведеться самим присвоювати номери Вашим книжкам і обробляти їх вручну, ми очікуємо від Вас дуже суттєвої знижки". Цей трюк спрацював і допоміг вирішити проблему: після одержання листа видавництво Macmillan упродовж наступних вихідних пронумерувало всі видання, подані в його каталозі. У результаті, Macmillan став першим видавцем, який присвоїв своїм книгам SBNs [1].

Незабаром компанія R. R. Bowker у США й національні бібліотеки та бібліографічні установи в Канаді, Австралії, Данії, Швеції та Нідерландах також висловили бажання приєднатися до системи SBN.

Водночас Технічний комітет з документації (TC 46) Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) створив робочу групу, що дослідила можливості адаптування британського SBN для використання на міжнародному рівні. У 1968 р. у Лондоні відбулася зустріч-засідання представників Великої Британії, США, Франції, Німеччини, Данії, Норвегії, Нідерландів і представника ЮНЕСКО. Країни, що висловили зацікавленість щодо SBN, надіслали до TC 46 письмові пропозиції. Звіт за результатами зустрічі поширили серед усіх країн — членів ISO. Надалі одержані коментарі до звіту та пропозиції було розглянуто на засіданнях робочої групи, що відбулися 1969 р. у Берліні та Стокгольмі. У результаті роботи засідань 1970 р. під егідою ISO Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) був ратифікований як Міжнародний стандарт ISO 2108 Information and documentation. International Standard Book Number. Приклад [6]:

ISBN 0-85021-260-X Whitaker's Almanack 1997

Отже, починаючи з 1970 р. ISBN став невід'ємною частиною світового книговидання та його життєво важливим компонентом на офіційному рівні.

У видавництвах ISBN використовують у таких процесах: ідентифікація назви видання у видавничих каталогах і рекламних проспектах; управління складом готової продукції; оброблення замовлень; оформлення рахунків і бухгалтерської звітності; проведення моніторингу продажів; оброблення статистичних даних; оброблення даних про видання, що повернуті як нереалізовані; укладання переліку видань у довідниках на паперових та електронних носіях, на сайтах у мережі Інтернет. У системі книгорозповсюдження на кшталт Books in Print (книги в продажу та виробництві), книгорозповсюджувальних і гуртових організаціях ISBN використовують під час: створення бази даних видань, що є в продажу і тих, що вже реалізовані; створення бібліографічних баз даних і каталогів для книжкової торгівлі; обслуговування замовлень, зокрема таких, що надходять через мережу Інтернет; моніторингу внутрішніх логістичних процесів; контролю за складом готової продукції; спостереження за внутрішніми процесами планування та забезпечення матеріально-технічного постачання; оформлення рахунків-фактур і бухгалтерської звітності; оброблення даних щодо продажу. У книгарнях ISBN використовують під час: пошуку бібліографічних даних; пошуку адреси видавця або книгорозповсюджувача; замовлення видань, зокрема через мережу Інтернет; управління запасами видавничої продукції; ведення розрахунків із покупцем; використання електронної системи касових розрахунків. У бібліотеках ISBN використовують під час: замовлення видань; інформаційного пошуку; створення зведених каталогів; каталогізації видань; міжнародного книгообміну; міжбібліотечного книгообміну; створення бібліографічних баз даних; складання статистики книгообміну [7].

Першими країнами, що 1969 р. отримали ідентифікатори групи, стали Велика Британія, США, Канада, Австралія, Данія та Швеція.

У 1978 р. побачила світ друга редакція ISO 2108 Information and documentation. International Standard Book Number.

У 1971 р. за підтримки Фонду пруської культурної спадщини та Берлінської державної бібліотеки було засновано Міжнародне агентство ISBN — реєстраційний орган ISO (директор — К. Неубауер). Основними функціями новоутвореної організації, офіс якої відтоді розташовувався в Берлінській державній бібліотеці, стали: про-

пагування, координація, упровадження, здійснення нагляду за системою ISBN в усьому світі; представлення інтересів ISBN-спільноти в інших релевантних організаціях; призначення відповідних організацій національними агентствами ISBN; визначення ідентифікаторів груп, сфер їхньої діяльності й закріплення їх за відповідними національними агентствами ISBN; виділення національним агентствам ISBN діапазонів унікальних префіксів видавців (згодом — ідентифікаторів видавців) і забезпечення процесу ведення їхніх реєстрів; розроблення нормативних документів для користувачів системи ISBN тощо. Міжнародне агентство ISBN надавало ідентифікатор групи, що позначав або групу країн (наприклад, 3 — для німецькомовних країн) або окрему країну, географічний регіон, мовну область, інші форми регіональних одиниць. Кількість цифр в ідентифікаторі групи залежала від річного обсягу книжкової продукції країни.

Для управління системою ISBN на національному рівні, як зазначалося, в країнах створювали (і створюють надалі) національні агентства ISBN або визначають відповідні органи, що функціонують як національні агентства ISBN. Національні агентства ISBN можуть діяти також на регіональному рівні або бути об'єднаними за мовною ознакою тощо.

У 1975 р. під егідою ISO Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN) був ратифікований як Міжнародний стандарт ISO 3297 Information and documentation. International Standard Serial Number.

Від 1982 р. у Великій Британії розпочали використовувати UK Public Lending Right Scheme на основі ідентифікації книг у системі ISBN.

Швидке поширення у світі системи штрихового кодування сприяло підписанню в березні 1997 р. контракту між EAN International — Міжнародною асоціацією товарної нумерації, UCC — Північноамериканською асоціацією штрихового кодування та Міжнародним агентством ISBN (з Міжнародним агентством ISMN і Міжнародним центром ISSN також), який передбачає створення умов для використання системи штрихового кодування та нумерації товарів EAN/UCC (нині — GS1) Міжнародним агентством ISBN. Цей контракт уможливорює гармонійне використання системи ISBN із системою EAN/UCC (нині — GS1) і взаємно визначає й визнає сфери їх застосування [8].

Щоб забезпечити унікальність систем та їхню технічну сумісність, умовами контракту передбачено використання Міжнародним агентством ISBN спеціального міжнародного префікса EAN/UCC (нині — GS1) для ISBN — Bookland,

що має значення 978, і конвертування десятизначного ISBN в ідентифікаційний номер ISBN Bookland/EAN (ідентичний глобальному номеру товарної позиції GTIN3 структури EAN/UCC-13), який може бути представлений у форматі штрихового коду символіки EAN-13.

Процес упровадження системи ISBN у Великій Британії проходив цілком успішно, однак несподівано виникла проблема щодо штрихового коду на основі ISBN. Видавців і дизайнерів, які опікувалися оформленням обкладинок майбутніх книжок і, зрозуміло, вважали їх витворами мистецтва, непокоїла думка про те, що зовнішні боки обкладинок/палітурок книжок спотворять незрозумілі штрихові коди. Через домінування цієї позиції певний час існувала ймовірність того, що видавці подаватимуть штрихові коди на внутрішньому боці обкладинок/палітурок книжок. У справу авторитетно втрутилася компанія WH Smith, яка повідомила всім зацікавленим сторонам, що не братиме на реалізацію книг без штрихових кодів на зовнішньому боці їхніх обкладинок/палітурок. Інакше кажучи, видавцям дали чітко зрозуміти — "My way or the highway". Слід зауважити, що WH Smith вже на той час була потужною компанією, мала розгалужену мережу книгарень і кіосків у всій країні, зокрема в аеропортах, на залізничних вокзалах і станціях, автомагістралях, у лікарнях, і за кордоном.

У 1992 р. побачила світ третя редакція ISO 2108 Information and documentation. International Standard Book Number.

У 1993 р., під егідою ISO, як Міжнародний стандарт ISO 10957 Information and documentation. International Standard Music Number був ратифікований Міжнародний стандартний номер нотного видання (ISMN). Виконувати функції Міжнародного агентства ISMN було уповноважено Міжнародне агентство ISBN.

До 2006 р. управління системою ISBN на міжнародному рівні успішно здійснювало Міжнародне агентство ISBN/ISMN (директор — д-р Х. Валравенс), штаб-квартиру якого розташовано в Берліні. Надалі керування цими системами забезпечуватимуть дві окремі структури — Міжнародне агентство ISBN (Велика Британія, Лондон) і Міжнародне агентство ISMN (ФРН, Берлін).

У 2005 р. побачила світ четверта редакція ISO 2108 Information and documentation. International Standard Book Number, що ознаменувало трансформацію структури номера ISBN.

Цій події передувала низка зустрічей у Національній бібліотеці Канади (м. Оттава) міжнародної робочої групи з питань ISBN, створеної

комітетом ISO/TC 46/SC 9, мета яких полягала в перегляді чинної на той момент редакції стандарту ISO 2108 для вирішення проблеми місткості системи ISBN. Це було необхідно для того, щоб забезпечити нові потреби видавців, книгорозповсюджувачів і бібліотекарів упродовж наступних 20 років. Незважаючи на масштабність цього завдання Робоча група вирішила його оперативно й ефективно: ще до початку 2005 р. стандарт ISO 2108 було переглянуто та опубліковано в новій, четвертій, редакції [9].

ISBN, що мав десятизначну структуру, використовувався впродовж майже 35 років — до 31 грудня 2006 р. Швидкий розвиток цифрових технологій і телекомунікаційних мереж, повсюдне поширення мережі Інтернет спричинили появу на світовому традиційному книжковому ринку різних видів електронних видань, що спонукало керівництво Міжнародного агентства ISBN та інших релевантних організацій забезпечити нумераційні можливості системи ISBN на майбутнє — ухвалити рішення щодо перегляду чинного Міжнародного стандарту ISO 2108 і надалі, від 2007 р., використовувати номер ISBN у форматі 13-значного ідентифікаційного номера ISBN Bookland/EAN (ідентичного глобальному номеру товарної позиції GTIN структури EAN/UCC-13).

Від січня 2007 р. у світі було здійснено перехід із 10-значної системи ISBN на 13-значну. Міжнародне агентство ISBN розробило загальні рекомендації для всіх учасників міжнародного книжкового ринку, спрямовані на те, щоб допомогти вирішити певні проблеми, пов'язані з цим процесом. Перехід було запроваджено для того, аби розширити нумераційні можливості системи ISBN (у світі зростали показники випуску електронних видань та їхнього розповсюдження в різних форматах), зробити ISBN повністю сумісним із GTIN-13, який використовували для ідентифікації товарів.

Проте ці рекомендації не вирішували окремої проблеми, що могла виникнути під час здійснення переходу. Деякі питання учасники книжкового ринку мали розв'язати самостійно зі своїми користувачами, торговими партнерами та розробниками інформаційних систем [10].

Зміни передбачали такі заходи: "З 1 січня 2007 року замість 10-значних ISBNs в обіг входять 13-значні. 13-значні ISBNs починатимуться з префікса GS1 (EAN/UCC) — 978, що ідентифікуватиме книжкову продукцію. Всі контрольні цифри 10-значних ISBNs мають бути переобчислені. 13-значний ISBN ідентичний ідентифікаційному номеру товару структури GTIN-13, який можна представити в штриховому коді сим-

воліки EAN-13. Після того, як поточний запас ISBNs буде вичерпано видавцями та національними агентствами ISBN, в обіг буде введено 13-значні ISBNs із префіксом GS1-979. Усі ISBNs, які розпочинатимуться з префікса GS1 — 979, усі ідентифікатори видавців будуть змінені на нові. З 1 січня 2007 року 13-значні ISBNs використовуватимуться під час опрацювання замовлень і здійснення комерційних операцій (транзакцій), зокрема через систему електронного обміну даними".

Перед учасниками книжкового ринку постала низка завдань: "Видавцям потрібно терміново конвертувати наявні 10-значні ISBNs у 13-значні. Усім організаціям рекомендовано узгодити свої плани щодо впровадження 13-значних ISBNs зі своїми торговими партнерами, які, зі свого боку, мають вжити відповідних заходів. Видавництвам, видавничим і книгорозповсюджувальним організаціям, бібліотекам рекомендовано терміново переглянути всі інформаційні системи (зокрема, електронні та ті, що функціонують у ручному режимі) для здійснення поступового переходу на використання 13-значних ISBNs".

Видавництва та видавничі організації мали переглянути порядок надання виданням ISBNs; інформаційне забезпечення; управління товарними запасами та замовленнями; управління поверненням видань; права, договори; управління правами та роялті; системи бухгалтерського обліку та фінансових документів. Видавцям рекомендовано конвертувати насамперед усі невикористані 10-значні ISBNs у 13-значні, а також це стосується: ISBNs, проставлених на виданнях, що є у виробництві та продажу; ISBNs на виданнях, що вже розпродані, проте на які можуть надходити замовлення або певні запити. Книгорозповсюджувальні організації мали переглянути інформаційне забезпечення; управління товарними запасами та замовленнями; управління поверненням видань; електронну систему касових розрахунків; системи бухгалтерського обліку та фінансових документів. Бібліотеки мали переглянути комплектування фондів; міжбібліотечний абонемент; каталогізування та запис бібліографічних даних; міжбібліотечний книгообмін; програмне забезпечення для сканерів штрихових кодів, бібліотечні каталоги, зокрема онлайнів загальнодоступні каталоги (OPACs); інформаційні портали, системи метапошуку; взаємодію з інформаційними джерелами віддаленого доступу та користувачами; взаємодію з системами віддаленого доступу до контенту; інші системи та функції, пов'язані з використанням ISBN [11].

Упродовж перехідного періоду у вихідних відомостях видань подавали два номери 10-

13-значний, а після закінчення перехідного періоду — 13-значний. Приклад:

У 2007 р. уперше на інтернет-платформі Amazon у продажу з'явився пристрій для читання електронних видань Kindle, що швидко досяг вершин популярності, спричинивши різке підвищення інтересу до цифрової книги у світі.

Перші пристрої для читання Sony Data Discman було репрезентовано широкому загалові ще 1992 р. У 1990-х і на початку 2000-х з'явилися й інші розробки, зокрема від Palm, Rocket eBook, Softbook і Cybook, однак статистика їхніх продажів була невтішною. Ринок електронних рідерів у кращому разі залишався нішевим і майже невидимим для комерційного мейнстриму. Поспіл із розмаїттям перших електронних пристроїв для читання постійно зростала кількість форматів цифрових видань. Це була доба експериментів; інновації майже завжди супроводжувалися невдачами, оскільки багато піонерів закривали або згортали діяльність, не маючи змоги забезпечити достатній обсяг продажів, щоб компенсувати інвестиції та вкласти їх у розроблення нових продуктів. Попри "дорогі" невдачі й відсутність явних переможців, нові учасники продовжували вірити, що ринок є перспективним, це здавалося тріумфом надії над досвідом [12].

Згодом на міжнародній арені з'явилася лінійка пристроїв для читання від різних розробників. Видавці заходилися масово випускати електронні видання в різних форматах. Розпочалася активна фаза їх ідентифікації в системах ISBN, ISMN та ISSN.

У 2010 р. Міжнародний стандартний номер книги (ISBN-A) інтегровано в систему DOI (цифрова ідентифікація об'єктів), що дає змогу відстежувати книги у цифровій формі в мережі Інтернет тощо.

У грудні 2014 р. Міжнародне агентство ISBN приєдналося до Коаліції зв'язаного контенту (Linked Content Coalition, LCC) — глобального консорціуму, членами якого здебільшого є організації зі стандартизації та реєстраційні агентства, що входять до технічного комітету ISO — TC 46, а також інші зацікавлені сторони. Основною метою діяльності Коаліції є спрощення та поширення легітимного використання контенту в цифровій мережі через ефективне застосування інтер-

операбельних ідентифікаторів і метаданих. LLC забезпечує інтероперабельність між комп'ютерними системами всіх легітимних учасників у цифровій мережі, охоплюючи авторів, правовласників, видавців, агрегаторів, обміни правами та контентом, ритейлерів, споживачів, культурних установ (бібліотеки, музеї й архіви), а також їхніх агентів та асоціації. Участь у Коаліції можуть брати як приватні особи, так і багатонаціональні організації.

У 2016 р. вийшла у світ п'ята редакція ISO 2108 Information and documentation. International Standard Book Number.

До 2014 р. Міжнародне агентство ISBN випускало "Міжнародний довідник ідентифікаторів видавців у системі ISBN (PIID)" разом із компанією De Gruyter Saur (ФРН). Його інформаційне наповнювання здійснювали національні агентства ISBN, щорічно надсилаючи до центрального агентства електронні реєстри. Довідник розповсюджували як у друкованій, так і в електронній формі. У 2014 р. співпраця з De Gruyter Saur завершилася [13].

Надалі Міжнародне агентство ISBN запропонувало учасникам світового книжкового простору користуватися (поки що на безоплатній основі) електронним Глобальним реєстром видавців (GRP). Агентство, до якого надходять зазначені електронні реєстри зі світових національних агентств ISBN, здійснює інформаційне наповнення та актуалізацію міжнародної бази даних GRP (<https://www.isbn-international.org/content/global-register-publishers>) [14].

Пошук відомостей про видавця відбувається за різними параметрами: ідентифікатором видавця, назвою видавництва (видавничої організації), країною тощо. З огляду на це дуже важливо, аби видавці вчасно інформували національні агентства ISBN у своїх країнах щодо зміни місцезнаходження (місця проживання), адреси сайту, електронної пошти, керівництва, статусу або припинення діяльності видавництва (видавничої

організації). Ідентифікатор видавця в системі ISBN є унікальним і "прив'язаним" до його офіційного найменування (імені) — передавати свій ідентифікатор в користування іншій юридичній чи фізичній особі суворо заборонено.

Реєстр є незамінним інструментом у практичній діяльності літературних агентів, дистриб'юторських компаній, ритейлерів, бібліотек, агрегаторів електронного контенту, організацій колективного управління авторськими правами у всьому світі.

За інформацією МА ISBN, Глобальний реєстр видавців наразі містить відомості про понад 2 млн ідентифікаторів видавців у системі ISBN та про понад 1 млн видавців.

Висновки. Від часу створення 1970 р. Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) став невід'ємною частиною світового книговидавництва, адже об'єднав видавців із гуртовиками, ритейлерами та бібліотеками й надав можливість здійснювати електронні транзакції в системах замовлення, інвентаризації та створення каталогів продажів. Кілька десятиліть ISBN супроводжує кожне друковане видання від моменту виготовлення й надалі уздовж усього інформаційного ланцюжка. Випуск друкованих видань у всьому світі та стрімке зростання кількості електронних видань у різних форматах, всеосяжна мережа Інтернет та електронна комерція сприяють популярності ISBN і зростанню попиту на нього в міжнародному книжковому просторі. Цілком очевидно, що використання ISBN у світі щороку збільшується. Міжнародний стандартний номер книги є основним елементом у межах міжнародного книгообміну й книжкової торгівлі, ідентичним ідентифікаційному номеру товару структури GTIN-13, який можна подати в штриховому коді символіки EAN-13. Наразі міжнародний стандарт ISO 2108 упроваджено у 200 країнах світу, мережа налічує понад 155 національних агентств ISBN.

Список використаних літератури та джерел

1. *The Numbers game: The International Standard Book Number (ISBN) system — and its precursor — turned 50 this year.* Created by W H Smith, the 13-digit numbers would transform the trade. — Mode of access: https://www.isbn-international.org/sites/default/files/FBF%20Day%20One_p15.pdf. — Title from the screen.
2. *Bletchley Park: government establishment, England, United Kingdom.* — Mode of access: <https://www.britannica.com/place/Bletchley-Park>. — Title from the screen.
3. *Gordon Foster.* — Mode of access: https://en.wikipedia.org/wiki/Gordon_Foster. — Title from the screen.
4. *Standard numbering in the book trade; a report.* — Mode of access: <https://searchworks.stanford.edu/view/2195930>. — Title from the screen.
5. *Book numbering: the importance of the ISBN.* — Mode of access: https://moam.info/book-numbering-the-importance-of-the-isbn_59c0d1071723ddbda5683d8a.html. — Title from the screen.
6. *ISBN: A HISTORY.* — Mode of access: https://www.isbn-international.org/sites/default/files/ISBN%20a%20History_article%20from%20ISQ.pdf. — Title from the screen.
7. *Інструкція про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги в Україні (ISBN) / уклад. І. О. Погореловська. — 8-ме вид., зі змін. і допов. — Київ : Кн. палата України, 2020. — 24 с.*

8. *From Dickens to Dante*. — Mode of access: <https://www.isbn-international.org/sites/default/files/ISO%20Focus%20April%202021%20%20Stella%20Griffiths%20-%20ISBN%20Special%20Report.pdf>. — Title from the screen.
9. *Introduction to International Standard Book Number*. — Mode of access: https://www.isbn-international.org/sites/default/files/BIC%20Bites%20International%20Standard%20Book%20Number_FINAL.pdf. — Title from the screen.
10. *From 10 digits to 13: Why the Longer ISBN?* — Mode of access: <https://www.councilscienceeditors.org/wp-content/uploads/v31n2p044.pdf>. — Title from the screen.
11. *Загальні рекомендації Міжнародного агентства ISBN видавцям, книгорозповсюджувачам, бібліотекарям щодо переходу в 2007 році з 10-значної на 13-значну систему ISBN* // Вісник Книжкової палати. — 2006. — № 11. — С. 16.
12. *Do you need an ISBN? What's its purpose?* — Mode of access: <https://bookmachine.org/2016/08/10/need-isbn-whats-purpose>. — Title from the screen.
13. *Погореловська І. Місце ISBN у сучасному інформаційному просторі* / Ірина Погореловська // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 11. — С. 11.
14. *Погореловська І. Міжнародна система стандартної нумерації книг (ISBN) у контексті розвитку національного книговидання* / Ірина Погореловська // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 4. — С. 13.

Iryna Pogorelovska,
*Head of the Department of the International System
 Standard Book Numbering (ISBN)
 of the Book Chamber of Ukraine*
How Japan and MI6 contributed to ISBN

The article covers the historical stages of the creation of the International Standard Book Number (ISBN), the introduction of the International Standard Book Numbering System (ISBN system) in Great Britain and other countries of the world; the key role of ISBN in the formation, successful functioning and evolution of the international book publishing system is determined; the problems, trends and prospects of the ISBN system development in the conditions of digitization and digitization are outlined.

Keywords: *International Standard Book Number (ISBN); International system of standard book numbering (ISBN system); book publishing; printed edition; barcode; electronic edition*

References

1. *The Numbers game: The International Standard Book Number (ISBN) system — and its precursor — turned 50 this year*. Created by W H Smith, the 13-digit numbers would transform the trade. (2022). Available at: https://www.isbn-international.org/sites/default/files/BBF%20Day%20One_p15.pdf.
2. *Bletchley Park: government establishment, England, United Kingdom*. (2022). Available at: <https://www.britannica.com/place/Bletchley-Park>.
3. *Gordon Foster*. (2022). Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Gordon_Foster.
4. *Standard numbering in the book trade; a report*. (2022). Available at: <https://searchworks.stanford.edu/view/2195930>.
5. *Book numbering: the importance of the ISBN*. (2022). Available at: https://moam.info/book-numbering-the-importance-of-the-isbn_59c0d1071723ddbda5683d8a.html.
6. *ISBN: A HISTORY*. (2022). Available at: https://www.isbn-international.org/sites/default/files/ISBN%20a%20History_article%20from%20ISQ.pdf.
7. Pogorelovskaya, I. O. [uklad.]. (2020). *Instrukciya pro poryadok nadannya Mizhnarodnogo standartnogo nomera knigi v Ukraini (ISBN)*. 8-me vid., zi zmin. i dopov. Kyiv: Kn. palata Ukraini.
8. *From Dickens to Dante*. (2022). Available at: <https://www.isbn-international.org/sites/default/files/ISO%20Focus%20April%202021%20%20Stella%20Griffiths%20-%20ISBN%20Special%20Report.pdf>.
9. *Introduction to International Standard Book Number*. (2022). Available at: https://www.isbn-international.org/sites/default/files/BIC%20Bites%20International%20Standard%20Book%20Number_FINAL.pdf.
10. *From 10 digits to 13: Why the Longer ISBN?* (2022). Available at: <https://www.councilscienceeditors.org/wp-content/uploads/v31n2p044.pdf>.
11. *Zagalni rekomendaciyi Mizhnarodnogo agentstva ISBN vidavcyam, knigorozpovsyudzhuvacham, bibliotekaryam shodo perehodu v 2007 roci z 10-znachnoyi na 13-znachnu sistemu ISBN*. (2006). *Visnik Knizhkovoyi palati*, 11, p. 16.
12. *Do you need an ISBN? What's its purpose?* (2022). Available at: <https://bookmachine.org/2016/08/10/need-isbn-whats-purpose>.
13. Pogorelovskaya I. (2014). *Misce ISBN u suchasnomu informacijnomu prostori*. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 11, p. 11.
14. Pogorelovskaya I. (2018). *Mizhnarodna sistema standartnoyi numeraciyi knig (ISBN) u konteksti rozvitku nacionalnogo knigovidannya*. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 4, p. 13.

Надійшла до редакції 11 липня 2022 року

УДК 025.2:005.922.52:004.932](477)"19":347.781.5](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).13-23

Марина Шевченко,
аспірантка ХДАК,
e-mail: shmaryna.94@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3473-1923>

Авторське право в контексті оцифрування документів ХХ століття бібліотеками України: законодавчий і техніко-технологічний аспекти

Використання цифрових технологій для збереження культурної спадщини є світовою тенденцією. Конвертація в цифровий формат дає змогу розкрити значні за обсягом бібліотечні колекції та надати до них необмежений доступ користувачам. Водночас актуальною проблемою є дотримання бібліотеками та іншими установами законодавства про авторське й суміжні права, через що вони не можуть вільно визначати об'єкти оцифрування. Метою статті є окреслення першочергових напрямів розв'язання зазначеної проблеми в Україні з метою надання бібліотекам законних підстав для оцифрування документів ХХ ст., захищених авторським правом, позакомерційних творів і творів-сиріт.

У процесі дослідження авторка використала відомості та дані, здобуті під час опрацювання наукових праць порушеної проблематики; аналізу міжнародних документів, нормативно-правових актів Європейського Союзу (ЄС), національних законодавств країн — членів ЄС та України; вивчення практичного досвіду закордонних бібліотек з оцифрування зазначених груп документів. Для розкриття теми застосовано компаративний і системний підходи, джерелознавчий аналіз та інші загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення).

Здійснене дослідження дало змогу визначити пріоритетні напрями розв'язання проблеми оцифрування документів вітчизняними бібліотеками, зокрема: 1) запровадження державою винятків щодо законодавства про авторське право, якими б змогли користуватися бібліотеки та інші установи, оцифровуючи документи історико-культурної значущості; 2) створення національних реєстрів творів-сиріт і позакомерційних творів; 3) активне використання бібліотеками сучасних технічних засобів захисту документів у процесі організації різних режимів доступу користувачів до документів.

Результати дослідження свідчать про потребу системного розв'язання проблеми оцифрування документів з авторським правом і творів-сиріт. Надання законних підстав для конвертації цих документів не лише допоможе розкрити цінні колекції з бібліотечних фондів, а й сприятиме зростанню культурного та економічного добробуту країни в майбутньому.

Ключові слова: авторське право; суміжні права; твори-сироти; позакомерційні твори; законодавство; винятки з авторського права; оцифрування; документна спадщина; "чорна діра ХХ ст."; технічні засоби захисту

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства впливає на трансформаційні зміни в діяльності бібліотек. Так, традиційні напрями роботи (нагромадження, опрацювання, вироблення, зберігання й поширення інформаційних ресурсів) набувають нових рис завдяки впровадженню інноваційних методів і засобів. Одним із таких напрямів є оцифрування документів, що дає бібліотекам змогу одночасно зберігати оригінали документів та їхні цифрові копії для майбутніх поколінь, надаючи безперешкодний доступ до електронних версій широкому колу користувачів. Проте запровадження бібліотеками технологій оцифрування породжує низку проблем. Зокрема, через дію законодавства про авторське право (АП) та суміжні права бібліотечні установи не мають права без дозволу авторів/ правонаступників оцифровувати документи та надавати їхні копії у вільне використання. Діяльність бібліотек значно обмежується, оскільки вони не можуть повноцінно виконувати головні функції (memo-

riальну, комунікативну, інформаційну). Дилема призводить до того, що великі масиви документів (значною мірою це стосується примірників, що були видані у ХХ ст. та все ще охороняються АП) залишаються недоступними широкому загалові, водночас суттєвим ризиком є перспектива втрати унікальної частини культурної спадщини. Проблема здобула назву "чорна діра ХХ століття", й нині її активно обговорюють у світових колах. Одним із перших 2009 р. порушив це питання J. Boyle. На його думку, АП, яке може тривати понад 100 років, урешті-решт призводить до того, що фонди бібліотек світу переповнені книгами: а) які перебувають під дією норм АП; б) які є комерційно недоступними; в) які є творами-сиротами. Учений, незважаючи на неоднозначне сприйняття світовою спільнотою проекту Google Books, визнав його реально можливим способом здобути доступ до таких документів [23]. Згодом для отримання доказів негативного впливу АП на доступність культур-

ної спадщини співробітники фонду Europeana J. Fallon і P. Gomez на прохання Європейської комісії провели дослідження "Відсутні десятиліття: чорна діра XX століття в Europeana". Результати підтверджують концепцію "чорної діри XX ст.", оскільки оцифровані матеріали другої половини XX ст. становлять незначну частку в порівнянні з документами інших століть. Головною причиною недоступності документів саме XX ст. автори визнали АП, що забороняє оцифрувати та робити культурну спадщину доступною бібліотекам без дозволу правовласників (авторів, спадкоємців, видавців тощо) [27].

Для України збереження документів XX ст. є надзвичайно важливим, оскільки вони віддзеркалюють важливі суспільно-політичні події, що відбувалися на її теренах. Часто такі документи мають украй незадовільний фізичний стан чи наявні лише в кількох примірниках. Одночасно зі збереженням цих документів постає потреба забезпечення доступу до них громадськості як до найцінніших зразків вітчизняної документної спадщини. Отже, в Україні значно актуалізувалася проблема надання бібліотекам законного права оцифрувати документи, які ще охороняються АП, для досягнення суспільно корисної мети.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Підґрунтям пропонованої розвідки слугував аналіз наукових праць з означеної проблематики, міжнародних нормативно-правових актів, законодавчих норм Європейського Союзу, країн — членів ЄС та України, вивчення досвіду закордонних бібліотек щодо оцифрування документів, які охороняються АП.

Проблема конвертації у цифровий формат документів, що підпадають під дію законодавства про авторське та суміжні права, здобула широке обговорення у світових наукових колах. Зокрема, дослідники акцентують на потребі осучаснення законодавства про АП відповідно до рівня й темпів розвитку цифрових технологій, досягнення балансу між протилежними інтересами авторів (отримання винагороди) та суспільства (вільне використання інформації), законодавчому закріпленні винятків для бібліотек й інших установ у суспільно корисних цілях (J. Boyle [23], A. Guss [30], A. Horvat, D. Zivkovic [31], E. Kokhanovska, A. Kodynets [32], A. McDermott [35], Л. Приходько [7], В. Троцька [16], О. Харитоновна [19], Ю. Юринєць, М. Белкін, Л. Белкін [20]). Зокрема, Л. Приходько визнає однією з основних проблем відсутність справедливої рівноваги між законними правами авторів і правовласників та вимогою суспільства щодо розширення прав на доступ до знань [7, с. 108].

Значні труднощі у процесах оцифрування та цифрового збереження колекцій бібліотеки виникають із документами, визнаними творами-сиротами (orphan works). Проблема полягає у складності чи неможливості ідентифікації, віднайденні автора/ правонаступника для отримання відповідного дозволу, а також відсутності чіткого визначення умов переходу твору до суспільного надбання. Це тривала процедура, що потребує значних ресурсів, тому бібліотеки здебільшого відмовляються від оцифрування, не маючи законних підстав та для забезпечення від можливих судових позовів. Низка закордонних та українських науковців активно досліджували сутність творів-сиріт та умови їх використання на законних підставах із дотриманням певних правил (J. Banasiuk [22], M. Martinez, M. Terras [33], A. Young [42], О. Піхурець, С. Литвин [5], В. Токарева [13], В. Троцька [17]). Учені наводять низку причин появи творів-сиріт, поміж яких втрата інформації про автора через різні обставини; занадто тривалий строк охорони АП тощо [5].

Ще однією групою документів, з якою стикаються бібліотеки, є позакомерційні твори (out-of-commerce works). Специфіка питання полягає в тому, що на примірники поширюється АП, але в продажі їх уже немає й вони недоступні широкому загалові. На проблемі оцифрування позакомерційних творів зосереджували увагу багато вчених (I. Alba [21], C. Geiger, G. Frosio, O. Bulayenko [29], F. Mattingly [34], В. Троцька [15]). Українські дослідники обговорювали нагальність реформування законодавства про авторське та суміжні права в умовах розвитку цифрового суспільства. Національне законодавство має бути адаптованим до положень міжнародних та європейських нормативно-правових актів, закріплювати винятки для бібліотек, архівів, інших установ із вільного оцифрування документів і надання їх у широкий доступ [3; 5; 14].

Однак попри значну кількість ґрунтовних наукових праць, питання законності використання документів, які охороняються АП, та їх оцифрування у вітчизняних бібліотеках ще не набуло достатнього рівня наукового розв'язання, законодавчого регламентування та ефективної практичної реалізації.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів розв'язання проблеми оцифрування документів, які охороняються АП, позакомерційних творів і творів-сиріт бібліотеками України.

Завданням дослідження передбачено вивчення досвіду інших країн щодо внесення відповідних винятків для бібліотек та інших установ культурної спадщини до законодавства у

сфері АП; розгляд особливостей діяльності закордонних бібліотек з оцифрування зазначених документів; визначення першорядних заходів, прийнятних для України в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Світова фахова спільнота наголошує на потребі дотримання балансу між правами власників на свої твори та правами читачів на доступ до інформації й внесення змін до нормативно-правових актів на міжнародному рівні. Цю тезу відображено в "Основних принципах оцифрування документної спадщини", виданих під егідою UNESCO [28]. До процесів лобювання винятків з АП активно долучається й бібліотечна спільнота. Зокрема, 2000 р. було оприлюднено документ "Позиція IFLA з питань АП у цифровому середовищі", в якій чітко зазначено, що законодавство в галузі авторського права не має обмежувати діяльності бібліотек як установ, відповідальних за збереження світової культури та забезпечення доступу до інформації для різноманітних категорій користувачів із використанням сучасних цифрових технологій. Тому на законодавчому рівні бібліотекам та архівам має бути дозволено переведення матеріалів, що охороняються АП, у цифровий формат для їх збереження та архівування [41].

Розвинені держави світу поступово адаптують національні законодавства до умов цифрового простору. Загальновизнано, що однією з провідних країн, що всіляко опікується цим питанням, є Сполучені Штати Америки, де ухвалено доктрину "сумлінного використання" ("fair use", закріплену в Законі про авторське право, § 107). Документ передбачає випадки вільного використання творів, які охороняються АП, без отримання дозволу від авторів/ правонаступників. Для визнання факту сумлінного використання слід враховувати низку чинників: мета й характер використання, зокрема з комерційною метою чи з некомерційними освітніми цілями; характер твору, захищеного АП; кількість та істотність частини, яку використовують, щодо захищеного АП твору загалом; вплив використання на потенційний ринок або вартість захищеного АП твору. Законодавчо закріплено також і винятки для бібліотек та архівів, згідно з якими вони мають право відтворювати документи в окремих випадках із дотриманням певних вимог (§ 108). Не є порушенням АП відтворення та розповсюдження копії чи фонограми в спеціалізованих форматах виключно для використання людьми з інвалідністю (§ 121). Більш розширені права бібліотеки здобули з внесенням нових правок до зазначеного закону (§ 121А), ухвалених у межах

приєднання США до Марракеської угоди. Так, бібліотеки дістали право експортувати копії/фонограми організаціям та особам, які перебувають на території країни — сторони Марракеської угоди, а також імпортувати такі копії [24].

У бібліотек, як зазначалося, виникають труднощі з оцифруванням творів-сиріт, через що вони залишаються недоступними широкому загалові. З огляду на цей чинник постала потреба в законодавчому закріпленні правомірності оцифрування цих творів бібліотеками. Зокрема, на рівні Євросоюзу, з ухваленням Директиви 2012/28/ЄС про окремі випадки дозволеного використання сирітських творів, юридичні норми щодо АП стали поступово адаптувати до нових умов розвитку суспільства. У Директиві визначено перелік документів, які та за яких умов можна вважати творами-сиротами, процедури й вимоги старанного й сумлінного пошуку авторів і правовласників, джерела пошуку цих відомостей, умови закінчення статусу сирітського твору, взаємне визнання статусу твору-сироти (якщо твір визнано сирітським в одній державі, то таким його мають визнати і в решті держав-членів) тощо. У Директиві також регламентовано законні можливості використання творів-сиріт, що становлять культурну чи наукову спадщину. Законодавчо було дозволено освітнім закладам, бібліотекам, музеям, архівам та іншим установам культурної спадщини оцифровувати твори-сироти та надавати їх у доступ в інтересах суспільства. Організації також отримали дозвіл на отримання доходу винятково для покриття витрат на оцифрування творів-сиріт та надання їх у вільний доступ [26].

Згодом проблема АП набула нового розголосу. Зокрема, директори та керівники бібліотек, архівів, музеїв Європи звернулися до Європейської комісії з "Відкритим листом про реформу авторського права" із закликом оновити винятки з АП задля спрощення доступу громадськості до європейської культурної спадщини в інтернеті з освітньою, науковою метою тощо з використанням цифрових копій документів, насамперед позакомерційних [38]. Визнання потреби надавати право культурним установам оцифровувати документи в певних умовах без дозволу автора стало важливим пріоритетом для ЄС. Це сприяло модернізації законодавства у сфері АП та ухваленню Директиви 2019/790 Європейського Парламенту та Ради про авторське право і суміжні права в цифровому єдиному ринку, що внесла довгоочікувані корективи у винятки для досягнення справедливого балансу між правами та інтересами правовласників й користувачів.

Зокрема, у ст. 6 "Збереження культурної спадщини" зазначено, що держави-члени повинні передбачити виняток і дозволити установам культурної спадщини (згідно з дефініцією, наведеною в Директиві, "установа культурної спадщини" — загальнодоступна бібліотека, музей, архів, установа, що зберігає кіно- або аудіоспадщину) створювати копії будь-яких творів чи інших предметів, що постійно зберігаються в їхніх колекціях у будь-якому форматі. У Директиві також закріплено правовий режим позакомерційних творів. Зокрема, заклади культурної спадщини дістали законодавчо закріплений дозвіл на надання в доступ позакомерційних творів чи інших предметів з їхніх колекцій із дотриманням певних вимог: використання лише з некомерційною метою; зазначення імені автора чи іншого власника, якого вдалося ідентифікувати; розміщення творів на некомерційних сайтах [25].

У багатьох країнах — членах ЄС уже імплементовано положення зазначених директив у національні законодавства. Для України цікавим є досвід Республіки Польща, в якій адаптація правових норм щодо АП відповідно до вимог цих європейських документів завершилася ухваленням Закону "Про внесення змін до Закону про авторські та суміжні права та Закону про азартні ігри" від 11.09.2015 [37]. Навчальні заклади, науково-дослідні інститути, бібліотеки, музеї та архіви тепер можуть без отримання прибутку примножувати твори у власних колекціях для доповнення, збереження та захисту останніх, а також надавати їх у користування з освітньо-науковою метою на терміналах у приміщеннях установ, Закон "Про авторське право" від 1994 р. також доповнено низкою підрозділів, зокрема 5 і 6.

Підрозділ 5 регулює право установ на використання творів-сиріт із дотриманням низки вимог, а також дає змогу отримувати доходи для покриття прямих витрат на оцифрування та забезпечення доступу.

У Підрозділі 6 закріплено право установ робити копії творів, які вперше були опубліковані на території Республіки Польща до 24 травня 1994 р. і більше не перебувають в обігу, й надавати їх у загальний доступ, уклавши договір з організацією колективного управління правами [37].

У контексті пропонованого дослідження варто уваги досвід Французької Республіки, в якій ухвалено Закон "Про цифрову експлуатацію недоступних книг ХХ століття" № 2012-287 від 1.03.2012 [40]. Документ викликав значну критику, оскільки передбачав оцифрування сотень тисяч книг французьких авторів без отримання їхнього дозволу. Закон було прийнято як відповідь на дії

з оцифрування книг, недоступних у продажу, та виплати авторських гонорарів американської компанії Google, гарантії яких Франція визнала недостатніми. Під "недоступною" розуміють книгу, видану у Франції до 1.01.2001, яка не є предметом комерційного поширення видавцем і нині не є предметом публікації у друкованій чи цифровій формах. Згідно з цим законом, спочатку оцифруванню підлягали книги, видані до початку ХХ ст. і вже відсутні у прямому книжковому продажу. На Національну бібліотеку Франції було покладено завдання створення загальнодоступної бази з переліком недоступних книг та подальше її оновлення (Registre des Livres Indisponibles en Réédition Électronique ("Реєстр недоступних книг в електронному передруку", <https://relire.bnf.fr/accueil>), що поповнюється раз на рік новим списком назв). Безпосереднє оцифрування здійснює спеціальна компанія, що також займається дистрибуцією видань. Закон передбачає, що упродовж пів року автор може ухвалити рішення про вилучення власної книги із цього проєкту, проте протягом двох років зобов'язаний ввести її на ринок. Якщо правласник не виконає цю умову, то книга повернеться до проєкту [40]. Загалом, положення зазначеного закону дають змогу ввести в активний обіг твори, що через різні причини перестали публікуватися, але мають значну культурну цінність.

Французька Республіка також імплементувала в національне законодавство директиви ЄС. Зокрема, було ухвалено Закон "Про різні положення щодо адаптації до законодавства Європейського Союзу в галузі літературної та художньої власності й культурної спадщини" № 2015-195 від 20.02.2015 [39]. Згідно зі ст. 4 до Кодексу інтелектуальної власності (Code de la propriété intellectuelle) було додано главу 5 "Спеціальні положення, що стосуються певного використання творів-сиріт". Бібліотеки, музеї, архіви, установи, які зберігають кінематографічну чи звукову спадщину, після проведення ретельного пошуку правласників можуть оцифрувати та надавати громадськості доступ до творів-сиріт за умови, що це здійснюється в межах їхніх культурних, освітніх чи дослідницьких місій та із зазначенням імен правласників. Установи не повинні мати на меті отримання прибутку, водночас упродовж семи років дозволяється збирати дохід, який компенсує безпосередні витрати на оцифрування [39].

Щодо чинного Закону України "Про авторське право і суміжні права" (1993, зі змінами від 02.10.2018) можна з певністю стверджувати: його положення є застарілими та не відповідають

сучасному стану цифрового простору й процесам диджиталізації, що призводить до формування нових правовідносин. Це показово ілюструє ст. 22, згідно з якою в поодиноких випадках бібліотеки та архіви можуть вільно відтворювати примірники твору, статті чи окремі уривки репрографічним способом для забезпечення освітніх і наукових досліджень або для збереження/заміни загубленого, непридатного до використання примірника. Слід зауважити, що під репрографічним відтворенням розуміємо фотокопіювання чи інші подібні способи, крім запису в електронній (у тому числі цифровій), оптичній чи іншій формі, яку зчитує комп'ютер [8]. Отже, сьогодні бібліотеки України не мають жодної законної підстави для оцифрування документів, які ще не стали суспільним надбанням, попри те, що можуть мати вагому культурну цінність.

Пріоритетним для нашої держави є активне впровадження досвіду ЄС та його країн-членів. Оскільки 2014 р. Україна уклала Угоду про асоціацію з ЄС, наразі доцільним є імплементація директив Євросоюзу до національного законодавства, зокрема внесення правок до Закону України "Про авторське право і суміжні права" з юридичним закріпленням винятків для бібліотек та інших установ щодо оцифрування документів, захищених АП, позакомерційних творів і творів-сиріт. Варто зауважити й про поступові позитивні зрушення в Україні в напрямі зміни законодавства у сфері АП. Зокрема, 2019 р. було підготовлено та подано до Верховної Ради України проєкт Закону України "Про авторське право і суміжні права" № 10143 від 12.03.2019 [9]. Хоча текст важко визнати ідеальним, слід зауважити про його певну узгодженість із вимогами директив ЄС і міжнародних документів. Наприклад, у проєкті вперше наведено визначення таких термінів: "особа з обмеженими можливостями", "сприймати друковану інформацію", "примірник твору в доступному форматі", "сирітський твір (фонограма, відеограма)", "спеціалізований заклад". Розроблено статті, що присвячені випадкам правомірності використання творів без дозволу суб'єкта АП, але з обов'язковим зазначенням імені автора та джерела запозичення. Наприклад, вільне використання творів дозволено особам з обмеженими можливостями щодо сприймання друкованої інформації (ст. 23). У разі використання творів-сиріт (ст. 30) "допускається відтворення в електронній (цифровій) формі, публічне демонстрування, публічний показ, публічне сповіщення примірників сирітських творів некомерційними музеями,

архівами, бібліотеками, організаціями мовлення, закладами освіти, після вжиття заходів з пошуку суб'єктів майнових прав на відповідні твори" [9].

Отже, в Україні назріла потреба в осучасненні та адаптації законодавства, що регулює авторське та суміжні права, відповідно до міжнародних нормативно-правових актів і директив ЄС у сфері інтелектуальної власності. Нагальним завданням є закріплення на законодавчому рівні прав установ культурної спадщини з вільного використання об'єктів авторських і суміжних прав. Ці винятки можна підсумувати так: надання можливості бібліотекам, архівам, музеям та іншим установам вільно відтворювати (зокрема, й оцифровувати) документи, що зберігаються в їхніх фондах без комерційної вигоди із зазначенням імені правовласника в таких випадках: збереження документної спадщини; поширення культурних цінностей серед суспільства; забезпечення освітньої та наукової мети; надання доступу до документів людям з інвалідністю.

Поки в Україні триває процес оновлення законодавства, бібліотеки можуть успішно опанувати техніко-технологічні методи, що в майбутньому нададуть можливість вводити їх в активний обіг. У багатьох країнах світу, крім правових засобів захисту, застосовують й технічні, що дозволяють одночасно надавати документи в доступ та мінімізувати порушення АП. У Законі України "Про авторське право і суміжні права" закріплено таке визначення: "Технічні засоби захисту — технічні пристрої і (або) технологічні розробки, призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права і (або) суміжних прав при сприйнятті і (або) копіюванні захищених (закодованих) записів у фонограмах (відеограмах) і передачах організацій мовлення чи для контролю доступу до використання об'єктів авторського права і суміжних прав" [8]. Чимало науковців присвятили дослідження питанням, пов'язаним із поняттям і сутністю технічних засобів захисту АП, їх нормативно-правовим регламентуванням, вивченням досвіду використання технічних засобів захисту інших країн, здійсненням спроб класифікації технічних засобів [2; 6; 10; 11; 12; 18].

Сьогодні наявно чимало видів технічних засобів, але, звичайно, не всі з них бібліотеки можуть застосовувати для захисту копій документів. Серед причин виокремимо такі: бібліотеки є некомерційними установами, тому за доступ до інформації не можуть стягувати кошти з читачів; окремі технічні засоби занадто обмежують доступ, а бібліотеки, навпаки, мають його забезпечувати; неналежний рівень техніч-

ного оснащення вітчизняних бібліотек і брак відповідної кваліфікації у співробітників, що потрібні для роботи із зазначеними технічними засобами. Через це доцільно запропонувати лише окремі з них для застосування у бібліотеках з метою надання доступу до документів:

— реєстрація користувачів: дає змогу отримати доступ до більшої кількості документів і розширеного функціонала;

— надання доступу користувачам певної країни (IP-геолокація);

— обмеження функціональності об'єкта: у вільний доступ надають окрему частину документа чи обмежують функціонал, наприклад, є лише можливість перегляду без змоги копіювання тощо;

— захист від копіювання або завантаження, наприклад, використання формату PDF із заборонаю копіювання або друкування тощо;

— "годинникова бомба": передбачає встановлення конкретної дати, після якої доступ до документа буде заблоковано, або обмеження кількості використань; після завершення таких строків може відбутися саморуйнування творів.

Закордонні бібліотеки надають різні режими доступу до документів залежно від отриманих прав та укладених ліцензій. Наприклад, Національна бібліотека Норвегії (Nasjonalbiblioteket), з огляду на специфіку укладених угод із ліцензіатами, надає кілька режимів доступу до фондів. Зокрема, документи, що є суспільним надбанням, доступні для безперешкодного використання всіма абонентами без будь-яких обмежень, тобто їх можна копіювати, змінювати, розповсюджувати й навіть використовувати в комерційних цілях без дозволу. Такі види документів, як публічні звіти, доповіді тощо також доступні всім охочим, проте дозволено лише приватне використання із заборонаю копіювати чи використовувати їх повторно без дозволу ліцензіата. Документи, що перебувають під захистом законодавства з АП, мають обмежений доступ у кількох варіаціях. До окремих із них доступ надають лише користувачам із норвезькими IP-адресами. Ця категорія читачів має доступ до всіх книг, опублікованих у Норвегії до 2000 р. включно, а також до документів, на які бібліотека має відповідні угоди з авторськими організаціями. Для користувачів з інших країн передбачено можливість подання заявки на спеціальний доступ для забезпечення потреб освіти, здійснення досліджень чи професійного перекладу. Зазвичай доступ надають упродовж шести місяців із можливістю подовження. До інших документів доступ надають лише у приміщеннях

Національної бібліотеки в м. Осло, зокрема до оцифрованих документів, новіших за 2001 р. [36].

В Україні окремі бібліотечні установи також використовують різні режими доступу. Наприклад, в Електронній бібліотеці "Україніка" доступ до видань, які охороняються АП, але мають принципове значення для розкриття певної тематики, є обмеженим: "локально в читальних залах НБУВ — для зареєстрованих віддалених користувачів (читачів, записаних до НБУВ); у режимі віртуальних читальних залів — для наукових бібліотек — корпоративних партнерів НБУВ" [4, с. 169]. Вітчизняні бібліотеки також використовують й інші технічні методи, наприклад, мають досвід застосування формату електронних книг з ефектом гортання сторінок, що забезпечує можливість зручного перегляду документа в захищеному від копіювання режимі (НБУВ) [4]. В Електронній бібліотеці "Культура України" [1] застосовано інший технічний метод — водяний знак "elib.nplu.org". Проте варто зважати, що його використання може перешкоджати сприйняттю інформації.

Висновки. Проблему оцифрування документів, захищених юридичними нормами щодо авторського права, потрібно розв'язувати насамперед у законодавчій і техніко-технологічній сферах, зокрема:

— на правовому рівні мають бути легалізовані винятки з авторського права для бібліотек та інших установ з оцифрування документів, які охороняються АП, творів-сиріт і позакомерційних творів у межах виконання покладених на них функцій (збереження документної спадщини, доступ до інформації, забезпечення освітніх і наукових потреб, популяризація культури країни). Під час розроблення відповідних положень вітчизняного законодавства доцільно ґрунтовно вивчити досвід ЄС, США та інших країн світу, адаптований до українських реалій. До процесу законотворення також слід залучити професійне коло, зокрема бібліотекарів, архівістів тощо, аби щонайповніше врахувати інтенси всієї суб'єктів;

— розроблення та створення відкритих національних реєстрів творів-сиріт і позакомерційних творів. У цьому разі стане корисним реєстр оцифрованих видань, який має бути створено в Україні. Такі реєстри дали б змогу значно спростити діяльність бібліотек, скоротити витрати ресурсів, уникнути дублювання документів тощо;

— бібліотекам та іншим установам зі збереження культурної спадщини слід активніше запроваджувати різноманітні технічні засоби для

захисту документів від неправомірного використання під час надання цифрових копій у доступ.

Ці напрями не є остаточними, кожен має переваги та недоліки, які доцільно враховувати під час подальшого розроблення заходів з оцифрування документів із дотриманням положень законодавства у сфері авторського права.

Новизна дослідження полягає в системному розв'язанні проблеми оцифрування документів бібліотеками в контексті збереження документної спадщини. Саме поєднання законодавчих і техніко-технологічних заходів сприятиме повнішо-

му розкриттю бібліотечних фондів, розвитку освіти, науки, культури й економіки країни.

Перспективи подальших досліджень передбачають вивчення:

— процесів та особливостей створення в Україні відкритих реєстрів документів, захищених АП;

— умов запровадження системи виплати авторської винагороди за вільне використання творів у бібліотеках;

— закордонного досвіду щодо можливостей зменшення строків АП.

Список використаних літератури та джерел

1. *Електронна бібліотека "Культура України"* : офіційний вебсайт. — Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/>. — Назва з екрана.
2. *Зеров К. О.* Самозахист авторського права на твори, розміщені в мережі Інтернет / К. О. Зеров // Часопис цивілістики. — 2016. — Вип. 20. — С. 211—220. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chas_2016_20_45. — Назва з екрана.
3. *Капіца Ю. М.* Директива 2019/790/ЄС про авторське право в єдиному цифровому ринку та питання адаптації законодавства України / Ю. М. Капіца // Інформація і право. — 2019. — № 3. — С. 65—77. — Режим доступу: http://ipri.org.ua/sites/default/files/10_14.pdf. — Назва з екрана.
4. *Лобузін І.* Цифрові бібліотечні проекти: технологічні рішення та управління життєвим циклом колекцій : монографія / І. Лобузін ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2016. — 216 с.
5. *Піхурець О. В.* Розвиток правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням "сирітських творів" в Україні та країнах Європейського Союзу / О. В. Піхурець, С. Й. Литвин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. — 2017. — Вип. 44 (1). — С. 81—86. — Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.44/part_1/20.pdf. — Назва з екрана.
6. *Пономаренко О. В.* Поняття та класифікація технічних засобів захисту авторських прав / О. В. Пономаренко, В. Ю. Молодід // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. — 2011. — № 2. — С. 98—101. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_2_23. — Назва з екрана.
7. *Приходько Л.* Оцифрування об'єктів культурної спадщини за нормативно-правовими документами Європейського Союзу у сфері авторського права і суміжних прав / Л. Приходько // Архіви України. — 2020. — № 1. — С. 104—131. — DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2020.322.104>.
8. *Про авторське право і суміжні права* : проект закону України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>. — Назва з екрана.
9. *Про авторське право і суміжні права* : проект закону України від 12.03.2019 № 10143. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65661. — Назва з екрана.
10. *Рассомахіна О.* Технічні засоби захисту об'єктів авторського права і суміжних прав у мережі інтернет: питання правового регулювання / О. Рассомахіна // Юридична Україна. — 2012. — № 11. — С. 70—77. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_11_13. — Назва з екрана.
11. *Рассомахіна О.* Характеристика технічних засобів захисту об'єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет / О. Рассомахіна // Юридична Україна. — 2012. — № 12. — С. 56—61. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_11. — Назва з екрана.
12. *Семесько В.* Захист авторського права в мережі Інтернет / В. Семесько // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2013. — Вип. 36. — С. 154—161.
13. *Токарева В.* Окремі аспекти сирітських творів в умовах інтеграційних процесів / В. Токарева // Jurnalul juridic national: teorie și practică. — 2019. — № 3. — С. 97—101. — Режим доступу: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/84485. — Назва з екрана.
14. *Трачук Л. Ф.* Нормативно-правове обґрунтування процесу формування електронних бібліотек в обласних універсальних наукових бібліотеках України / Л. Ф. Трачук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2016. — № 1. — С. 6—15.
15. *Троцька В.* Правові аспекти використання бібліотеками та іншими закладами творів, що вийшли з комерційного обігу / В. Троцька // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2021. — № 2. — С. 5—14. — DOI: <https://doi.org/10.33731/22021.236524>.
16. *Троцька В.* Публічні інтереси суспільства = приватні інтереси авторів. Чи можливе досягнення рівноваги в цифрову епоху? / В. Троцька // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2019. — № 2. — С. 5—16. — DOI: <https://doi.org/10.33731/22019.167005>.
17. *Троцька В.* Розшуковуються невідомі "батьки" творів-сиріт / В. Троцька // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2013. — № 5. — С. 32—39. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2013_5_6. — Назва з екрана.

18. Трошкіна К. Є. Технологічні засоби захисту авторських прав на електронні книги: США та Україна / К. Є. Трошкіна, І. С. Мітькова // Наукові записки. Серія: Право. — 2018. — Вип. 5. — С. 199—203. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2018_5_43. — Назва з екрана.
19. Харитоновна О. І. Інформаційні технології та авторські права: сучасні виклики / О. І. Харитоновна // Часопис цивілістики. — 2017. — Вип. 26. — С. 11—16. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Час_2017_26_5. — Назва з екрана.
20. Юринець Ю. Л. Правова охорона авторського права і суміжних прав в Україні в контексті міжнародного права / Ю. Л. Юринець, М. Л. Белкін, Л. М. Белкін // Наука та інновації. — 2019. — Т. 15. — № 6. — С. 62—75. — DOI: <https://doi.org/10.15407/scin15.06.062>.
21. Alba I. E. A challenge for copyrights in the Digital Single Market: the editing of out-of-commerce works / I. E. Alba // UNIO — EU Law Journal. — 2018. — Vol. 4. — No. 2. — P. 77—89. — DOI: <https://doi.org/10.21814/unio.4.2.8>.
22. Banasiuk J. Orphan Works as a Twentieth Century Black Hole — Is There a Need for the Adoption of Legal Solutions at International Level? / J. Banasiuk // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. — 2017. — № 3. — P. 37—48. — Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/331718234_Orphan_Works_as_a_Twentieth_Century_Black_Hole-Is_There_a_Need_for_the_Adoption_of_Legal_Solutions_at_International_Level. — Title from the screen.
23. Boyle J. Google Books and the Escape from the Black Hole / J. Boyle // The Public Domain : James Boyle's blog. — Update date: 06.09.2009. — Mode of access: <http://www.thepublicdomain.org/2009/09/06/google-books-and-the-escape-from-the-black-hole/>. — Title from the screen.
24. Copyright Law of the United States and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code : May 2021. — 456 p. — Mode of access: <https://www.copyright.gov/title17/>. — Title from the screen.
25. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC // Official Journal of the European Union. — L 130. — 17 May 2019. — P. 92—125. — Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790>. — Title from the screen.
26. Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25.10.2012 on certain permitted uses of orphan works // Official Journal of the European Union. — L 299. — 27 October 2012. — P. 5—12. — Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0028&from=EN>. — Title from the screen.
27. Fallon J. The missing decades: the 20th century black hole in Europeana" / J. Fallon, P. Gomez // Europeana pro. — Update date: 13.11.2015. — Mode of access: <https://pro.europeana.eu/post/the-missing-decades-the-20th-century-black-hole-in-europeana>. — Title from the screen.
28. Fundamental principles of digitization of documentary heritage / UNESCO. — Mode of access: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/digitization_guidelines_for_web.pdf. — Title from the screen.
29. Geiger C. Facilitating Access to Out-of-Commerce Works in the Digital Single Market — How to Make Pico della Mirandola's Dream a Reality in the European Union / C. Geiger, G. Frosio, O. Bulayenko // Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law. — 2018. — Iss. 9 (3). — P. 240—250. — Mode of access: <https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-9-3-2018/4803>. — Title from the screen.
30. Guss A. The Digitization of Cultural Heritage under Polish Law and Policy: Challenges Presented by Copyright Law / A. Guss // Santander Art and Culture Law Review. 2020. — Vol. 6. — Nr 2. — P. 377—406. — DOI: <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.20.025.13028>.
31. Horvat A. Copyright Issues Related to the Digitization of Cultural Heritage in Croatia / A. Horvat, D. Zivkovic // Technological Convergence and Social Networks in Information Management : Conference proceedings of Second International Symposium on Information Management in a Changing World, IMCW 2010, Ankara, Turkey. — 2010. — P. 161—174. — DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-16032-5_15. — (Communications in Computer and Information Science ; 2010, vol. 96).
32. Kokhanovska E. Protection of Intellectual Property under Conditions of the Information Society Development / E. Kokhanovska, A. Kodynets // Science and Innovation. — 2021. — Vol. 17. — No. 1. — P. 103—112. — DOI: <https://doi.org/10.15407/scine17.01.103>.
33. Martinez M. "Not Adopted": The UK Orphan Works Licensing Scheme and How the Crisis of Copyright in the Cultural Heritage Sector Restricts Access to Digital Content / M. Martinez, M. Terras // Open Library of Humanities. — 2019. — Vol. 5. — Iss. 1. — P. 1—51. — DOI: <https://doi.org/10.16995/olh.335>.
34. Mattingly F. X. If you don't use it, you lose it: what the U.S. could learn from France's law on out-of-commerce books of the 20th century / F. X. Mattingly // Indiana International & Comparative Law Review. — 2017. — Vol. 27. — No. 2. — P. 277—306. — DOI: <http://doi.org/10.18060/7909.0053>.
35. McDermott A. J. Copyright: Regulation Out of Line with Our Digital Reality? / A. J. McDermott // Information Technology and Libraries. — 2012. — Vol. 31. — No 1. — P. 7—20. — DOI: <https://doi.org/10.6017/ital.v31i1.1859>.
36. National Library of Norway : site. — Mode of access: <https://www.nb.no/en/the-national-library-of-norway/>. — Title from the screen.

37. *Ustawa o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz ustawy o grach hazardowych* : Ustawa z dnia 11 września 2015 r. — Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001639>. — Tytuł z ekranu.
38. *Open letter on copyright reform* // *Europeana pro*. — Update date: 26.10.2015. — Mode of access: <https://pro.europeana.eu/page/open-letter-on-copyright-reform>. — Title from the screen.
39. *Portant diverses dispositions d'adaptation au droit de l'Union européenne dans les domaines de la propriété littéraire et artistique et du patrimoine culturel* : LOI n° 2015-195 du 20 février 2015. — Mode d'accès: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000030262934>. — Titre de l'écran.
40. *Relative à l'exploitation numérique des livres indisponibles du XXe siècle* : LOI n° 2012-287 du 1er mars 2012. — Mode d'accès: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000025422700&categorieLien=id>. — Titre de l'écran.
41. *The IFLA Position on Copyright in the Digital Environment* / IFLA. — 2000. — Mode of access: <https://www.ifla.org/publications/the-ifla-position-on-copyright-in-the-digital-environment-2000>. — Title from the screen.
42. *Young A. C. Copyright's Not So Little Secret: The Orphan Works Problem and Proposed Orphan Works Legislation* / A. C. Young // *Cybaris*. — 2016. — Vol. 7. — Iss. 2. — Article 1. — Mode of access: <https://open.mitchellhamline.edu/cybaris/vol7/iss2/1/>. — Title from the screen.

Maryna Shevchenko,
PhD student of KSAC

Copyright in digitizing documents of the 20th century by libraries of Ukraine: legislative and technical and technological aspects

Introduction. *The use of digital technologies for the preservation of cultural heritage and the dissemination of culture in society is a trend that is recognized throughout the world. Digitization allows significant library collections to be revealed and made available to the public.*

Problem Statement. *Libraries and other institutions are forced to comply with the law on copyright and related rights, and therefore do not have the opportunity to freely dispose of documents from their own holdings for use for the needs of society.*

Purpose. *Identification of priority directions for solving this issue in Ukraine, in order to provide libraries with legal grounds to digitize documents of the 20th century subject to copyright, out-of-commerce works and orphan works.*

Materials and Methods. *During the research, we used information and data obtained during the processing of scientific papers on this issue; analysis of international documents, legal acts of the European Union, national legislation of the EU Member States and Ukraine; study of the practical experience of world libraries in digitizing these groups of documents. Comparative and systematic approaches, source analysis, and other general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) were used in the process of research.*

Results. *The research has given grounds to determine the priority directions for solving the problem of digitization of documents by libraries in Ukraine. The main directions include: 1) the introduction of exceptions to copyright law which libraries and other institutions could use to digitize documents of historical and cultural significance by the state; 2) the creation of national orphan works and out-of-commerce works registers; 3) the active use of modern technical means of document protection by libraries in organizing various modes of user access to documents.*

Conclusions. *The study has confirmed the need for a systematic solution to the problem of digitizing copyright documents and orphan works. Providing legal grounds to digitize documents will not only reveal valuable collections from library holdings but also lead to the cultural and economic well-being of the country in the future.*

Keywords: *copyright; related rights; orphan works; out-of-commerce works; legislation; copyright exceptions; digitization; documentary heritage; the 20th century black hole; technical means of protection*

References

1. *Elektronna biblioteka "Kultura Ukrainy"*. (2022), [online]. Available at: <http://elib.nlu.org.ua/>.
2. Zerov K. O. (2016). *Samozahyst avtorskoho prava na tvory, rozmishcheni v merezhi Internet*. *Chasopys tsyvilistyky*, 20, pp. 211—220, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2016_20_.
3. Kapitsa Yu. M. (2019). *Dyrektyva 2019/790/Yes pro avtorske pravo v yedynomu tsyfrovomy rynku ta pytannia adaptatsii zakonodavstva Ukrainy*. *Informatsiia i pravo*, 3, pp. 65—77, [online]. Available at: http://ippi.org.ua/sites/default/files/10_14.pdf.
4. Lobuzin I. (2016). *Tsyfrovi bibliotekni proiekty: tekhnolohichni rishennia ta upravlinnia zhyttievym tsyklom koleksii*. Kyiv: Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho.
5. Pikhurets O. V. & Lytvyn S. Y. (2017). *Rozvytok pravovoho rehuliuвання vidnosyn, poviazanykh iz vykorystanniam "syritskykh tvoriv" v Ukraine ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii "Pravo"*, 44 (1), pp. 81—86, [online]. Available at: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.44/part_1/20.pdf.
6. Ponomarenko O. V. & Molodid V. Yu. (2011). *Poniattia ta klasyfikatsiia tekhnichnykh zasobiv zakhysty avtorskykh prav*. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*, 2, pp. 98—101, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_2_23.

7. Prykhodko L. (2020). Otsyfruvannia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny za normatyvno-pravovymy dokumentamy Yevropeiskoho Soiuzu u sferi avtorskoho prava i sumizhnykh prav. *Arhivy Ukrainy*, 1, pp. 104—131, [online]. Available at: <https://doi.org/10.47315/archives2020.322.104>.
8. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava*. № 3792-XII (1993), [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
9. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava [proiekt]*. № 10143 (2019), [online]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65661.
10. Rassomakhina O. (2012). Tekhnychni zasoby zakhysty ob'ektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav u merezhi internet: pytannia pravovoho rehuliuвання. *Yuryduchna Ukraina*, 11, pp. 70—77, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_11_13.
11. Rassomakhina O. (2012). Kharakterystyka tekhnichnykh zasobiv zakhysty ob'ektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav u merezhi Internet. *Yuryduchna Ukraina*, 12, pp. 56—61, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_11.
12. Semesko V. (2013). Zakhyst avtorskoho prava v merezhi Internet. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 36, pp. 154—161.
13. Tokareva V. (2019). Okremi aspekty syrytskykh tvoriv v umovakh intehratsiinykh protsesiv. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*, 3, pp. 97—101, [online]. Available at: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/84485.
14. Trachuk L. F. (2016). Normatyvno-pravove obgruntuvannia protsesu formuvannia elektronnykh bibliotek v oblasnykh universalnykh naukovykh bibliotekakh Ukrainy. *Library science. Record studies. Informology*, 1, pp. 6—15.
15. Trotska V. (2021). Pravovi aspekty vykorystannia bibliotekamy ta inshymy zakladamy tvoriv, shcho vyishly z komertsiihnoho obihu. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 2, pp. 5—14. DOI: <https://doi.org/10.33731/22021.236524>.
16. Trotska V. (2019). Publichni interesy suspilstva=pryvatni interesy avtoriv. Chy mozhlyve dosiahnennia rivnovahy v tsyfrovu epokhy?. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 2, pp. 5—16. DOI: <https://doi.org/10.33731/22019.167005>.
17. Trotska V. (2013). Rozshukuiutsia nevidomi "batky" tvoriv-syrit. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 5, pp. 32—39, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2013_5_6.
18. Troshkina K. Ye. & Mitkova I. S. (2018). Tekhnolohichni zasoby zakhysty avtorskykh prav na elektronni knyhy: SSHA ta Ukraina. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*, 5, pp. 199—203. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2018_5_43.
19. Kharytonova O. I. (2017). Informatsiini tekhnolohii ta avtorski prava: suchasni vyklyky. *Chasopys tsyvilistyky*, 26, pp. 11—16, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_26_5.
20. Yurynets Yu. L. Bielkin M. L. & Bielkin L. M. (2019). Pravova okhorona avtorskoho prava i sumizhnykh prav v Urraine v konteksti mizhnarodnogo prava. *Nauka ta innovatsii*, 15 (6), pp. 62—75. DOI: <https://doi.org/10.15407/scin15.06.062>.
21. Alba I. E. (2018). A challenge for copyrights in the Digital Single Market: the editing of out-of-commerce works. *UNIO — EU Law Journal*, 4 (2), pp. 77—89. DOI: <https://doi.org/10.21814/unio.4.2.8> [in English].
22. Banasiuk J. (2017). Orphan Works as a Twentieth Century Black Hole — Is There a Need for the Adoption of Legal Solutions at International Level?. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 3, pp. 37—48, [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/331718234_Orphan_Works_as_a_Twentieth_Century_Black_Hole-Is_There_a_Need_for_the_Adoption_of_Legal_Solutions_at_International_Level.
23. Boyle J. (2009, September 6). *Google Books and the Escape from the Black Hole* [Web blog post], [online]. Available at: <http://www.thepublicdomain.org/2009/09/06/google-books-and-the-escape-from-the-black-hole/>.
24. *Copyright Law of the United States and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code*. (2021, May), [online]. Available at: <https://www.copyright.gov/title17/>.
25. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC (2019). *Official Journal of the European Union*, 130, pp. 92—125, [online]. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790>.
26. Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25.10.2012 on certain permitted uses of orphan works (2012). *Official Journal of the European Union*, 299, pp. 5—12, [online]. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0028&from=EN>.
27. Fallon J. & Gomez P. (2015, November 13). *The missing decades: the 20th century black hole in Europeana* [Web site post], [online]. Available at: <https://pro.europeana.eu/post/the-missing-decades-the-20th-century-black-hole-in-europeana>.
28. Fundamental principles of digitization of documentary heritage. (2022), [online]. Available at: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/digitization_guidelines_for_web.pdf.
29. Geiger C., Frosio G. & Bulayenko O. (2018). Facilitating Access to Out-of-Commerce Works in the Digital Single Market — How to Make Pico della Mirandola's Dream a Reality in the European Union. *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*, 9 (3), pp. 240—250, [online]. Available at: <https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-9-3-2018/4803>.

30. Guss A. (2020). The Digitization of Cultural Heritage under Polish Law and Policy: Challenges Presented by Copyright Law. *Santander Art and Culture Law Review*, 6 (2), pp. 377—406. DOI: <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.20.025.13028>.
31. Horvat A. & Zivkovic D. (2010). Copyright Issues Related to the Digitization of Cultural Heritage in Croatia. In S. Kurbanoglu, U. Al, P. Lepon Erdoğan, Y. Tonta, & N. Uçak (Eds.), *Technological Convergence and Social Networks in Information Management. IMCW 2010. Communications in Computer and Information Science*, 96, pp. 161—174. Berlin, Heidelberg: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-16032-5_15.
32. Kokhanovska E. & Kodynets A. (2021). Protection of Intellectual Property under Conditions of the Information Society Development. *Science and Innovation*, 17 (1), pp. 103—112. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine17.01.103>.
33. Martinez M. & Terras, M. (2019). "Not Adopted": The UK Orphan Works Licensing Scheme and How the Crisis of Copyright in the Cultural Heritage Sector Restricts Access to Digital Content. *Open Library of Humanities*, 5 (1), pp. 1—51. DOI: <https://doi.org/10.16995/olh.335>.
34. Mattingly F. X. (2017). If you don't use it, you lose it: what the U.S. could learn from France's law on out-of-commerce books of the 20th century. *Indiana International & Comparative Law Review*, 27 (2), pp. 277—306. DOI: <http://doi.org/10.18060/7909.0053>.
35. McDermott A. J. (2012). Copyright: Regulation Out of Line with Our Digital Reality?. *Information Technology and Libraries*, 31 (1), pp. 7—20. DOI: <https://doi.org/10.6017/ital.v31i1.1859>.
36. *National Library of Norway*. (2022), [online]. Available at: <https://www.nb.no/en/the-national-library-of-norway/>.
37. *Ustawa o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz ustawy o grach hazardowych*. (2015), [online]. Available at: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001639>.
38. *Open letter on copyright reform* [Web site post] (2015, October 26), [online]. Available at: <https://pro.europeana.eu/page/open-letter-on-copyright-reform>.
39. *Portant diverses dispositions d'adaptation au droit de l'Union européenne dans les domaines de la propriété littéraire et artistique et du patrimoine culturel. n° 2015-195*. (2015), [online]. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000030262934>.
40. *Relative à l'exploitation numérique des livres indisponibles du XXe siècle. n° 2012-287*. (2012), [online]. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000025422700&categorieLien=id>.
41. *The IFLA Position on Copyright in the Digital Environment*. (2000), [online]. Available at: <https://www.ifla.org/publications/the-ifla-position-on-copyright-in-the-digital-environment-2000>.
42. Young A. C. (2016). Copyright's Not So Little Secret: The Orphan Works Problem and Proposed Orphan Works Legislation. *Cybaris*, 7 (2), article 1, [online]. Available at: <https://open.mitchellhamline.edu/cybaris/vol7/iss2/1/>.

Надійшла до редакції 18 травня 2022 року

УДК 378.6.093.5:[002+02]:331.548](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).23-30

Оксана Матвієнко,

доктор педагогічних наук, кандидат технічних наук, професор
кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Київського національного університету культури і мистецтв,
e-mail: oxmix2017@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5772-848X>

Михайло Цивін,

кандидат технічних наук, доцент, професор
кафедри дизайну Міжнародної академії управління персоналом,
e-mail: tsyvin2012@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0312-5805>

Професіологічний дискурс спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа"

Актуальність дослідження зумовлено суперечністю, що виникає внаслідок потреби професійної самоідентифікації студентів, які навчаються за освітньо-професійними програмами (ОПП), котрі умовно можна віднести до "інформаційного" складника спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" (ІБАС), та нерозробленості його професіології.

Наголошено, що в навчально-виховному процесі закладу вищої освіти метою професіології є створення механізму свідомої мотивації майбутніх фахівців до професійного зростання, формування активної позиції в засвоєнні професійних компетентностей, усвідомлення суспільного визнання й значущості обраного фаху.

Окреслено стан професіологічних досліджень складників спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Наголошено на важливості репрезентації професіології інформаційної справи як дисципліни в навчальних планах, що зумовлено завданням формування компетенцій і професійної самоідентифікації, основою для реалізації яких є професіологічні знання майбутнього фахівця.

Акцентовано, що різноманітність напрямів і форм взаємодії інформаційного фахівця із соціально-інформаційним простором та множина завдань, які він вирішує, ускладнюють розроблення узагальненої концепції інформаційної професіології й трансляції її здобутків у процес підготовки фахівців.

Одним із педагогічно доцільних шляхів упровадження "інформаційної професіології" як навчальної дисципліни на нинішньому етапі розвитку наукових підходів до професіології інформаційної справи запропоновано змістову диференціацію й класифікацію інформаційних професій у різноманітності спеціалізації. За такого підходу раціональним є розроблення навчальної дисципліни "Професіологія" для конкретних освітніх програм, котрі позиціонують у складникові "інформаційна справа" спеціальності ІБАС.

Ключові слова: професіологія; інформаційна професіологія; професіологія інформаційної справи; документознавча професіологія

Постановка проблеми. Професіологія — галузь знань, що забезпечує створення соціально та педагогічно орієнтованої системи введення людини до професійної діяльності, вивчає закономірності, які відображають розвиток її видів, а також соціальних інститутів, котрі відповідають за професійну діяльність, накопичення, збереження, передавання й раціональне використання професійного досвіду. Одержані професіологією знання створюють цілісне уявлення про процеси, що відбуваються у сфері професійної зайнятості.

За змістом професіологія є комплексною науковою та навчальною теоретико-прикладною дисципліною, а результати професіологічних досліджень та їх трансляція в навчальний процес є принципово важливими для самореалізації молодих фахівців, їхньої професійної самоідентифікації, професійної адаптації, професійного самоствердження, а також безпосередньо стосуються компетенцій майбутніх професіоналів і керівників.

У навчально-виховному процесі закладу вищої освіти метою професіології є створення механізму свідомої мотивації студентів до професійного зростання, формування активної позиції в засвоєнні професійних компетентностей, усвідомлення суспільного визнання й значущості обраного фаху.

На важливості репрезентації професіології як дисципліни в навчальних планах наголошено, зокрема, в Національній рамці кваліфікацій [17], що однією з компетентностей магістра визначає організацію та керівництво професійним розвитком осіб і груп, основою для реалізації якої є професіологічні знання майбутнього фахівця.

Певну проблему становить розроблення навчальної дисципліни "Професіологія" для освітньої спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" (ІБАС). Вона об'єднує кілька освітньо-професійних компонент і спрямована на надання компетентностей у сферах діяльності,

які, хоча й мають міждисциплінарні зв'язки, однак є цілком самостійними (як-от професії бібліотекаря та архівіста) й усталеними в контексті предметної діяльності та ціннісних орієнтирів.

Виникає суперечність, що полягає в потребі професійної самоідентифікації студентів, які навчаються за освітньо-професійними програмами (ОПП), котрі умовно можна віднести до "інформаційного" складника спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", та нерозробленості професіології останнього.

Професія "інформаційного фахівця" наразі перебуває на етапі інституціоналізації, якому притаманні такі ознаки:

— наявність суспільної потреби в спеціалізації інформаційної діяльності;

— формування спеціальних вимог, норм і стандартів, які характеризують цей вид діяльності;

— визначення характеру спеціальних здібностей, знань і навичок індивідів, потрібних для виконання цього виду діяльності;

— розроблення методів і способів визначення таких здібностей та навчання спеціальних професійних знань, прийомів і навичок;

— формування стимулів і мотивів для занять саме цим видом діяльності як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства загалом, що пов'язано з престижем професії;

— виявлення професійних інтересів, цінностей, норм, стилів і зразків поведінки, професійних ролей, що сприяють згуртуванню людей за ознакою належності до певної професії й конкретної професійної спільноти;

— становлення професійних організацій (спілок, об'єднань тощо).

"Інформаційна професіологія" потребує відповідного професіологічного дискурсу та розроблення методологічної платформи розвитку, що дасть змогу окреслити початкові заходи з реалізації навчальної дисципліни "Професіологія інформаційної справи" в процесі підготовки

студентів спеціальності ІБАС, а також з'ясувати зміст складника "інформаційна справа", що вважаємо актуальним завданням.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різниця в рівнях теоретико-методологічного розвитку професіологічних знань для кожного зі складників спеціальності ІБАС є суттєвою.

Значною мірою це стосується складника "інформаційна справа", зміст якого все ще визначається на емпіричному рівні, системно не забезпечений спеціальними теоретико-методологічними дослідженнями, а назва професії, що відповідає "інформаційній справі" за спеціальністю ІБАС, потребує здійснення евристичного пошуку за Національним класифікатором професій і виявлення відповідності чинним професійним стандартам.

Один із можливих методологічних підходів до проблеми визначення сутності поняття "інформаційний фахівець", що не позбавлений суперечностей і вимагає уточнень і додаткових студій, запропонував дослідник інформаційної економіки М. Порат. На думку науковця, інформаційний фахівець створює не матеріальний, а інформаційний продукт [1]. Виокремивши "первинний" і "вторинний" інформаційні сектори економіки, М. Порат здійснив спробу класифікації фахівців, зайнятих інформаційною діяльністю, і виділив 200 професій, представники яких створюють інформаційний продукт. Дослідник відніс до видів діяльності інформаційного фахівця також відповідні дослідження й розробки (Research and Development, R&D) та інформаційні послуги, що супроводжують ці процеси. В умовах цифровізації та динамічної зміни способів інформаційно-комунікативної взаємодії застосування цього підходу допоможе виявити низку професійних напрямів і дати змогу з'ясувати їхнє місце у структурі цифрових трансформацій суспільства.

Розроблення наукової концепції професіології інформаційної справи пов'язано з професійною різноманітністю інформаційної діяльності на практиці й невизначеністю "інформаційної справи" в назві спеціальності. Розмірковуючи над цією проблемою, дослідники слушно наголошують: "...питання, про яку "інформаційну справу" йдеться в назві й, що дуже важливо, — сферу її практики, так само, як і тлумачення змісту цього словосполучення, залишаються відкритими" [5, с. 130].

Розвиток професійних ресурсів інформаційної діяльності підтверджує висловлену в наукових публікаціях гіпотезу, що структура інформаційних професій буде рухливою та постій-

но готовою до заповнення нових напрямів, що виникають у процесі еволюції соціального та інформаційного просторів.

Найвні публікації свідчать, що розпочалося формування науково-педагогічної школи підготовки інтернет-маркетолога та відбувається актуалізація досліджень цієї професії в контексті навчання за спеціальністю ІБАС. Зокрема, у статті Т. Новальської та В. Касьяна [15] обгрунтовано теоретико-методологічні основи підготовки інтернет-маркетолога, а його функції та компетентності в конвергентних професійних практиках узаasadнено у статті Т. Новальської та Н. Бачинської [14].

Ці дослідження є важливим етапом розвитку професіологічних знань щодо складника "інформаційна справа", цей науковий доробок упроваджується в навчальний процес за відповідною ОПП з підготовки інтернет-маркетолога.

Водночас потребує узагальнень стан професіологічних знань освітньо-професійних складників спеціальності ІБАС, виявлення спільних і відмінних професіологічних маркерів із метою подальшої концептуалізації професіології інформаційної справи та розроблення дидактичних умов імплементації цих напрацювань у навчальний процес.

Мета статті — окреслити стан професіологічних знань складників спеціальності ІБАС; віднайти методологічну платформу репрезентації "інформаційної професіології" як навчальної дисципліни "Професіологія інформаційної справи" у процесі підготовки студентів за спеціальністю ІБАС.

Виклад основного матеріалу дослідження. У спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" найбільш теоретично обгрунтованою є *бібліотечна професіологія*, результати наукових пошуків у царині якої відображено у працях фундатора наукової школи бібліотечної професіології А. Чачко [18] та її учнів.

Здобутки науково-освітньої школи бібліотечної професіології до 50-річчя підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної галузі в Київському національному університеті культури і мистецтв (КНУКіМ) висвітлено у статті Н. Бачинської [2]. У КНУКіМ, на продовження традицій зазначеної школи та з усвідомленням потреби в навчальній дисципліні для професійного розвитку бібліотечного фахівця й формування особистості професіонала, упродовж багатьох років викладається дисципліна "Бібліотечна професіологія", методичні та змістові основи якої окреслено в навчально-методичних доробках О. Каракоз [8].

Щодо професіологічних напрацювань у складнику "архівна справа" зазначимо, що в наукових джерелах не вдалося виявити праць, присвячених "архівній професіології", однак висловимо сподівання, що предметність цієї сфери професійної діяльності та висвітлення у фахових публікаціях, зокрема В. Бездрабко [3; 4], проблем архівної освіти в Україні, сприяють чіткому розумінню генези й тенденцій розвитку цих питань, спонукаючи вчених звернутися до системних досліджень професіології архівної справи.

Питання документознавчої професіології перебувало в полі уваги науковців від початку введення документознавчої освіти (від 1995 до 2015 р. — спеціальність "Документознавство та інформаційна діяльність"), в тому числі й у студіях авторки статті [11; 12].

Прикметно, що 2012 р. дисципліну "Документознавча професіологія" [6] було введено в КНУКіМ до навчального плану підготовки за спеціальністю "Документознавство та інформаційна діяльність", однак унаслідок трансформацій навчальних планів вона не закріпилась як складник змісту освіти документознавців.

Результати дослідження документного потоку 1991—2011 рр. із проблем документознавчої професіології наведено в дослідженні О. Політової [16]. Аналіз доводить, що видання та публікації з документознавчої професіології становили вагомий частину в загальному обсязі документно-інформаційного потоку з вітчизняного документознавства, а проблеми документознавчої професіології стали предметом наукових зацікавлень десятків авторів, які представляють різноманітні наукові школи та навчальні заклади.

Важливість професіологічних знань для формування управлінських компетенцій документознавця предметно продемонстровано у статтях Г. Малик [10]. Трактуювання дослідницею меж професійної діяльності, приклади кваліфікаційних вимог до певних посад у документно-інформаційній сфері, рівні компетентності, типові професійні ролі документознавців західних країн свідчать про значущість професіологічних і професіографічних знань майбутнього фахівця і як особистості, і як потенціального керівника. Логіка побудови професійних карт, визначення професійних ролей фахівця задля окреслення меж професії можуть слугувати методологічними орієнтирами в дослідженнях професіології інформаційної справи та розробленні відповідної навчальної дисципліни.

Не здійснивши спеціального аналізу кількості та спрямованості публікацій, що в різних

аспектах стосуються документознавчої професіології, зазначимо, що впродовж наступних років наукові пошуки не припинялись, їхні результати оприлюднено у профільних виданнях, апробовано у виступах на конференціях і збагачено дисертаційними дослідженнями, зокрема й представників педагогічних наук.

На потребі професіологічних знань у різних аспектах зосереджують увагу автори педагогічних досліджень документознавчої освіти за науковою спеціальністю 13.00.04 *Теорія і методика професійної освіти* [11]. Пропозиції педагогів спрямовано на ознайомлення студентів з основними напрямками розвитку документознавчої професіології в Україні та за кордоном. До заходів із реалізації професіологічної спрямованості фахівця у вимірах формування його професійної самосвідомості та морально-ціннісних професійних орієнтирів до змісту навчально-виховного процесу запропоновано заходи з демонстрації затребуваності обраного фаху та можливості самореалізації на сучасному ринку праці; усвідомлення ролі та значущості обраної професії, подальшого кар'єрного зростання, формування власного позитивного іміджу тощо.

Незважаючи на інституціоналізацію документознавства як науки та багаторічну практику підготовки документознавців у вищих закладах освіти (зокрема й технічного спрямування), не було вироблено цілісної, теоретично осмисленої концепції професіології документної діяльності, не відбулась інституціоналізація професіології як складника науки "Документознавство". Констатуючи критичну низьку кількість тематичних студій за науковою спеціальністю 27.00.02 — *Документознавство. Архівознавство*, в якій предметом досліджень було б обрано теоретико-методологічні засади документознавчої й архівної професіології, звернімо увагу на дисертацію С. Дубової "Підготовка документознавців для сфери державного управління в Україні (1995—2008 рр.)" [7], що предметно торкається професії та освіти документознавців. У праці досліджено історичні передумови виникнення документознавчої освіти, висвітлено специфіку її розвитку для сфери державного управління, уточнено зміст діяльності документознавців у сфері державного управління, виявлено інформаційно-технологічні чинники, що впливають на інноваційність змісту підготовки документознавців, обґрунтовано концептуальні засади підготовки документознавців для сфери державного управління.

З огляду на предмет пропонованого дослідження особливої "професіологічної уваги" потребують сучасні освітньо-професійні прог-

рами, що пропонуються в межах складника "інформаційна справа" спеціальності ІБАС. Такими є, зокрема, "менеджмент веб-проекту, дизайн цифрового контенту", "інтернет-маркетолог" тощо, котрі характеризуються конвергентністю з іншими галузями знань і напрямками освіти й *не мають змістового наповнення як такі, що предметно спрямовані на бібліотечну та архівну сфери діяльності.*

Професіологічний складник "інформаційної справи" спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" сьогодні не є предметом спеціальних досліджень. Оскільки об'єкт професіології становить професія як діяльність фахівця, очевидно, що чинником, котрий гальмує розвиток "інформаційної професіології" є невідомість основних концептів: яку професію вважати об'єктом "інформаційної професіології" ("професіології інформаційної справи") і хто є "інформаційним фахівцем"?

Упродовж періоду існування спеціальності ІБАС відповіді на це запитання не запропоновано в науковому дискурсі, а освітня практика інкорпорує до "інформаційної справи" широкий спектр видів діяльності документно-інформаційного та соціально-комунікативного спрямування, які безпосередньо не торкаються роботи в бібліотечній та архівній сферах.

Складність відповіді на запитання щодо змісту "інформаційної професії" зумовлено низкою чинників, котрі одночасно і ускладнюють процес пошуку об'єкта "інформаційної професіології", і окреслюють його орієнтири, зокрема:

— інтеграція інформаційного компонента в усі види діяльності;

— неможливість класифікації професійної різноманітності інформаційної діяльності за моноознакою;

— значна професійна динаміка, прискорення змін у структурі й змісті трудових завдань, інтеграція у професіях трудових дій, що раніше належали до компетенцій фахівців інших професійних груп;

— міжпрофесійна та міжвідомча міграція;

— розмивання меж інформаційної професії у процесі цифровізації професійної структури суспільства.

Очевидно, що професіологічні маркери "інформаційних фахівців", зокрема інтернет-маркетолога та менеджера вебпроекту, суттєво різняться між собою, навіть за умов наявності схожих завдань у галузі, наприклад, управління проектами чи застосування маркетингових технологій у професійній діяльності.

Водночас професіограма фахівця, зокрема тип професії, зміст діяльності, обов'язки, вимоги до знань, умінь та індивідуальних особливостей, умови праці, шляхи здобуття професії, галузі її застосування, рамки кар'єрного зростання, споріднені професії — це лише один із небагатьох складників професіологічних досліджень. Не менш важливими є відповіді на запитання: якими є психологічні умови діяльності представників "інформаційних" професій у цифровому середовищі; у чому полягає специфіка професійної адаптації за зростання професійної мобільності та розвитку цифрових технологій; як виявити готовність фахівців до зміни професійних ролей і статусів; як відбувається професійна самоідентифікація тощо. І найважливіше: чи можуть бути відповіді на ці запитання однаковими для узагальненого розуміння поняття "інформаційний фахівець"?

Слід згадати, що у 1980-ті рр. науковці приділяли увагу спробам побудови моделі універсального інформаційного працівника. Так, у статті Є. Надірадзе, Т. Нарсія, О. Шатберашвілі [13] запропоновано логіку цього процесу: *створення попередньої універсальної моделі — на основі експертних оцінок одержання кваліфікаційних моделей для кожної спеціалізації інформаційних фахівців — одержання моделей, інтегрованих в остаточну модель універсального інформаційного фахівця науково-технічної інформації.*

Однак запропонований метод не було реалізовано, а результати його обговорення не репрезентовано в тогочасному науковому дискурсі.

У сучасній освітній практиці спроба змістового наповнення навчальної дисципліни "Професіологія інформаційної справи" з використанням евристичної стратегії слідування за розділами й темами, запропонованими до опрацювання в програмі навчальної дисципліни "Бібліотечна професіологія" [9], апробованої в навчальному процесі та концептуально підтриманої теоретичними дослідженнями, не дає бажаних результатів. Для "інформаційної професії" (виокремлюючи її як самостійну відповідно до складника "інформаційна справа" у назві спеціальності) сьогодні немає відповідей на питання, які стосуються:

— інформаційних фахівців як соціально-професійної групи сучасного суспільства;

— морально-ціннісних та психологічних характеристик інформаційної професії;

— проблем професійної адаптації та особистісного розвитку фахівця з інформаційної справи;

— сучасних професіологічних концепцій інформаційної справи;

— професіограми фахівця з інформаційної справи;

— моделі й соціального портрета фахівця тощо.

Очевидно, що під час розроблення професіології інформаційної справи неможливо відобразити всю різноманітність напрямів і форм взаємодії інформаційного фахівця із соціально-інформаційним простором та завдань, які він виконує. Розв'язання проблеми, котре вбачаємо на нинішньому етапі розвитку наукових підходів до професіології інформаційної справи, полягає у змістовій диференціації та класифікації інформаційних професій у різноманітності пропонованих ОПП. За такого підходу доцільним є розроблення навчальної дисципліни "Професіологія" для конкретних освітніх програм, запропонованих у складникові "інформаційна справа" спеціальності ІБАС.

В умовах наявної суперечності, що виникає між потребою набуття професіологічних знань студентами та нерозробленістю наукової концепції "професіології інформаційної діяльності", запропонуємо розділи й теми, що вже сьогодні можуть бути розгорнуті у змісті цієї навчальної дисципліни для окремих освітньо-професійних програм:

1. Освіта і професія інформаційного фахівця: ретроспектива та сучасний етап

Підготовка фахівців для системи документно-інформаційних комунікацій в Україні. Спеціалізації в підготовці фахівців за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа". Критерії сталості інформаційної професії для різних напрямів у сфері професійної інформаційної діяльності. Освітньо-кваліфікаційна характеристика інформаційного фахівця в умовах конвергенції технологій та освітніх напрямів.

2. Передумови розвитку професіології інформаційної справи

Тенденції у змінах характеру, об'єктів і засобів діяльності інформаційного фахівця. Цифровізація суспільства як чинник розмивання меж інформаційної професії. Процеси диференціації та інтеграції інформаційної професії. Професійна різноманітність інформаційної діяльності. Цифрові професії інформаційного фахівця. Професіологічні дослідження сфери інформаційної та соціально-комунікативної діяльності.

3. Характеристики інформаційної професії

Система цінностей у професійній діяльності інформаційного фахівця. Професійна етика. Професіографія. Професіограма фахівця за освітньою

програмою: тип професії, зміст діяльності, обов'язки, вимоги до знань, умінь та індивідуальних особливостей фахівця, умови праці, шляхи одержання професії, галузі застосування професії, шляхи кар'єрного зростання, споріднені професії.

Цілком ймовірно, що професіологічні пошуки в царині "інформаційної справи", диференційовані за спеціалізаціями, згодом дадуть змогу вибудувати узагальнену професіологічну концепцію "інформаційної справи" за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" та наповнити науково осмисленим змістом навчальну дисципліну "Професіологія інформаційної справи".

Висновки. В умовах активних трансформацій професійної сфери, зокрема й зумовлених цифровізацією суспільства, актуальною теоретичною та практичною дисципліною стає професіологія — наука про професійні явища в суспільстві, процеси професійного становлення особистості, соціальну сутність професійної діяльності та шляхи формування професійної свідомості й професіоналізму особистості; професіологія виявляє зміни у світі професій і побудові трудового процесу.

"Інформаційна справа" як освітньо-професійний складник спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" характеризується розвитком освітньо-професійних програм, спрямованих на підготовку фахівців для документно-інформаційної діяльності в широкому контексті застосування цифрових засобів.

Важливість репрезентації професіології інформаційної справи як дисципліни в навчальних планах визначено потребою формування компетенцій і професійної самоідентифікації, основою для реалізації яких є професіологічні знання майбутнього фахівця.

Різноманітність напрямів і форм взаємодії інформаційного фахівця із соціально-інформаційним простором, а також завдань, які він вирішує, ускладнює розроблення узагальненої концепції інформаційної професіології й трансляції її здобутків у навчальний процес.

Розв'язання проблеми на нинішньому етапі розвитку наукових підходів до професіології інформаційної справи полягає у змістовій диференціації та класифікації інформаційних професій у різноманітності спеціалізацій. За такого підходу доцільним є розроблення навчальної дисципліни "Професіологія" для конкретних освітніх програм, які позиціонуються у складнику "інформаційна справа" спеціальності ІБАС.

Список використаних літератури та джерел

1. *Porat M.* Information Economy: Definition and Management. United States Department of Commerce. Office of Telecommunications, 1977 / M. Porat. — Mode of access: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED142205.pdf>. — Title from the screen.
2. *Бачинська Н. А.* Київська науково-освітня школа бібліотечної професіології (до 50-ти річчя підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної галузі в Київському національному університеті культури і мистецтв) / Н. А. Бачинська // Гілея : науковий вісник. — 2018. — Вип. 134 (липень). — С. 32—39.
3. *Бездрабко В. В.* Актуальні проблеми документознавства в Україні / В. В. Бездрабко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2020. — № 1. — С. 26—41.
4. *Бездрабко В.* Криза документознавчої освіти: навч з надією / В. Бездрабко // Інформація, комунікація, суспільство, 2020 : зб. матеріалів 9-ї Міжнародної наукової конференції, 21—23 травня 2020 року, Львів. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. — С. 100—101.
5. *Бездрабко В. В.* Архівна освіта в Україні: традиції й тенденції / В. В. Бездрабко // Український історичний журнал. — 2017. — № 3. — С. 129—147.
6. *Документознавча професіологія : робоча навчальна програма для студентів напряму підготовки 7.02010501, 8.02010501 "Документознавство та інформаційна діяльність" / Уклад. : О. В. Матвієнко, І. М. Мага. — Київ : КНУКіМ, 2012. — 42 с. — Режим доступу: http://91.217.179.134:9100/libr/DocDescription?doc_id=749138. — Назва з екрана.*
7. *Дубова С. В.* Підготовка документознавців для сфери державного управління в Україні (1995—2008 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Дубова Світлана Володимирівна ; Держ. акад. кер. кадрів культ. і мистецтв. — Київ, 2010. — 19 с.
8. *Каракоз О. О.* Бібліотечна професіологія : практикум / О. О. Каракоз. — Київ : Ліра-К, 2017. — 66 с.
9. *Крохмаль І. М.* Формування професійної готовності майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності у ВНЗ : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Крохмаль Ірина Миколаївна ; Держ. закл. "Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка". — Старобільськ, 2019. — 23 с.
10. *Малик Г.* Професійна карта як елемент реалізації компетентнісного підходу в інформаційно-комунікативній підготовці документознавця: вітчизняний і міжнародний виміри / Галина Малик // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 4. — С. 26—33.
11. *Матвієнко О.* Документознавча професіологія: проблеми і перспективи / Оксана Матвієнко // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 5. — С. 30—32.
12. *Матвієнко О.* Розвиток професіології інформаційної сфери — соціально-педагогічна вимога інформатизації суспільства / О. Матвієнко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 16—18 травня 2006 р. — Київ, 2006. — С. 164—166.
13. *Надирадзе Е. Л.* Экспериментальная модель универсального информационного работника / Е. Л. Надирадзе, Т. Н. Нарсия, О. Б. Шатберашвили // НТИ. Сер. 1. — 1986. — № 9. — С. 11—15.
14. *Новальська Т.* Інтернет-маркетолог за спеціальністю Інформаційна, бібліотечна та архівна справа: функції та компетентності у конвергентних професійних практиках / Т. Новальська, Н. Бачинська // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2022. — № 9. — С. 125—136.
15. *Новальська Т.* Теоретико-методологічні засади підготовки інтернет-маркетолога за спеціальністю 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / Т. Новальська, В. Касьян // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2021. — № 7. — С. 71—82.
16. *Політова О.* Документально-інформаційний потік з документознавчої професіології: структура, динаміка та сучасні тенденції / О. Політова // Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 9. — С. 38—41.
17. *Про затвердження* Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12> (дата звернення 20.04.2022). — Назва з екрана.
18. *Чачко А.* Бібліотечна професіологія в системі багатоступеневої фахової освіти та її стандартизації / А. Чачко // Бібліотечний вісник. — 1997. — № 4. — С. 3—6. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1997_4_3. — Назва з екрана.

Oksana Matvienko,

Dr. Hab. in Pedagogical Sciences, PhD of Technical Sciences,

Professor of the Documentation and Information-Analytical

Activity Department at the Kyiv National University of Culture and Arts

Michael Tsyvín,

PhD of Technical Sciences, Associate Professor,

Professor of the Design Department of the International Academy of Personnel Management

Professional discourse of the specialty "Information, library and archival affairs"

The urgency of the study is due to the contradiction that arises due to the lack of "information profession", necessary for professional self-identification of students studying in educational and professional programs (EPP), which can be conditionally attributed to the "information" component of "Information, Library and Archival Affairs"

and undeveloped professionalism of this component of the Information, library and archival affairs specialty (ILAA). It is emphasized that in the educational process of higher education the goal of professionalism is to create a mechanism of conscious professional motivation of future professionals to professional growth, forming an active position in the acquisition of professional competencies, awareness of public recognition and importance of the chosen profession. The article outlines the state of professional research of the components of the specialty "Information, library and archival affairs". The importance of presenting the profession of information business as a discipline in the curriculum of specialist training is emphasized, which is due to the need to develop competencies and professional self-identification, the basis for which is the professional knowledge of future specialists. It is emphasized that the variety of directions and forms of interaction of the information specialist with the surrounding social information space and the tasks he solves complicates the development of a generalized concept of information profession and translation of its achievements into the training process. One of the pedagogically expedient ways of introducing "information profession" as a discipline in the process of training specialists at the current stage of development of scientific approaches to the profession of information science, proposed semantic differentiation and classification of information professions in a variety of specializations. With this approach, it is appropriate to develop the discipline "Professiology" for specific educational programs, which are positioned in the component "information business" specialty ILAA.

Keywords: *professiology; information professiology; professiology of information business; document science professiology*

References

1. Porat M. (2022). *Information Economy: Definition and Management*. United States Department of Commerce. Office of Telecommunications, 1977. Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED142205.pdf>.
2. Bachinska N. A. (2018). Kiyivska naukovo-osvitnya shkola bibliotechnoyi profesiologiyi (do 50-ti richchya pidgotovki fahivciv bibliotechno-informacijnoyi galuzi v Kiyivskomu nacionalnomu universiteti kulturi i mistectv). *Gileya*, Vip. 134 (lipen), pp. 32—39.
3. Bezdrabko V. V. (2020). Aktualni problemi dokumentoznavstva v Ukraini. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 1, pp. 26—41.
4. Bezdrabko V. (2020). Kriza dokumentoznavchoyi osviti: navich zi spodivannyam. *Informaciya, komunikaciya, suspilstvo, 2020 : zb. materialiv 9-yi Mizhnarodnoyi naukovoyi konferencii, 21—23 travnya 2020 roku*. Lviv: Vidavnistvo Lvivskoyi politehniki, pp. 100—101.
5. Bezdrabko V. V. (2017). Arhivna osvita v Ukraini: tradiciyi j tendenciyi. *Ukrayinskij istorichnij zhurnal*, 3, pp. 129—147.
6. Matviyenko O. V. & Maga I. M. [uklad.]. (2012). *Dokumentoznavcha profesiologiya : robocha navchalna programa dlya studentiv napryamu pidgotovki 7.02010501, 8.02010501 "Dokumentoznavstvo ta informacijna diyalnist"*. Kyiv: KNUKiM. Available at: http://91.217.179.134:9100/libr/DocDescription?doc_id=749138.
7. Dubova S. V. (2010). *Pidgotovka dokumentoznavciv dlya sferi derzhavnogo upravlinnya v Ukraini (1995—2008 rr.)*. PhD. Derzh. akad. ker. kadri kult. i mistectv. Kyiv.
8. Karakoz O. O. (2017). *Bibliotechna profesiologiya : praktikum*. Kyiv: Lira-K.
9. Krohmal I. M. (2019). *Formuvannya profesijnoyi gotovnosti majbutnogo fahivcya z dokumentoznavstva ta informacijnoyi diyalnosti u VNZ*. PhD. Derzh. zakl. "Lugan. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka". Starobilsk.
10. Malik G. (2011). Profesijna karta yak element realizaciyi kompetentnitsnogo pidhodu v informacijno-komunikativnij pidgotovci dokumentoznavcya: vitchiznyanij i mizhnarodnij vimiri. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 4, pp. 26—33.
11. Matviyenko O. (2007). Dokumentoznavcha profesiologiya: problemi i perspektivi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 30—32.
12. Matviyenko O. (2006). Rozvitok profesiologiyi informacijnoyi sferi — socialno-pedagogichna vimoga informatizaciyi suspilstva. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informacijna diyalnist: problemi nauki, osviti, praktiki : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kiyiv, 16—18 travnya 2006 r.* Kyiv, pp. 164—166.
13. Nadiradze E. L., Narsiya T. N. & Shatberashvili O. B. (1986). Eksperimentalnaya model universalnogo informacionnogo rabotnika. *NTI. Ser. 1*, 9, pp. 11—15.
14. Novalska T. & Bachinska N. (2022). Internet-marketolog za specialnistyu Informacijna, bibliotechna ta arhivna sprava: funkciyi ta kompetentnosti u konvergentnih profesijnih praktikah. *Ukrayinskij zhurnal z bibliotekoznavstva ta informacijnih nauk*, 9, pp. 125—136.
15. Novalska T. & Kasyan V. (2021). Teoretiko-metodologichni zasadi pidgotovki internet-marketologa za specialnistyu 029 "Informacijna, bibliotechna ta arhivna sprava". *Ukrayinskij zhurnal z bibliotekoznavstva ta informacijnih nauk*, 7, pp. 71—82.
16. Politova O. (2012). Dokumentalno-informacijnij potik z dokumentoznavchoyi profesiologiyi: struktura, dinamika ta suchasni tendenciyi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 38—41.
17. *Pro zatverdzhennya Nacionalnoyi ramki kvalifikacij : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 23 listopada 2011 r. № 1341*. (2011). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12> [Accessed 20.04.2022].
18. Chachko A. (1997). Bibliotechna profesiologiya v sistemi bagatostupenevoyi fahovoyi osviti ta yiyi standartizaciyi. *Bibliotechnij visnik*, 4, pp. 3—6. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1997_4_3.

Надійшла до редакції 4 липня 2022 року

УДК 272-732.2(456.31)+271.4]-6/-7(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).31-39

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Цивілізаційний проєкт "Папська імперія Риму." Хрестові походи — Реформація та Контрреформація*

У чет верт ій ст ат т і про уст ремління Ват икану до світ ового панування розглянут о період реалізації цивілізаційного проєкт у "Папська імперія Риму" в періоди Реформації та Контрреформації.

Ключові слова: Ват икан; кат олики; уніат и; Реформація; Контрреформація; олігархи; Варфоломійська ніч; орден домініканців; сзуйт и; цивілізаційні проєкт и; світ ове панування; полїт ика; гроші

Мета дослідження — надати уявлення про організацію папством походів на Схід; справжню мету Реформації й Контрреформації; роль Католицької церкви в цих процесах та устремління Ватикану до світового панування.

Хрестовий похід — непокірні слов'яни, прусси та литовці

У середньовічних релігійних військових походах європейці зрозуміли, що таке поезія, хороше вино, гарні жінки, мистецтво кохання, математика, медицина, філософія й астрономія. Знання античності линули на Захід, поклали край варварству та неучтву й урешті-решт породили таке унікальне явище європейської культури, як доба Відродження.

Саме в той час нормандське чоловіче начало (гіперборей?) нарешті поєдналося з англосакським жіночим, що привело до створення нового глобального проєкту. У 1066 р. герцог Вільгельм Великий переміг у битві при Гастінгсі англійського короля Гарольда II. На карті світового панування з'явилося нове немовля, що з часом перетворилося на могутнього чоловіка — Британську імперію. Та, зі свого боку, породила глобальний проєкт білих англосакських протестантів (WASP), який із часом став екзистенціальним супротивником Риму! Утім, це станеться лише за пів століття після панування Гільдебранда. І за цей час католики створили власні королівства на Близькому Сході, захопили й зруйнували Константинополь, знищили катарів на півдні Франції та розправилися з тамплієрами, ввели інквізицію для боротьби з ересю та взяли участь у першому глобальному розподілі землі між Іспанією й Португалією!

Про це не дуже люблять згадувати західні історики та їхні послідовники на Русі, але

папство в ті далекі часи не обмежувалося спрямуванням палкого, жадібного до наживи серця в південні краї. На той період припадає і кілька походів на Схід, метою яких стали, зокрема, Руський проєкт, непокірні слов'яни, прусси та литовці: Хрестовий похід проти слов'ян (1147), Хрестовий похід у Прибалтику (1171), Лівонський хрестовий похід (1198—1290, із кількома перервами), Данський хрестовий похід в Естонію (1219—1220), Шведський хрестовий похід у Фінляндію (1239), Хрестові походи на Русь (1240—1242), Гуситські війни (1420—1434).

Закріпившись на Північному Сході Європи, понтифіки кинулися знищувати ересь на Півдні Франції. Заради цієї мети був оголошений Альбгойський хрестовий похід (1209—1229).

Попри ці найважливіші для світової політики події, власне в Римі боротьба за владу не вщухала ані на мить. У 1115 р. померла Матильда, заповівши свої величезні володіння церкві, що привело до створення Флорентійської республіки, тривалої та кровопролитної війни гвельфів (прибічників посилення влади пап) із гібелінами (провідниками імперської ідеї германців). Це виснажливе протистояння закінчилося створенням незалежної флорентійської держави, що в особі сім'ї Медічі очолило "Хрестовий похід Європи" проти невігластва й варварства, заклали основи славної доби Відродження.

Рим не зміг "оприбутковувати" спадок Матильди й після смерті провісника Хрестових походів Урбана II (1099) вступив у черговий період смуги. Після цього "славного вояки" відійшов у небуття інший його вічний суперник Климент III (1100), а ще за п'ять років — імператор Генріх IV. На знаки імператорської влади претендував Генріх V, але новий Папа Пасхалій II (1099—

* Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2022. № 4. С. 3—12; № 5. С. 3—9; № 6. С. 12—19.

1118) його прагнень не поділяв. Тоді Генріх V силою пробився в Рим, увірвався зі зброєю в собор Святого Петра, коронувався й відтак позбавив понтифіка свободи, а ватиканський престол — права інвеститури.

Згодом владу Пасхалія відновили, але слабкий Папа не спромігся її втримати та протистояти Генріхові V, з яким, до речі, не впорався й наступний Папа Геладій II (1118—1119) — німецький старець, який вирізнявся благочестям та ученістю. Його насильно зробили Папою 1118 р., але через підступність ставлеників імператора він був побитий, закутий у кайдани та полонений. Цього вже римляни стерпіти не змогли: у місті спалахнуло чергове повстання, Геладія звільнили, і він поволі розпочав упорядковувати міське господарство. Проте німецький імператор знову повернувся з армією в Рим. Папа був вимушений тікати, не довівши справу до кінця, а його місце посів новий пастир — Григорій VIII (1118—1121).

Унаслідок цих подій Вічне місто на певний час ніби завмерло, а потім потужна хвиля народного обурення змила патрициїв, нобілей і феодалів, встановивши 1143 р. Першу республіку. Було створено міську раду й відновлено сенат, а чинного на той момент Папу Інокентія II (1130—1143) позбавлено світської влади. Його наступники Луцій II (1144—1145) і Євгеній III (1145—1153) не змогли повернути Престолу колишню могутність. Лише Папі Адріану IV (1154—1159) це вдалося, але тільки після того, як він відлучив Рим (!) від церкви, що 1155 р. призвело до падіння республіканського ладу.

У 1159 р. Адріан помер, і вкотре розпочалася боротьба за Святий Престол. У результаті пап виявилось двоє: Віктор IV (1159—1164) і Олександр III (1159—1181), який після смерті суперника правив одноосібно. Він розгромив армію германців, домігся від німецького імператора покаяння й присяги на вірність, що відбулися 1177 р. у Венеції. Так другий раз в історії світська влада визнала пріоритет влади духовної, що сприяло зміцненню позицій католицького патріарха в Західній Європі та стало поштовхом до розвитку науки, мистецтва й архітектури. У той період у Римі було побудовано величний Палац сенаторів, прекрасну церкву Санта-Марія-ін-Космедін (лат. "cosmedin" — від грецького епітета *прекрасний*), котру по праву вважають найкрасивішим храмом епохи, вежу Торре делле Міліціе, власники якої мали ключі від міста та владу над ним.

Останній зліт могутності Ватикану в той період припав на правління Папи Інокентія III

(1198—1216), який узяв під заступництво й захист Франциска Ассізького, ченця й проповідника, засновника ордену францисканців, що відродив віру в ідеали християнства у простого народу та забезпечив перехід проекту до чергового етапу "малого процвітання". Інокентій, який відразу оцінив неабияке значення Франциска Ассізького та його ідей для розвитку Католицької церкви, всіляко підтримував місіонера, мотивуючи свій вибір, зокрема, й тим, що на те була воля Божа (Папа посилався на сон, в якому Латеранський собор, що падає, підтримала плечем маленька людина).

Інокентій III, він же Лотаріо Конті, очолив Католицьку церкву в період її кризи, викликаній невірою людей у святість Апостольського Престолу. Рішучий, хитрий і владололюбний понтифік першим побачив у проповідях Франциска Ассізького ту рятівну основу, що мала допомогти Риму повернути довіру пастви.

"Знаменним моментом в історії є зустріч цих двох людей, які втілювали два різні світогляди, що виростили з одного кореня: з одного боку, намісник Христа, котрий став владикою світу, роздавав царські корони, представник авторитету та влади, з другого — послідовник Христа, босоногий жебрак в одязі пастуха, проповідник любові й упокорення. Про цю зустріч не збереглося точних відомостей, але вона мала неабияке значення для сучасників і нащадків, через що породила чимало характерних оповідань. З одного боку, францисканські легенди оповідають про те, з якою зневагою Папа поставився до жебрака, а згодом у сновидіннях зрозумів його непересічну роль: то з-під ніг понтифіка зростала пальма до небес, то він бачив, як чернець підпирає плечем Латеранський собор, що похилився; чи Франциск наяву переконував Папу поетичною притчею про синів бідної жінки в пустелі, які виявилися царськими нащадками й були визнані батьком. З іншого боку, збереглося оповідання бенедиктинського літописця, що демонструє зневагу до жебрацького життя Франциска й водночас визнає його упокорення: Папа був настільки вражений брудним виглядом ченця, що послав його до свиней, але коли той, буквально виконавши пораду, повернувся ще брудніший і попросив виконати і його бажання, Інокентій, зворушений таким упокоренням, поставився до нього прихильно.

На правління Інокентія III припадає створення ордену домініканців, непримиренних борців з ерессю, в руки яких згодом перейшла інквізиція. Цей Папа також увійшов в історію як руйнівник єврейства в католицькому світі, який ініціював

цілеспрямоване викорінення єврейських громад в Європі, і натхненник воєн проти катарської ересі на Півдні Франції.

З благословення Інокентія III 1209 р. натовпи фанатиків віри напали на катарів, послідовників чистого євангельського вчення. Своїми проповідями, жорсткою організаційною структурою та зв'язками з аристократичними родинами Півдня Франції, Іспанії й Італії вони реально загрожували вже налагодженій на той час папській машині. Саме за його правління 1204 р. хрестоносці захопили Константинополь, а 1212-го відбувся Хрестовий похід дітей, що призвів до загибелі тисячі простолюдинів, було створено інквізицію й німецькі ордени тевтонів і мечоносців, які вдерлися в Пруссію й надалі заклали основи проєкту "Німецька імперія". Майстерний дипломат, він домогся визнання васалітету королів Арагону й Португалії від Англії та Франції. Водночас його активні дії з поширення католицизму в землях східних слов'ян успіху не мали.

Початок XIII ст. позначено розвитком міст і нових громадських відносин, що прийшли на зміну феодальному ладу. Це безпосередньо торкнулося й Папського Престолу, за який знову розпочалася непримиренна боротьба, що привела до створення 1234 р. другої Римської республіки, яка, щоправда, довго не існувала. У другій половині XIII ст. Папа Урбан IV (1261—1264) уклав союз із Карлом Анжуйським, в результаті якого Анжуйська династія не лише захопила королівство обох Сицилій, а й від 1265 до 1280 р. фактично правила Римом (на цей період припадає створення скульптором Арнольфо ді Камбіо статуї Карла Анжуйського, що нині прикрашає Палац консерваторів на Капітолійському пагорбі).

Авіньйонське полонення пап (1309—1377)

Від 1294 р. бере початок боротьба Ватикану з Францією, внаслідок якої 1303 р. Папу Боніфація VIII (1294—1303) полонив король Філіп IV, після чого понтифік помер. Архієпископ Бордо, який змінив його і став Папою Климентом V (1305—1314), був вимушений полишити Рим і в статусі полоненого французької корони влаштуватися в Авіньйоні. Так розпочався особливий період в житті Папської імперії, що увійшов в історію під назвою "Авіньйонське полонення пап" і тривав до 1377 р., коли Папа Григорій XI (1370—1378) повернувся в Рим.

Той історичний період мало нагадував реальний полон, радше це була співпраця пап із сильними французькими королями. Чимало кардиналів служили при монаршому дворі, вико-

нували важливі дипломатичні місії, були посланцями королівської волі. До того часу папство втратило колишню роль у політичному житті Європи, проте посилювалося як внутрішньоцерковний інститут. Влада пап у церкві набула насправді монархічного характеру.

Відсутність понтифіків у Вічному місті лише посилила й без того запеклу боротьбу за владу, що позначилася громадянською війною між двома найзаможнішими родинами — Орсіні й Колона, підкоренням міста Генріхом VII, його наступним вигнанням, а потім і загальноміським повстанням на чолі з полум'яним патріотом Кола ді Рієнцо. Він був не лише близьким другом славетного Петрарки, а й першим, хто виступив за об'єднання Італії під егідою Риму. І хоча 1354 р. Кола ді Рієнцо вбили, а відтворена ним республіка довго не існувала, пам'ять про національного героя італійці зберігають і досі, встановивши йому монумент на Капітолійському пагорбі.

У 1377 р. Папа Григорій XI повернувся в Рим. На цьому Авіньйонське полонення пап завершилося, однак вже за рік розпочався Великий західний розкол, коли папи-конкуренти — один в Авіньйоні, інший у Римі — поділили між собою весь католицький світ.

Так відійшов у минуле період здобуття суверенітету папським Римом, що розпочався з Великої схизми (розколу) 1054 р. і завершився Великим західним розколом, спровокованим смертю Папи Григорія XI 1378 р. та прагненням Святого Престолу знову здобути незалежність від французьких королів, покінчивши з так званим Авіньйонським полоненням пап. Певний час понтифіків обирали паралельно в Авіньйоні та Римі, що вносило дисонанс в усі європейські справи й заважало затвердженню панування Католицької церкви на Заході.

Папа Боніфацій IX (1389—1404), який прийшов до влади 1389 р., дав згоду на те, щоб Римом керували три обрані консерваторами цивільні особи, для яких на Капітолійському пагорбі звели спеціальну резиденцію — величний Палац консерваторів, що зберігся й донині. Ці добрі наміри завершилися черговим конфліктом, запусінням, захопленням міста військом короля Владислава Неапольського, що зумовило сплеск чергової хвилі насильства, беззаконня й грабежів. Утім, здоровий глузд переміг: після Собору в Констанці 1417 р. і обрання одного Папи, визнаного всіма сторонами конфлікту, Рим повернув собі єдиноначальність в єпархії.

Єдиним главою церкви став Мартин V (1417—1431), за якого Вічне місто поступово приходило до тями. Розпочиналася нова доба

затвердження гуманістичних ідеалів, бурхливого розвитку літератури, мистецтва й архітектури.

Доба Відродження

Початок періоду Відродження належить до часів правління Папи Миколи V (1447—1455), коли розкол Західної церкви було подолано. Понтифік був дуже освіченою й начитаною людиною. Прихильник Античності, він зібрав чудову бібліотеку, яка на момент його смерті 1455 р. налічувала 749 рукописів латиною й 353 рукописи старогрецькою, що склали основу славнозвісної Ватиканської бібліотеки.

Щоправда, хобі Папи позначалося на церковній касі й змусило його ввести унікальний механізм отримання додаткових коштів — церква розпочала торгувати індульгенціями. В обіг увели цінні папери, що мали лише одне призначення — знімати з їхнього власника гріх, який він тільки-но планував вчинити. Оскільки грішників, особливо потенційних, як відомо, завжди вистачає, а процедуру звільнення від тяжкого тягаря неправедних діянь звели до простої операції купівлі індульгенції, в папську казну линув бурхливий фінансовий потік. Це спричинило справжній сплеск будівельної активності в Римі й Ватикані, де був зведений новий папський палац, а на даху Замку Святого Ангела з'явилися апартаменти (сучасно — пентхауси).

У 1455 р. кардинал П'єтро Барбо (майбутній Папа Павло II), венеціанець за походженням, спонсорував спорудження першого з наявних сьогодні римських міських палаців — Палаццо Венеція, оздобленого готичними елементами (згодом їх прибрали). Прикметно, що як будівельний матеріал використовували стіни Колізею (однією рукою будуємо — іншою руйнуємо!).

Справжнім реформатором Рима став Папа Сікст IV (1471—1484), представник родини Делла Ровере, за якого сталося відродження міста: було осушено болота, вулиці розчищено від руїн і випрямлено, укріплено міські стіни, відреставровано міст Святого Ангела, відкрито перший римський музей у Палаці консерваторів, основу експозиції якого становили античні скульптури, подаровані Папою місту. Саме за Сікста IV відкрито Ватиканську апостольську бібліотеку, яка вже 1480 р. налічувала 3600 томів. Книгозбірня також відома тим, що її стіни розписав Доменіко Гірландайо — видатний флорентійський художник доби Відродження. Однак і в цьому разі не обійшлося без зловживань: перетворення потребували грошей, тому понтифік вимушений був спекулювати зерном і торгувати церковними посадами (та

сама горезвісна симонія). За правління Сікста 1480 р. папську резиденцію було остаточно перенесено з Латерана у Ватикан.

Розглядаючи цей період, варто зупинитися на такому явищі, як непотизм (лат. — *племінник*) — службовій протекції родичів. Його основи було закладено саме за Сікста IV: кожен із його численних племінників так чи інакше відзначився в історії. Усе розпочалося з такого собі П'єтро Ріаріо, до якого Папа ставився особливо прихильно. Однак 1474 р. його отруїли, після чого понтифік переніс свою любов на рідного брата загиблого, Джироламо Ріаріо, зробивши його сенатором міст Імола та Форлі (щоправда, за чотири роки після смерті Папи Джироламо вбили саме у Форлі). Ще одним племінником Папи був кардинал Джуліано делла Ровере, який після смерті Сікста IV звів на Папський Престол свого ставленика Інокентія VIII (1484—1492). Останній уславився тим, що видав відому буллу проти відьом *Summis desiderantes affectibus*, котра стала підставою для багатьох процесів у Європі, й визнав одного зі своїх синів (усього понтифік мав сімох дітей від різних жінок).

Сікст IV зіграв особливу роль і в історії Російської держави. Саме він посватав за великого князя Московського Івана III племінницю останнього візантійського імператора Михайла Палеолога. Урочиста церемонія вінчання відбулася в соборі Святого Петра, після чого царгородську принцесу Зою відправили до Москви, де вона отримала ім'я Софії (бабуся Івана Грозного).

Кінець XV ст. ознаменувався приходом до влади в Римі людини, якого сучасники назвали "найдоконалішим втіленням диявола на землі". У 1492 р. 70-річний Родріго Борджіа, племінник Папи Каліста III (1455—1458), внаслідок інтриг став понтифіком Олександром VI (1492—1503). Маючи численних нащадків, він, завдяки шлюбом дітей, породичався з багатьма заможними родинами Італії й мріяв про необмежену владу. Першими жертвами Родріго на шляху до мети стали сім'ї Орсіні й Колона, яких він майже повністю винищив з допомогою отрути (відомо, що цьому способу вбивства Борджіа віддавав перевагу над іншими). Понтифік проводив життя в неробстві та насолодах, попри те, що місто постійно зазнавало агресії з боку монархів Європи. У 1494 р. Рим захопив французький король Карл VIII, про що нагадує відома церква Триніта-деї-Монті, відома неперевершеними Іспанськими сходами, підніжжя яких прикрашає фонтан роботи Джованні Берніні, батька відомого скульптора.

На ниві творення Олександр VI не досяг успіху: його єдиним внеском у зміцнення державності було введення офіційної цензури. Проте за кількістю страхітливих злочинів він і його діти, безумовно, перевершили усіх тогочасних західних правителів: на рахунку цієї родини і вбивства, і перелюб, і інцест. У 1497 р. був убитий Хуан Борджіа, улюблений син Папи, причому, за чутками, підозрювали другого сина понтифіка — відомого Чезаре Борджіа (1475—1507), колишнього кардинала Валенсії.

Чезаре відрізнявся витонченою жорстокістю й розпусністю, йому приписували сексуальний зв'язок із рідною сестрою Лукрецією, також далекою від цноти та порядності. Вона вбивала суперників батька та брата під час рукостискання, використовуючи отруєну голку, заховану в оправі персня. Щоправда, Нікколо Макіавеллі як апологет сильної держави відчував певну симпатію до професійного вбивці, вважаючи, що Чезаре прагнув об'єднання Італії. Проте навряд чи навіть така висока мета може служити виправданням його нечуваних злочинів.

Родина Борджіа мало опікувалася процвітанням Рима. Хоча в період їхнього правління місто прикрасила шедеврально, приголомшлива за виразністю скульптура "П'єта" геніального Мікеланджело, а великий архітектор Донато Браманте спорудив каплицю-ротонду Темп'єтто — прообраз найбільшого собору християнського світу, мешканці зітхнули з полегшенням, коли 1503 р. дізналися про смерть розпусного Папи (отруївся вином, призначеним іншому!).

Після загибелі Олександра Борджіа на авансцену римської політики знову вийшов наймогутніший на той момент ієрарх церкви, племінник Папи Сікста IV, кардинал Джуліано делла Ровере, що дістав ім'я Юлія II (1503—1513). Саме з ним пов'язують розквіт Рима й зміцнення папської влади. Понтифік припинив торгівлю церковними посадами, відмовився від практики nepotizmu, активно взявся впорядковувати місто. У 1505 р. Юлій II уклав угоду з двома швейцарськими кантонами щодо охорони Ватикану. Відтоді мужні швейцарці боронять Священний Престол на втіху мільйонам туристів з усього світу, які вважатимуть поїздку невдалою, якщо не сфотографуються поряд із суворими вояками в середньовічному вбранні.

У 1506 р. за вказівкою понтифіка розпочалося зведення нового собору Святого Петра й надання єдиного стилю комплексу будівель папської резиденції. Керівником робіт призначили видатного архітектора Браманте, його помічником став Рафаель Санті з Урбіно, який

вписав одну з найяскравіших сторінок в історію світового живопису. За часів покровителя мистецтв Юлія II Мікеланджело завершив розпис Сікстинської капели, а Рафаель — славнозвісні станції. Добре відому за численними репродукціями в підручниках історії статую "Лаокоон", що зображує тяжку смерть троянського героя з синами, також було розкопано й подаровано місту в роки правління Юлія II. Загалом, завдяки зусиллям цього понтифіка Рим став культурною столицею Італії, відібравши пальму першості у Флоренції.

У 1513 р. Папа Юлій II помер, а на його місце претендував кардинал Рафаелло Ріаріо, який доводився родичем покійному та небожем убитому у Форлі Джироламо Ріаріо. Проте в історії він відзначився особливим чином: вигравши в карти 60 тис. ескудо (майже 50 млн євро) у Франческо Чібо, сина Інокентія VIII, спорудив у центрі міста Палаццо делла Канцеллерія (Палац канцелярії). Згодом, програвши боротьбу за верховну владу в церкві представникові дому Медічі, Рафаелло вирішив, що такий результат несправедливий і підготував проти нового Папи змову, але був викритий, заарештований та ув'язнений у Замку Святого Ангела; побудований ним палац конфіскували та віддали для потреб папської канцелярії (звідси й назва).

Наступними роками, з дворічною перервою, Папський Престол посідали представники дому Медічі — Лев X (1513—1521) і Климент VII (1523—1534). Слід приділити окрему увагу родині, яка відіграла не останню роль в європейській політиці. Перший представник знаного роду флорентійських олігархів на ім'я Кьяріссімо, предки якого були лікарями (медиками), що підтверджує зображення пігулок на родовому гербі, з'явився у Флоренції в XIII ст. Той факт, що Медічі ведуть родовід від медиків, представників професії, якою в ранньому Середньовіччі зазвичай займалися євреї, а представники дому стали першими незалежними європейськими банкірами, наштовхує на думку про єврейські корені родини, однак переконливих доказів цієї теорії немає.

У 1296 р. син Кьяріссімо Ардінго став "гонфалоньєром справедливості" Флорентійської республіки (утвореної після того, як заповідане Католицькій церкві Матильдою з Каносси маркграфство Тосканське так і не було "оприбутковано" папською владою). Надалі найвища (за конституцією 1293 р.) посада переходила до представників цієї родини: Аверардо (засновника флорентійського банку), Сальвестро та Джованні.

Після смерті Джованні владу в місті перебрав Козімо Старший, чийм онуком був добре відомий Лоренцо Пишний Флорентійський, з ім'ям якого пов'язують розквіт живопису, скульптури, музики, архітектури й творчий зліт геніїв доби Відродження: Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонаротті, Беноццо Гоццолі, Філіппо Ліппі, Сандро Боттічеллі, Андреа дель Верроккьо, Доменіко Гірландайо та інших. Отже, син Лоренцо Пишного Джованні став Папою Левом X, а племінник Джуліо — Папою Климентом VII. Щоправда, їхнє правління видатними подіями не позначено. На завершення розповіді про родину Медічі варто додати, що правнучка Лоренцо Пишного Катерина Медічі була королевою Франції та матір'ю трьох останніх королів із дому Валуа, а його племінниця — правнучка Марія Медічі — стала дружиною засновника династії Бурбонів Генріха IV і бабусею "короля-сонця" Людовіка XIV.

Реформація т а Конт рреформація (1517)

Перша половина XVI ст. — найдраматичніший період в історії католицизму. 31 жовтня 1517 р. доктор богослов'я Віттенберзького університету Мартін Лютер прибив до дверей місцевої Замкової церкви свої "95 тез", в яких викривав зловживання Католицької церкви, зокрема продаж індульгенцій. Так розпочалася Реформація, що розколола церкву на два непримиренні табори: католиків і протестантів (гугенотів, кальвіністів, англікан, пресвітеріанців, лютеран тощо), які заперечували авторитет пап.

В Європі спалахнули релігійні війни, апофеозом яких стала різанина протестантів у Парижі під час весілля Генріха Наваррського (майбутнього короля Франції Генріха IV) і Маргарити Валуа (королеви Марго), так звана Варфоломійська ніч (з 23 на 24 серпня 1572 р.).

Масовий релігійний і суспільно-політичний рух у Західній та Центральній Європі XVI — початку XVII ст. було спрямовано на реформування католицького християнства та приведення його у відповідність із Біблією. Наслідуючи курс Лютера, від Святого Престолу послідовно відколювалися Німеччина (1517), Пруссія (1525), Швеція (1525), Данія (1530), Велика Британія й Голландія (1534), Швейцарія (1540), Франція (1540).

Протестантизм — релігійний рух, що об'єднав усі західні віросповідання, відмінні від римсько-католицької традиції. Слово "протестант" уперше використали в рейхстазі в Шпейері (1529) на позначення учасників (protestatio), які підписали документ, де відкрито висловили незгоду з рішенням рейхстагу щодо заборони

низки реформ усередині церкви. Пізніше протестантами називали всіх, хто вийшов з-під влади Папи під час перевороту XVI ст., відомого як Реформація.

Величезні території Північної та Центральної Європи припинили платити папам данину у формі традиційної церковної десятини. Якщо ж згадати той факт, що 1533 р. у далекому Московському князівстві Іван IV проголосив себе царем (цезарем) і заявив, що "Москва — це Третій Рим, а четвертому — не бути", стає зрозумілим, що XVI ст. стало епохою випробувань Папського проекту на міцність.

І він витримав! Багато в чому завдяки ордену єзуїтів, який 1534 р. заснував у Парижі іспанський дворянин Ігнатій Лойола, а 1540 р. затвердив Павло III. Членів ордену, починаючи від часів протестантської Реформації, називали "піхотинцями Римського папи". І саме вони, керуючись девізом Ad maiorem Dei gloriam ("На більшу славу Божу"), фактично витягли Ватикан із найважчої за всю історію його існування кризи.

Чим ст ала Реформація для Європи?

В усі історичні епохи посилення влади олігархії призводило до зростання корупції в суспільстві, що, зі свого боку, спричиняло масові соціальні протестні рухи. Не становила винятку й ця епоха, для якої масовим протестним рухом стала Реформація церкви. Назва часто збивала й збиває з пантелику людей, які тільки починають вивчати історію. Вони сприймають Реформацію як процес певного спрощення церковних обрядів, позбавлення від дорогих ікон і золотих прикрас у церквах — щось на кшталт "оптимізації виробництва", і не розуміють, чому цей рух викликав стільки потрясінь. І чому під його прапорами об'єдналися такі різні персоналії, соціальні групи, десятки та сотні людей різних національностей, які раптом одночасно з'явилися в різних частинах Європи та виступили з однією і тією самою ідеєю? Виходить, і справді наболіло, виходить, і справді загострилася проблема, що одночасно схвилювала не лише активістів, а й десятки мільйонів вірян, які перейшли з католицької віри в протестантську.

Цілком очевидно, що головна проблема полягала в корупції, яка глибоко вразила Католицьку церкву, хоча водночас торкалася всього суспільства, адже Західна Європа в той період була католицькою. Кожна людина мусила обов'язково відвідувати католицьку церкву й сплачувати податки. Некатолики наражалися на постійну небезпеку вигнання чи репресій, як це сталося з євреями та мусульманами в Іспанії,

Франції, Великій Британії й інших країнах Західної Європи. Разом із цивільними судами повсюдно діяли канонічні (церковні), а також суди інквізиції, що могли винести вирок будь-якій людині та покарати її за те, що вона недостатньо сумлінно виконує католицькі правила й настанови. Тому вплив Католицької церкви на західноєвропейське суспільство важко переоцінити. І якщо в певний момент її розпочала точити корупція, то це, на відміну від сьогодення, торкалося кожної людини, охоплюючи й буденність, й ідеологію, в яку вона вірила чи в яку її примушували вірити. А як можна було вірити щиро й віддано, якщо священнослужителі торгували індульгенціями та церковними посадами, захоплювалися багатством і насолодами?

Найсильніше обурення викликало найвище духовництво, охоплюючи Папу, яке регулярно влаштовувало полювання та пишні свята, мало натовп коханок і не соромлячись, прилюдно розважалося всіма можливими способами. Як зауважує Т. Гризінгер, під час церковних свят у Римі найпочесніші місця поряд із найвищим католицьким духовництвом посідали куртизанки, або, кажучи сучасною мовою, повії. І тисячі паломників, які стікалися в Рим з усієї Європи, могли на власні очі споглядати глибину падіння сановитих католицьких священнослужителів. Невипадково Лютер назвав резиденцію пап "вавілонською блудницею", і це словосполучення згодом широко вживали протестанти.

Проте корупція вразила не лише верхівку, а й усю церкву — до найнижчих чинів. Як зазначав німецький історик, "ім'я католицького ченця, що мало втілювати ідеал аскетизму й зречення пристрастей, зробилося майже синонімом ласолоба та розпусника. Це послужило однією з головних причин падіння церкви й успіхів Реформації, позаяк увесь світ став свідком скандалів духовництва, яке викликало тим більше презирства й кепкувань, чим голосніше проповідувало благочестя й цнотливість".

Корупція Католицької церкви виявлялася і в тому, що населення мусило платити високі церковні податки й різноманітні побори, що погіршувало й без того скрутне становище народних мас. Проблема була не лише морально-ідеологічною, а й соціально-економічною, більше того, навіть політичною: папство спільно з монархами Іспанії та Австрії розраховувало захопити владу в усіх європейських країнах і

правити ними у власних інтересах, намагалося стати глобальною чи імперською силою, цілковито чужою інтересам європейських народів, які прагнули до самовизначення й звільнення від іноземних утисків.

Саме тому боротьба проти корупції Католицької церкви стала ідеєю, що об'єднала в XVI ст. — першій половині XVII ст. народи Західної та Центральної Європи. Сенс цього протистояння усвідомлював кожний, адже було очевидно, що Католицька церква наскрізь просякла корупцією, і це торкалося життя кожної людини. Звичайно, паралельно посилювалися й інші форми соціального протесту, оскільки то був період зубожіння мас і зростання розриву між багатими й бідними, тобто чергова криза корупції.

Саме на зазначений період припадає хвиля протестів "низів", що супроводжувалися масовим кровопролиттям, на кшталт повстань анабаптистів у Нідерландах, гугенотів у Франції й селян в Європі. Проте результатом цих виступів зазвичай ставало тимчасове захоплення влади в одному чи кількох містах і розграбування місцевої еліти. Протестні рухи було спрямовано переважно проти місцевої олігархії, а тому їм бракувало системності. Такі повстання не могли об'єднати Європу перед цілком реальною загальною небезпекою стати здобиччю сил, що прагнули до світового панування.

Об'єднавчою для Європи виявилася Реформація, яка стала рухом не лише за реформу церкви, а й за звільнення європейських народів з-під влади світової олігархії, національне визволення та самовизначення націй.

Водночас національно-визвольна ідея була не єдиною рушійною силою Реформації. Незвичайний розмах і успіх цього процесу в Європі пояснюється тим, що він об'єднав кілька рухів: і національно-визвольний, і соціальний протест "низів", і рух проти корупції духовництва, і, нарешті, ще один рух, який, можливо, мав найбільше значення в історії Західної Європи — протест проти державної корупції та прагнення захистити від неї простих людей. Саме тому чимало борців за Реформацію одночасно відстоювали й гуманізм, як, наприклад, Еразм Роттердамський. Мартін Лютер викривав нечесних купців і князів, що грабували народ. Під прапором Реформації у Великій Британії зміцнився й такий рух, як пуританство, що виникло в другій половині XVI ст. Як, власне, впливає з назви (від англ. *pure* — *чистий*), це був рух за

очищення суспільства. На думку Д. Гріна, основу філософії пуритан складало нове поняття громадської рівності, водночас ставлення до людей формувалося не за принципом їхнього багатства чи соціального статусу, а з огляду на чесність і порядність. "Звичайний пуританин, — зауважував історик, — любив усіх благочестивих людей і не терпів злих та нечестивих".

Отже, окрім соціального й національно-визвольного руху, під прапором Реформації згуртувався рух проти корупції та зла в суспільстві. Реформація церкви, що розпочалася стихійно та майже одночасно в різних кутках Європи, упродовж XVI ст. досягла значних успіхів. Зокрема, до останньої чверті XVI ст. у багатьох країнах протестанти становили вже більшість населення.

У Західній Європі ще від доби Середньовіччя шанували лицарський кодекс честі й правила шляхетної та гуманної поведінки під час війни, що, окрім іншого, передбачали людяне ставлення до жителів захоплених міст і полонених. І до середини XVI ст. усі армії, що воювали на території Європи, дотримувалися чи прагнули дотримуватися цих норм, глибоко усвідомлюючи їхню непорушність. Проте приблизно в середині чи другій половині XVI ст. ситуація почала стрімко змінюватися й остаточно закріпилася у XVII ст., відколи армії взяли за правило грабувати й безжально знищувати цивільне населення, гвалтувати жінок, гуманне ставлення до полонених залишилося в минулому, а архаїчні поняття про лицарську честь і гідність лише викликали посмішку.

Отже, причина суттєвих змін у характері воєн доволі очевидна: на арену вийшла світова олігархія, що боролася не лише проти окремих урядів, а проти народів Європи загалом. Утім, війну проти народу олігархія вела завжди, якщо він ставав на заваді її інтересам, згадаймо масову різанину в Константинополі та Кесарії у роки правління Юстиніана, в Україні часів польського панства, і таких прикладів чимало. Не дивно, що і в Західній Європі масова різанина відбувалася за безпосередньої участі олігархії.

У 1572 р. сталися горезвісні події Варфоломійської ночі в Парижі. Лише за один день було вбито кілька тисяч гугенотів, а відтак почалося їх масове винищення в усій Франції. Різанина супроводжувалася пограбуваннями, оскільки серед убитих було чимало заможних вірян. Як відомо, криваву акцію спланувала французька королева Катерина Медічі, яка належала до найбагатшої та наймогутнішої родини Італії, з допомогою французького магната Генріха Гіза. Генералом (главою) єзуїтів, які взяли найактивнішу участь у Варфоломійській ночі, став Франциско Борджіа — представник іншої найбагатшої родини Італії. Саме генерал єзуїтів ухвалював основні рішення та мав необмежену владу в Товаристві Ісуса. Отже, представники трьох олігархічних кланів — Медічі, Гізи й Борджіа — організували першу масову різанину в Європі, що поклала початок кривавим громадянським і міжособистим війнам у Франції. Одночасно з цим влада стала вдаватися до терору мирного населення. У 1590-х рр. насильницькі дії вчиняли й на території Центральної Європи: у Німеччині, Австрії та Богемії. На цих теренах єзуїти спільно з католицьким духовництвом проводили кампанію з примусового повернення населення в католицьку віру.

Унаслідок цих подій ситуація різко змінилася. Якщо 1559 р., зауважує історик Т. Паркер, перемога протестантизму була можлива не лише в Північній і Центральній Європі, а й у Франції, і рух мав чимало послідовників навіть на Півдні Європи, то на початку XVII ст. протестанти перебували у відчайдушному та майже істеричному стані, побоюючись остаточного придушення руху Реформації.

Окрім Австрії та Баварії, протестантів також переслідували у Франції. Щодо Іспанії й Італії, то навіть щонайменші ознаки опору викорінювали з допомогою інквізиції та суворих репресій. Ця ситуація призвела до Тридцятирічної війни, що стала для населення Європи боротьбою за виживання, протистоянням експансії католицьких держав, що прагнули знищити не лише віру, а й національні особливості цих народів.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. *Ачлей А.* Битва глобальных проектов. В 3 ч. Часть 1. Евреи, католики, шииты, "васы" / Александр Ачлей. — Москва : Вольт, 2011. — 240 с.
2. *Браун Д.* Ангелы и демоны / Д. Браун ; перевод с английского Г. Б. Косов. — Москва : АСТ : Люкс, 2005. — 606 с.
3. *Гризингер Т.* Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени / Теодор Гризингер. — Минск : УП "Минская фабрика цветной печати", 2004. — С. 58.
4. *Фраттини Э.* Священный Альянс. Палачи и шпионы Ватикана / Эрик Фраттини. — Москва : Эксмо, 2007. — 576 с.

Mykola Senchenko,
Director of the Book Chamber of Ukraine, Professor
Civilization project "Papal Empire of Rome".
Crusades — Reformation and Counter-Reformation

In the fourth article of the cycle dedicated to the Vatican's desire for world domination, the period of implementation of the "Papal Empire of Rome" civilizational project during the Reformation and Counter-Reformation periods is considered, in order to provide an idea of the organization of the papacy's campaigns to the East; the real goal of the Reformation and Counter-Reformation; the role of the Catholic Church in these processes and aspirations to world domination.

Keywords: Vatican; Catholics; uniates; Reformation; Counter-reformation; oligarchs; Bartholomew night; Order of Dominicans; Jesuits; civilization projects; world domination; policy; money

References

1. Achlej A. (2011). *Bitva globalnyh proektov. V 3 ch. Chast 1. Evrei, katoliki, shiity, "vaspy"*. Moskva: Volant.
2. Braun D. (2005). *Angely i demony*. Moskva: AST: Lyuks.
3. Grizinger T. (2004). *Iezuity. Polnaya istoriya ih yavnyh i tajnyh deyanij ot osnovaniya ordena do nastoyashego vremeni*. Minsk: UP "Minskaya fabrika cvetnoj pechati".
4. Frattini E. (2007). *Svyashennyj Alyans. Palachi i shpiony Vatikana*. Moskva: Eksmo.

Надійшла до редакції 6 липня 2022 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 002.1:001](477.411):655.41.06"1964"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).39-41

Лариса Дояр,
кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Видавнича діяльність Книжкової палати України станом на 1964 рік

Стаття є продовженням авторських досліджень з історії Книжкової палати України, присвячених діяльності Державного архіву друку, методичної ради та редакційно-видавничого відділу установи. Торішня праця з цієї тематики була написана до 85-річного ювілею показчика "Літопис журнальних статей" та розкривала проблему видання цього державного бібліографічного показчика у Книжковій палаті України. Працюючи відповідно до щорічного плану наукової роботи, авторка дослідила видавничу діяльність Книжкової палати України станом на 1964 р. Метою розвідки є проведення контент-аналізу тогочасних видань установи, їхньої класифікації, визначення ключових напрямів і пріоритетів цієї діяльності. Наукова новизна праці полягає в залученні маловживаних матеріалів внутрішнього відомчого архіву установи, опрацюванні раритетного на сьогодні (накладом менш ніж 4 тис. примірників) щодакданого бібліографічного бюлетеня "Нові книги УРСР" за 1964 р. та персоналізації історії видавничої справи в межах Книжкової палати України. Дотримуючись принципів і вимог наукової методології, авторка спиралася на загальні (порівняння, вимірювання (емпіричні), аналіз, синтез (комплексні), сходження від абстрактного до конкретного (теоретичні) та спеціальні (компонентно-аналітичний, групування) методи дослідження. Джерельною базою для написання статті став річний зшиток журналу "Нові книги УРСР", датований 1964 р. Змістовий складник праці уміщує повноцінний перелік видань, підготовлених та надрукованих Книжковою палатою УРСР упродовж 1964 р., та демонструє їх тематичне й галузеве розмаїття. Висновкова частина статті засвідчує факт розквіту видавничої діяльності установи станом на 1964 р. й аргументовано доводить, що в цій справі спостерігалася виразна україноцентрична спрямованість.

Ключові слова: Книжкова палата УРСР; видавництво Книжкової палати УРСР; бібліографічний довідник; бібліографічний показчик; бібліографічний бюлетень; друковані бібліографічні картки; щодакданник "Нові книги УРСР"

Постановка проблеми. Розвиток друкарства в країні є одним із визначальних показників цивілізаційного руху будь-якого народу. Покладаючись на відомий постулат шотландського філософа та історика XVIII — початку XIX ст. А. Фергюсона, згідно з яким поступ цивілізації пов'язаний винятково з виникненням писемності, можна стверджувати, що книгодрук як галузь і

друкарська справа, як напрям розвитку держави є найпереконливішим критерієм культурних досягнень народу, нації, громади, спільноти тощо. Виходячи з цього, дослідження, присвячені історії книгодрукарства, не втрачають актуальності та наукового потенціалу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблему видавничої справи в Україні досліджувало чимало науковців. Цій тематиці присвячено як загальні, так і спеціальні праці. Корифеєм розвідок у цій галузі є провідний учений доби українського відродження І. Огієнко, монографічна праця якого незабаром відсвяткує столітній ювілей — його "Історія українського друкарства" вперше побачила світ у Львові 1925 р. [1].

Відомим знавцем окресленої теми був Я. Ісаєвич — видатний радянський і український історик, академік НАН України, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. У монографії, присвяченій 400-м роковинам із дня смерті Івана Федорова, розкрито складний процес зародження та розвитку друкарства в Україні [2].

Перший повноцінний підручник з історії світової видавничої справи написав український науковець М. Тимошик [3]. У книзі, виданій 2007 р., ґрунтовно розглянуто процес творення, поширення, функціонування й використання рукописних і друкованих набутоків людства.

Історію видавничої справи в Україні концептуально та на тлі вітчизняної преси ХІХ — початку ХХ ст. дослідила Н. Зелінська [4]. Учена наголосила на незаперечному висновку І. Огієнка про те, що видавнича справа в Україні має середньовічне коріння й датується кінцем ХV ст.

Ґрунтовні дослідження з історії українського друкарства, на наш погляд, варті регулярного поповнення. Водночас видавнича діяльність Книжкової палати України дотепер залишається маловивченою. Виходячи з цього та виконуючи завдання річного плану наукової роботи установи, авторка поставила за мету дослідити її видавничу діяльність станом на 1964 р. Першоджерельною базою розвідки слугував річний зшиток щодавнього бібліографічного бюлетеня "Нові книги УРСР", який готували й видавали працівники Книжкової палати УРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Насамперед варто наголосити, що 1964 р. був позначений великою кількістю унікальних видань, на які й досі є попит і серед науковців, і серед пересічних читачів. Здобутки колективу тогочасної Книжкової палати можна прослідкувати фактично без втрат, якщо сумлінно опрацювати журнал "Нові книги УРСР", що виходив за

редагування директора установи В. Скачкова. Окрім голови, до складу редакційної колегії часопису входили І. Ков'яров, В. Макеєва, Г. Мамоненко, Д. Тараманов, Ю. Шовкопляс (№ 1—14), В. Витяжков, П. Возненко, Г. Гончар, І. Ков'яров (№ 15—36). Упродовж 1964 р. наклад журналу коливався в межах 3986—4136 примірників. Часопис можна було отримувати за передплатою (річна передплата була пільговою й становила 3 радянські карбованці, тоді як кожен із 36 номерів коштував 9 копійок). Часопис виходив тричі на місяць, тож мав класифікаційну назву "щодавника". За змістом і призначенням був бібліографічним бюлетенем і видавався друкарнею Книжкової палати УРСР, розташованій за харківською адресою установи на вул. Артема, 31.

Журнал "Нові книги УРСР" виходив друком від 1958 р. Станом на досліджуваний період його зміст складався з двох розділів, перший з яких присвячено переліку книг, що вийшли впродовж окремої декади місяця, а другий уміщував інформацію про новодруки усіх видавництв Української РСР, як-от: Держполітвидав УРСР, Політвидав України, Видавництво Академії наук УРСР, Держтехвидав УРСР, Держмедвидав УРСР, Товариство "Знання" УРСР, Дитвидав УРСР, Держлітвидав УРСР, "Радянський письменник", "Радянська школа", "Молодь", "Наукова думка", "Техніка", "Здоров'я", "Веселка", "Крим", "Крым", "Карпати", "Каменярь", "Прапор", "Донбас", "Дніпро", "Маяк", "Промінь", "Мистецтво", "Будівельник", "Урожай", Дніпропетровське, Одеське, Харківське книжкові видавництва, Полтавське обласне книжково-газетне видавництво, Кримське обласне книжкове видавництво, видавництва Київського, Львівського, Харківського університетів, редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР.

Найпродуктивнішою, цілком очікувано, була робота ідеологічних видавництв — повідомлення про новодруки в цих установах містилися в кожному номері бюлетеня. Чи не найбільшою за обсягом стала діяльність видавництва "Веселка", цільовою аудиторією якого була республіканська малеча. Високі показники згадуваності також демонстрували "Наукова думка", "Техніка" й "Радянська школа".

Результати книгодрукарської діяльності значених видавництв, безумовно, вражають своїми обсягами. На цьому тлі показники видавничої роботи Книжкової палати УРСР є скромнішими, однак, враховуючи багатоцільове призначення установи та її, вочевидь, не першочергову спрямованість на випуск друкованої

продукції, на підставі опрацювання зазначених матеріалів можемо говорити про колосальний потенціал її редакційно-видавничого відділу. Варто також врахувати і той факт, що в той період Книжкова палата видавала винятково бібліографічну продукцію, зокрема бібліографічні довідники, покажчики, бюлетені (літописи книжок, журналів, газет, образотворчих і нотних видань тощо), друковані бібліографічні картки.

Слід зазначити, що 1964-й був надзвичайно плідним для Книжкової палати УРСР. Саме того року було видано кілька дотепер широко вживаних бібліографічних праць. Так, на честь 150-річчя від дня народження видатного українського поета-революціонера Т. Шевченка працівники установи підготували бібліографічний покажчик, що містив перелік усіх видань його творів, випущених в Україні та інших республіках Радянського Союзу впродовж 1917—1963 рр. [5]. Орієнтовна ціна на книгу в палітурці становила 60 коп. В анотації зауважено, що видання призначено "шевченкознавцям, науковим працівникам, літературознавцям, бібліотекарям, студентам-філологам та усім, хто любить і вивчає спадщину Великого Кобзаря" [5, обкл.].

У 1964 р. на умовах післяплати за ціною 2 крб 40 коп. Книжкова палата продавала бібліографічний довідник "Періодичні видання УРСР. 1918—1950. Журнали" Видання мало енциклопедичний зміст і формат. На 464 сторінках було подано відомості про журнали, збірники наукових праць, бюлетені, що виходили на теренах України впродовж 1918—1950 рр. [5, обкл.].

У квітневому номері щодаєчника "Нові книги УРСР" редакційно-видавничий відділ установи повідомляв про підготовку до друку кількох бібліографічних праць, а саме: "Поліграфічна і видавнича справа на Україні (1918—1963)", "Періодичні видання УРСР. Журнали (1951—1960)", "Книги видавництва України за 1963 р.", "Книги про книги" [6, с. 31].

Анотований бібліографічний покажчик "Поліграфічна і видавнича справа на Україні (1918—1963)" був розрахований на широке коло поліграфістів і видавничих працівників та містив фахову інформацію щодо книг, статей із журналів і газет про видавничу й поліграфічну справу в республіці. Окрім того, пропонував матеріали зі статистики друку в Українській РСР [7, обкл.].

Бібліографічний довідник "Періодичні видання УРСР. Журнали. (1951—1960)" став продовженням зазначеного покажчика та був призначений науковцям, працівникам редакцій газет і журналів, бібліотекарям та іншим ко-

ристувачам. У видання увійшли бібліографічні відомості про журнали, збірники наукових праць і бюлетені, що виходили в Україні у 1951—1960 рр. [7, обкл.].

Збірник "Книги видавництва України за 1963 р." містив список випущеної літератури на теренах республіки та був призначений працівникам видавництва, книготорговельних організацій і бібліотек [6, с. 31]. Цільовою аудиторією збірника також були агітатори й пропагандисти.

Бібліографічний покажчик "Книги про книги" розповідав про літературу з питань техніки, промисловості, зв'язку, комунального господарства, що виходила в Україні впродовж 1917—1963 рр. [7, обкл.]. Книга посіла гідне місце в бібліотеках усіх типів і стала незамінним помічником у науково-довідковій роботі дослідників.

У 1964 р. редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР підготував до друку збірник статей і методичних розробок під загальною назвою "Бібліотекознавство та бібліографія" [8, обкл.]. Видання складалося з 27 публікацій — наукових досліджень у галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, що здійснювалися в провідних бібліотеках УРСР; на його сторінках досвідом роботи ділилися найкращі бібліотекарі республіки. Збірник розраховано на усіх, хто працював із книгою (бібліотекарів, вчителів, науковців та інших).

Того самого року Книжкова палата УРСР запропонувала користувачам збірник статей "Культурно-освітня робота", що складався з 11 наукових досліджень викладачів Харківського бібліотечного інституту [8, обкл.]. Книга висвітлювала роботу культурно-освітніх закладів України й була корисною для працівників будинків культури, клубів, бібліотек тощо.

Варто зауважити, що перелік видань Книжкової палати увійшов до щодаєчника "Нові книги УРСР" [9, с. 22]. У розділі, присвяченому редакційно-видавничому відділу установи, повідомлялося, що "Книги видавництва України за 1963 рік" уміщує 42 аркуші корисного тексту й коштує 2 крб 62 коп. В анотації зазначалося, що у збірнику згруповано систематизовані списки книг, нот, плакатів й інших неперіодичних видань, випущених 1963 р. республіканськими та обласними видавництвами УРСР, тож він надає повне уявлення щодо діяльності вітчизняної видавничої галузі з випуску зазначеної друкованої продукції.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 23 червня 2022 року

УДК 780.644.2(091):069(477+4-15+73+71)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).42-48

Дмитро Кепін,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу
ретроспективної бібліографії Книжкової палати України,
e-mail: dKepin@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4528-6095>

Фагот як пам'ятка музичної культури: джерелознавче дослідження

У статті вперше в українській історіографії, музеології та пам'яткознавстві розглянуто твори європейського образотворчого мистецтва, що містять зображення дерев'яного духового музичного інструмента фагота. Проаналізовано зразки живопису, графіки та монументального мистецтва (скульптури). Надано характеристику колекціям фаготів у музеях Західної Європи, США та Канади. Проаналізовано експозиції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (м. Київ), Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (м. Київ), Яготинського державного історичного музею (м. Яготин, Київська обл.), а також інтернет-ресурси, присвячені зібранням духових інструментів у фондах музеїв Європи, США та Канади.

Під час дослідження використано видання, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, Національного науково-дослідного реставраційного центру України, а також матеріали з особистого архіву та музичної колекції фаготиста, педагога по класу духових музичних інструментів, соліста Київського академічного муніципального духового оркестру В. Кепіна (м. Київ).

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що фламандського художника Деніса ван Аллота можна вважати одним із перших представників європейського живопису, хто доніс до нашого часу відомості про особливості духових інструментів, характерних для музичної культури Західної Європи XVII ст. В Україні зберігається один із найдавніших екземплярів фагота (1730-ті рр.) у Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України (м. Київ).

Ключові слова: фагот; музеологія; пам'яткознавство; джерелознавство; музикознавство; історія музики; колекції духових музичних інструментів

Постановка проблеми. Фагот — один із найдавніших дерев'яних духових оркестрових музичних інструментів, що пройшов тривалий і складний шлях розвитку. У результаті майже п'ятсотлітньої генези та різноманітних удосконалень фагот перетворився на багатий і унікальний за виражальними можливостями, надзвичайно мелодійний інструмент, який широко використовують у музичній творчості; йому присвячено чимало досліджень українських [1—6] і закордонних науковців [7—10].

Серед праць вітчизняних фахівців варто виділити монографію, своєрідну енциклопедію, одне з найперших і найповніших видань у музикознавстві, присвячене фаготу, авторства В. Апатського (1928—2019) — видатного науковця, фаготиста та викладача, народного артиста України, доктора мистецтвознавства, професора, члена-кореспондента Академії мистецтв України, члена Національної академії педагогічних наук України, віцепрезидента Спілки музикантів-духовиків України, голови Асоціації виконавців на дерев'яних духових інструментах, члена Всесвітнього професійного об'єднання виконавців на

духових музичних інструментах із подвійною тростиною Double Reed, засновника української фаготної школи [1; 11; 12]. Варто навести й узагальнювальні праці вітчизняних фахівців, присвячених історії розвитку духових музичних інструментів [13—17]. Водночас поза увагою музикознавців залишаються питання аналізу творів образотворчого мистецтва, на яких зображено фагот, та історія формування колекцій духових музичних інструментів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Джерельну базу дослідження становлять монографії, наукові статті, матеріали наукових конференцій, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Для повнішого розкриття теми опрацьовано матеріали експозицій Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (м. Київ), Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (м. Київ), Яготинського державного історичного

музею (м. Яготин, Київська обл.). Проаналізовано інтернет-ресурси, присвячені зібранням духових інструментів у фондах музеїв Європи, США та Канади. У статті також використано цінні матеріали з особистого архіву В. Кепіна — фаготиста, колишнього учня В. Апатського, педагога по класу духових музичних інструментів, соліста оркестру комунального закладу "Концертний заклад культури «Київський академічний муніципальний духовий оркестр»" Департаменту культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).

Мета статті — розглянути твори європейського образотворчого мистецтва, що містять зображення дерев'яного духового музичного інструмента фагота.

Виклад основного матеріалу дослідження. Між дослідниками й досі точаться дискусії щодо генези, місця виникнення й перших майстрів фагота (італ. *fagotto*, букв. — *вузол, зв'язка*) — дерев'яного духового музичного інструмента з конічним каналом і подвійною тростиною (фото 1).

Фото 1. Фагот фірми Й. Гекеля
(Wilhelm Heckel (1856—1909), Вісбаден, Німеччина, 1901 р.
Фото з особистої колекції В. Кепіна, 2022 р.

"Предки" фагота належать до родини сопілок (дудок), які виготовляли з очерету. До 1830-х рр. у музичній практиці як басовий голос використовували значних розмірів дудку під назвою "бомбарда" або "поммер" (певний час мала назву "дольч'ян" від італ. *dolce* — *ніжний*).

За доби Середньовіччя в Європі набула поширення родина язичкових духових інструментів із конічним клапаном, завезених, ймовірно, зі Сходу в останній чверті I тис. н. е. Винайдення фагота відносять до другої чверті XVI ст. як результат реконструкцій і вдосконалень бомбардів і поммерів. Зокрема, у другій половині XVI ст. у Нюрнберзі місцевий майстер З. Шітцер розпочав

виготовляти перші інструменти, які продавали не лише в Німеччині, а й за її межами. Спочатку фагот використовували в інструментальних капелах церковних хорів XVI ст. До останньої чверті XVIII ст. інструмент виконував функцію басового голосу оркестру, а від 1740-х рр. відомий у військовій музиці, зокрема у Франції та Німеччині.

У ранньому періоді історії вирізняємо розгалужене сімейство фаготів: дискант-фагот, альт-або тенор-фагот, кварт-фагот, квінт-фагот, подвійний фагот, хорист-фагот і контрфагот. Проте з часом ці різновиди зникли, й у сучасній оркестровій практиці, окрім основного виду, зберігся лише контрфагот, створений 1620 р. інструментальним майстром Г. Шрайбером.

Один із найперших описів конструкції фагота зробив німецький композитор, органіст і письменник доби Відродження М. Преторіус (1571—1621) [1; 7; 8], а перше навчальне видання "Настанова гри на фаготі" видано у м. Мозені 1565 р.

Наразі немає можливості точно визначити, хто та коли вперше використав фагот в оркестрі: згідно з одними історичними відомостями, композитори Д. Габріелі (1558—1613) і Г. Шютц (1585—1672), згідно з іншими, прем'єра інструмента відбулася 1671 р. в опері під час вистави "Помона" ("Pomone") французького композитора Камбера. Вагому роль у розвитку фагота відіграла творчість А. Вівальді (1678—1741), Ф. Й. Гайдна (1732—1809), В. А. Моцарта (1756—1791) (фото 2).

Фото 2. Обкладинка партитури концерту А. Вівальді ля-мінор для фагота, струнних і чембало F. VIII N 7 (Будапешт, 1970) із зображенням фагота, характерного для доби Бароко.
Фото з особистого архіву В. Кепіна

У другій половині XVIII ст. набули поширення сольні та ансамблеві виступи окремих віртуозів на духових інструментах. Перші класичні ансамблі для змішаного складу та сольні кон-

церти для духових належать перу В. А. Моцарта, зокрема для фагота він написав два концерти. Інструмент також можна почути в операх "Сокіл" (1786) і "Син-суперник" (1787) українського композитора Д. Бортнянського (1751—1825). Наприкінці XVIII ст. склад симфонічного оркестру набув класичної форми [2].

Перші згадки про створення оркестрів на теренах України належать до XVII ст. У той час формувалася й музична термінологія. Цінним лексикографічним джерелом є "Лексикон словенороський..." (1627) українського мовознавця, письменника, перекладача, гравера, друкаря й педагога П. Беринди (між 1550—1570-ми рр. — 1632). У словнику зафіксовано низку назв музичних інструментів, серед яких і "дуда" [18; 19].

У 1711 р. у Бахмуті було створено школу для музикантів, де, зокрема, навчали й гри на фаготі. Від 1719 р. інструмент використовували серед місцевої аристократії, у міських та військових оркестрах, що було пов'язано з популярністю й поширенням західноєвропейського репертуару [7; 8]. У цьому контексті вирізняється музична колекція родини Розумовських. Зокрема, гетьман К. Розумовський (1728—1803) у складі власного оркестру мав фаготи, а також колекціонував музичні інструменти. Відомий опис зібрання, що зберігався у його правнучки, княжни В. Репніної (1808—1891) у маєтку в Яготині. На думку дослідників, там зберігались і фаготи, але подальша їхня доля не відома [17; 20].

У відділі формування музичного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського наявно вісім рукописних каталогів нотної бібліотеки, котрі у 1780-х рр. уклав О. Розумовський (1748—1822). Ці документи дають змогу відтворити склад репертуару й переконливо свідчать про використання фагота в тогочасних музичних творах [21; 22].

Перші зображення інструмента в західноєвропейському образотворчому мистецтві припадають на добу Відродження. Так, у Королівському музеї образотворчих мистецтв (Антверпен) зберігається ліва панель триптиха "Христос з ангелами, що співають та виконують музику" (1480-ті рр.) нідерландського художника Г. Мемлінга (Hans Memling, Jan vom Mimmelyng, бл. 1433—1494), на якій зображено поммер [23].

У книзі С. Вірдунга (Sebastian Virdung, бл. 1465 — бл. 1512) "Німецька музика" ("Musica getuscht", Базель, 1511) є ілюстрація бомбарди. Німецький музикант і музикознавець часів Реформації М. Агрикола (Martin Agricola, 1486—1556) у виданні "Німецька інструментальна музика" (Musika instrumentalis deutsch, Віттенберг,

1529; 1545) подав малюнок дольчіана. У книзі професій і ремесел видавця К. Вейгеля (Christoph Weigel, 1654—1725 чи 1661—1726) уміщено гравюру із зображенням майстра, який виготовляє дольчіан і фагот (Der Pfeiffenmacher, Регенсбург, 1698). Відбиток, ймовірно, було виконано за малюнком гравера К. Люйкена (1672—1708).

Італійський учений-єзуїт Ф. Боннані (Filippo Bonanni, 1638—1723) 1722 р. видав у Римі збірник "Гармонічний кабінет, повний музичних інструментів" (Gabinetto Armonico, pieno d'Istromenti sonori). Це своєрідний каталог кабінету музичних інструментів, хранителем якого був дослідник. Він умістив 150 гравюр музичних інструментів, що надають уявлення про їхній розвиток у різних країнах від Античного періоду до XVIII ст. На одному із зображень відтворено дольчіан [24; 25].

На фрагменті картини фламандського художника Д. ван Алслота (Denijs van Alsloot, бл. 1570 — бл. 1626) "Урочистості на честь ерцгерцогині Ізабелли Австрійської" зображено музиканта, який грає на фаготі (дольчіані) (святковий хід-карнавал "Оммеганг", свято папуги у Брюсселі, хід церкви Богоматері на Саблоні; Musicians taking part in the Ommeganck in Brussels on 31st May 1615: Procession of Notre Dame de Sablon (Procession to Mary at the Zavel in Brussels), бл. 1615 або 1616, 132 x 386 см, олія, полотно, Музей Прадо, Мадрид, фото 3).

Фото 3. Д. ван Алслот "Урочистості на честь ерцгерцогині Ізабелли Австрійської" (святковий хід-карнавал "Оммеганг") (1616, олія, полотно, Музей Прадо, Мадрид; https://www.wikigallery.org/wiki/painting_66182/Denys-Van-Alsloot/Musicians-taking-part-in-The-Ommeganck-in-Brussels-on-31st-May-1615-Procession-of-Notre-Dame-de-Sablon)

До нашого часу дійшло вкрай мало робіт цього художника — приблизно 50. У Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (м. Київ) експонується картина митця "Лісовий краєвид з видом абатства в околицях Брюсселя" (1609, дуб, олія, 45,5 x 84,7 x 0,8 см) [9; 26; 27].

Надалі, упродовж XVII—XIX ст., в європейському живописі були поширені картини із зображеннями музикантів, які грають на фаготі: голландського художника й музиканта Г. Гальса (Harmen Hals, (бл. 1611—1669)), сина Ф. Гальса — "Фаготист" (приписується, бл. 1660); французького та англійського художника Ф. Мерсьє (Philip Mercier, 1689—1760) — "Співуча вечір" ("The Singing Party") (приписується, бл. 1740) (олія на полотні, 73,1 x 92,1 см, Національна галерея мистецтв, Вашингтон, США; дар Д. Філіпса (Duncan Phillips) (фото 4); голландського художника П. Я. Хореманса (Peter Jakob Horemans, 1700—1776) — "Felix Reiner, bassonist" (1774); англійського художника У. Хогарта (William Hogarth, 1697—1764) — "Музична вечір" (1730); англійського художника Т. Вебстера (Thomas Webster, 1800—1886) — "Сільський хор" (бл. 1847, Музей Вікторії та Альберта, Лондон, Велика Британія); французького художника Е. Дега (Edgar Degas, Hilarie Germain Edgar de Gas, 1834—1917) — "Оркестр опери" (1868, 1869 чи 1870, Музей д'Орсе, Париж) (на картині зображено фаготиста Дезіре Діо, друга художника) (фото 5); французького художника А. Тулуз-Лотрека (Henri Marie Raymond comte de Toulouse-Lautrec Monta, 1864—1901) — "Дезіре Діо, що грає на фаготі" (1893, Нью-Йорк, Зібрання Варбург) та інших [2; 28].

Фото 4. Ф. Мерсьє "Співуча вечір" (олія, полотно, Національна галерея мистецтв, Вашингтон, США).

Листівка-репродукція з особистого архіву В. Кепіна

В оздобленні протестантських і римо-католицьких храмів Західної Європи також можна побачити скульптури фаготистів. Перше монументальне зображення дольчіана (1563) наявно на пам'ятнику курфюрсту Моріцу Саксонському в соборі Святої Діви Марії у Фрайбурзі (Німеччина) авторства Антоніуса ван Зеррена з Антверпена.

Фото 5. Е. Дега "Оркестр опери" (1868, 1869 чи 1870, Музей д'Орсе, Париж)

Іспанський архітектор А. Гауді-і-Корнет (Gaudí y Cornet, 1852—1926) умістив скульптуру фаготиста на фасаді храму Святого Сімейства в Барселоні (Cathedral of La Sagrada Família). Базиліку та храм у стилі каталонського модернізму розпочали зводити у 1882—1884 рр., а 1984 р. пам'ятку внесено до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [29—31].

Колекції фаготів зберігаються у зібраннях державних і приватних музичних музеїв при академіях мистецтв, музики, консерваторіях, університетах. Зокрема, у відділі музичних інструментів (створений 1969 р.) Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (заснований 1923) експонується фагот, який віднесено до XIX ст. (фото 6). Проте, зважаючи на конструкцію інструмента (наявність 4 клапанів), його можна датувати 1730-ми рр. (атрибуція В. Кепіна).

Фото 6. Фагот 1730-х рр. в експозиції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України. Фото Д. Кепіна, 2021 р.

Одна з найбільших унікальних колекцій фаготів (36 одиниць) XVIII—XIX ст. демонструється в Музеї музики (створений як Музичний відділ

1946 р.) Національного музею у Празі. Найдавніший дольчян датовано початком XVIII ст. [28]. Зібрання фаготів також репрезентовано в колекції музичних інструментів Бейта (факультет музики Оксфордського університету, Велика Британія), започаткованій 1968 р. музикознавцем Ф. Бейтом; Музеї музичних інструментів Мілана (Італія), що постав 1958 р. із приватної колекції маестро Н. Галліні; колекції музичних інструментів у Метрополітен-музеї, сформованій 1889 р. із приватного зібрання Джозефа В. Дрексела та місис Д. К. Браун (найдавніший екземпляр датовано 1825 р.); Галереї музичних інструментів Катлера Національного музичного музею Університету Південної Дакоти (США) (найдавніший фагот датовано 1823 р.); Музеї музичних інструментів при Паризькій консерваторії (Франція), створеному 1864 р.; Музеї музичних інструментів у Брюсселі (Бельгія), заснованому 1877 р.

На сайті Council of Canadian Bassoonists (councilofcanadianbassoonists.ca/project/the-beautiful-bassoon-jesseread) професор-фаготист Дж. Рід (Jesse Read) подав огляд творів живопису, графіки та скульптури із зображеннями музикантів, що грають на фаготі.

Висновки. Фагот, створений у XVI ст., набув класичної форми в періоді Бароко та Романтизму. Фламандського художника Деніса ван Алслота можна вважати одним із перших представників європейського живопису, хто доніс до нашого часу відомості про духові інструменти, характерні для музичної культури Західної Європи XVII ст. Подальшого дослідження потребує укладання анотованого каталогу творів образотворчого мистецтва, зокрема живопису та графіки, з визначенням можливих імен фаготистів. Актуальним є пошук можливих творів живопису із зображеннями цього інструмента, що збереглися в Україні.

Список використаних літератури та джерел

1. *Апатский В. Н.* Фагот от А до Я / В. Н. Апатский. — Киев : Лазурит-Полиграф, 2017. — 520 с.
2. *Кепін В.* Історичний нарис про виникнення і розвиток фагота / В. Кепін // Матеріали 50-ї студент. наук. конф. — Київ : Київська державна консерваторія ім. П. І. Чайковського, 1972. — С. 16.
3. *Пастухов О. В.* Сольне виконання на фаготі: історична генеза та сучасні трансформації : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. / Пастухов Олександр Валерійович ; Харківський нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського. — Харків, 2021. — 17 с.
4. *Старко В. Г.* Фагот у творчій спадщині А. Вівальді / В. Г. Старко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. — 2012. — № 1. — С. 155—158.
5. *Старко В. Г.* Фаготе мистецтво в Україні : генеза, сучасний стан, шляхи розвитку : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. / Старко Володимир Григорович ; Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка. — Львів, 2014. — 20 с.
6. *Старко В.* Фагот у камерно-інструментальному ансамблі XVII—XIX ст.: питання репертуару / В. Старко // Наукові збірники Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка. — 2015. — Вип. 34. — С. 352—358.
7. *Левин С. Я.* Духовые инструменты в истории музыкальной культуры. В 2 ч. / С. Я. Левин. — Ленинград : Музыка, 1973—. — 22 см.
Ч. 1. — 1973. — 262 с. : ил., нот.
Ч. 2. — 1983. — 190 с. : нот.
8. *Левин С.* Фагот / С. Левин. — 2-е изд. — Москва : Музыка, 1983. — 60 с., ил., нот. — (Музыкальные инструменты).
9. *Kopp V. J.* The Bassoon / James V. Kopp. — New Haven—London : Yale University Press, 2012. — 297 p.
10. *Oromszegi O.* Bassoons at the Narodni Museum, Prague / Otto Oromszegi // The Galpin Society Journal. — 1971. — Vol 24, Jul. — P. 96—101.
11. *Вовк Р. А.* Портрети корифеїв. — Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2013. — 225 с.
12. *Старко В. Г.* До річниці вшанування пам'яті В. М. Апатського — відомого вченого, митця, очільника української фаготної школи / В. Г. Старко // Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя : збірник наукових праць. Вип. 12 / Упор. С. Д. Цюлюпа. — Рівне : Волинські обереги, 2020. — С. 60—64.
13. *Богданов В. О.* Історія духового музичного мистецтва України: від найдавніших часів до початку ХХ століття / В. О. Богданов, Л. Д. Богданова. — Харків : Сілічева С. О., 2013. — 384 с.
14. *Громченко В. В.* Духове соло в європейській академічній композиторській та виконавській творчості ХХ—початку ХХІ ст. (тенденції розвитку, специфіка, систематика) : монографія / В. В. Громченко. — Київ—Дніпро : Ліра, 2020. — 304 с.
15. *Малиновська Р. А.* Генезис духового мистецтва України / Р. А. Малиновська // Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя : збірник наукових праць. Вип. 9 / Упор. С. Д. Цюлюпа. — Рівне : Волинські обереги, 2017. — С. 173—178.

16. Романівський В. І. З історії розвитку духових оркестрів в Україні: XVII — початок XXI століття / В. І. Романівський // Музичне мистецтво України (питання історії, питання педагогіки, питання виконавства, музичне мистецтво в творчих персоналіях) : колективна монографія. — Київ : Ліра-К, 2020. — С. 33—43.
17. Рудчук Ю. А. Духова музика в Україні (XVII—XIX ст.). Історико-музикознавче дослідження : монографія / Ю. А. Рудчук. — Київ : ДАККіМ, 2006. — 228 с.
18. Лексикон словенороський Памви Беринди / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. К. К. Цілуйко, передм. В. В. Німчука. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. — 272 с. — (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури).
19. Булик-Верхола С. Зародження наукової музичної термінології української мови в XVI—XVIII ст. / Софія Булик-Верхола // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". — 2014. — № 791. — С. 98—101.
20. Рудчук Ю. А. Гетьман Кирило Григорович Розумовський — знавець і любитель витонченої музики / Ю. А. Рудчук // Мистецтвознавство України. — 2010. — Вип. 11. — С. 76—82.
21. Івченко Л. В. Реконструкція нотної колекції О. К. Розумовського за каталогами XVIII ст. / Л. В. Івченко. — Київ, 2004. — 644 с.
22. Шульгіна В. Д. Нариси з історії української музичної культури: джерелознавчий пошук / В. Д. Шульгіна. — Київ : ДАККіМ, 2007. — 276 с.
23. Montagu J. Musical instruments in Hans Memling's paintings / Jeremy Montagu // Early Music. — 2004. — Vol. 35, issue 4, November. — P. 505—525.
24. Ghirardini C. Filippo Bonnani's Gabinetto Armonico and The Antiquarians' writings on Musical Instruments / Cristina Ghirardini // Music in Art. — 2008. — Vol. XXXIII, N 1—2. — P. 169—234.
25. Vanscheeuwijck M. The Baroque Cello and Its Performance / Marc Vanscheeuwijck // Performance Practice Review. — 1996. — Vol. 9, № 1, Spring, Article. — P. 78—96. — Mode of access: <http://scholarship.Claremontedu/pp.r/vol9/iss1/7>. DOI 10.5642/perfrp.199609.07.1.07. — Title from the screen.
26. Willy L. De samenwerking van Hendrik De Clerck met Denijs van Alsloot / Laureyssens Willy // Bulletin. Musles Royaux des Beaux-Arts de Belgique. — 1967. — Seizieme Annee—Publication Trimestrille. — S. 163—178.
27. Живкова О. Атрибуції трьох творів фламандського живопису початку XVII ст. зі збірки Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків / Олена Живкова, Володимир Цитович // Ханенківські читання : матеріали наук.-практ. конф. Вип. 2. — Київ : Кий, 2000. — С. 37—48.
28. Дега Э. Письма. Воспоминания современников / Пер. с фр. М. Казениной ; пер. с англ. Т. Полевой и Ю. Полева / Эдгар Дега. — Москва : Искусство, 1971. — 304 с.
29. Huerta S. Structural Design in the work of Gaudi / Santiago Huerta // Architectural Science Review. — 2006. — Vol. 49.4. — P. 324—339.
30. Jäger W. The monitoring of world heritage sites during construction works in their vicinity: the Case of Casa Milà and of the Church of Sagrada Família in Barcelona, Spain / W. Jäger, T. Burkert, B. Boekhoff, T. Bakeer // Structural Repairs and Maintenance of Heritage Architecture, XXI. — 2011. — P. 357—374.
31. Marwan H. The Sagrada Família : The Starting Point of CAD/CAM in Architecture / Halabi Marwan // Scientific 6 Journal of Civil Engineering and Architecture. — 2016. — Vol. 2, issue 1, Feb. — P. 12—19.

Dmytro Kepin,

*PhD of Historical Sciences, Senior Researcher
of the Retrospective Bibliography Department
of the Book Chamber of Ukraine*

The bassoon as a monument of musical culture: source studies

The article for the first time in Ukrainian historiography, museology and monumentology considers works of European fine art, where there is an image of a wind wooden musical instrument bassoon. Works of painting, graphics, works of monumental art (sculpture) are analyzed. This is a characteristic of the collections of bassoons in museums in Western Europe, the USA and Canada. Publications stored in the funds of the Vernadsky National Library of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Library Of Ukraine, the National Historical Library of Ukraine, the National Scientific and Research Restoration Center of Ukraine were used. The expositions of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts (Kyiv), the Museum of Theatrical, Musical and Film Art of Ukraine (Kyiv), the State Yagotynsky Historical Museum (Yagotyń, Kyiv Region), as well as Internet resources of collections of wind instruments of a number of museums in Europe, the USA and Canada are analyzed. Materials from the personal archive and musical collection of the bassoonist, teacher in the class of wind musical instruments, soloist of orchestra V. Kepin (Kyiv) were involved.

Based on the analysis, it was concluded that the Flemish artist Denis van Alsloot can be considered one of the first in European painting, which brought to our time the composition of wind musical instruments characteristic of the musical culture of Western Europe of the XVII century. In Ukraine, one of the oldest copies of the bassoon (1730s) is stored in the Museum of Theatrical, Musical and Film Art of Ukraine (Kyiv).

Keywords: *bassoon; museology; monumentology; source studies; musicology; music history; collections of wind musical instruments*

References

1. Apatskij V. N. (2017). *Fagot ot A do Ya*. Kiev: Lazurit-Poligraf.
2. Kepin V. (1972). Istorichnij naris pro viniknennya i rozvitok fagota. *Materiali 50-i student. nauk. konf.* Kyiv: Kiyivska derzhavna konservatoriya im. P. I. Chajkovskogo, p. 16.
3. Pastuhov O. V. (2021). *Solne vikonnannya na fagoti: istorichna geneza ta suchasni transformaciyi*. PhD. Harkivskij nac. un-t mistectv imeni I. P. Kotlyarevskogo. Harkiv.
4. Starko V. G. (2012). Fagot u tvorchij spadshini A. Vivaldi. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi dizajnu i mistectv*, 1, pp. 155—158.
5. Starko V. G. (2014). *Fagotove mistectvo v Ukrayini : geneza, suchasnij stan, shlyahi rozvitku*. PhD. Lvivska nacionalna muzichna akademiya imeni M. V. Lisenka. Lviv.
6. Starko V. (2015). Fagot u kamerno-instrumentalnomu ansambli XVII—XIX st.: pitannya repertuaru. *Naukovi zbirki Lvivskoyi nacionalnoyi muzichnoyi akademiyi imeni M. V. Lisenka*, 34, pp. 352—358.
7. Levin S. Ya. (1973—1983). *Duhovye instrumenty v istorii muzykalnoj kultury. V 2 ch.* Leningrad: Muzyka.
8. Levin S. (1983). *Fagot*. 2-e izd. Moskva: Muzyka.
9. Kopp B. J. (2012). *The Bassoon*. New Haven—London: Yale University Press.
10. Oromszegi O. (1971). Bassoons at the Narodni Museum, Prague. *The Galpin Society Journal*, 24, Jul., pp. 96—101.
11. Vovk R. A. (2013). *Portreti korifeyiv*. Kyiv: NMAU im. P. I. Chajkovskogo.
12. Starko V. G. (2020). Do richnici vshanuvannya pam'yati V. M. Apatskogo — vidomogo vchenogo, mitcya, ochilnika ukrayinskoyi fagotovoyi shkoli. *Istoriya stanovlennya ta perspektivi rozvitku duhovoyi muziki v konteksti nacionalnoyi kulturi Ukrayini ta zarubizhzhya : zbirnik naukovih prac*, 12, pp. 60—64. Rivne: Volinski oberegi.
13. Bogdanov V. O. & Bogdanova L. D. (2013). *Istoriya duhovogo muzichnogo mistectva Ukrayini: vid najdavnishih chasiv do pochatku XX stolittya*. Harkiv: Silicheva S. O.
14. Gromchenko V. V. (2020). *Duhove solo v yevropejskij akademichnij kompozitorskij ta vikonavskij tvorchosti XX — pochatku XXI st. (tendenciyi rozvitku, specifika, sistematika) : monografiya*. Kyiv—Dnipro: Lira.
15. Malinovska R. A. (2017). Genezis duhovogo mistectva Ukrayini. *Istoriya stanovlennya ta perspektivi rozvitku duhovoyi muziki v konteksti nacionalnoyi kulturi Ukrayini ta zarubizhzhya : zbirnik naukovih prac*, 9, pp. 173—178. Rivne: Volinski oberegi.
16. Romanivskij V. I. (2020). Z istoriyi rozvitku duhovih orkestriv v Ukrayini: XVII — pochatok XXI stolittya. *Muzichne mistectvo Ukrayini (pitannya istoriyi, pitannya pedagogiki, pitannya vikonavstva, muzichne mistectvo v tvorchih personaliyah) : kolektivna monografiya*. Kyiv: Lira-K, pp. 33—43.
17. Rudchuk Yu. A. (2006). *Duhova muzika v Ukrayini (XVII—XIX st.). Istoriko-muzikoznavche doslidzhennya : monografiya*. Kyiv: DAKKiM.
18. Cilujko K. K. [vidp. red.]. (1961). *Leksikon slovenoroskij Pamvi Berindi*. Kyiv: Vid-vo AN URSS.
19. Bulik-Verhola S. (2014). Zarozhennya naukovoyi muzichnoyi terminologiyi ukrayinskoyi movi v XVI — XVIII st. *Visnik Nac. un-tu "Lvivska politehnika". Seriya "Problemi ukrayinskoyi terminologiyi"*, 791, pp. 98—101.
20. Rudchuk Yu. A. (2010). Getman Kirilo Grigorovich Rozumovskij — znavec i lyubitel vitonchenoyi muziki. *Mistectvoznavstvo Ukrayini*, 11, pp. 76—82.
21. Ivchenko L. V. (2004). *Rekonstrukciya notnoyi kolekciji O. K. Rozumovskogo za katalogami XVIII st.* Kyiv.
22. Shulgina V. D. (2007). *Narisi z istoriyi ukrayinskoyi muzichnoyi kulturi: dzhereloznavchij poshuk*. Kyiv: DAKKiM.
23. Montagu J. (2004). Musical instruments in Hans Memling's paintings. *Early Music*, 35 (4), November, pp. 505—525.
24. Ghirardini C. (2008). Filippo Bonanni's Gabinetto Armonico and The Antiquarians' writings on Musical Instruments. *Music in Art*, XXXIII (1—2), pp. 169—234.
25. Vanscheeuwijck M. (1996). The Baroque Cello and Its Performance. *Performance Practice Review*, 9 (1), Spring, Article, pp. 78—96, [online]. Available at: <http://scholarship.Claremontedu/pp.r/vol9/iss1/7>. DOI 10.5642/perfrp.199609.07.1.07.
26. Willy L. (1967). De samenwerking van Hendrik De Clerck met Denijs van Alsloot. *Bulletin. Musles Royaux des Beaux-Arts de Belgique. Seizieme Annee—Publication Trimestrille*, pp. 163—178.
27. Zhivkova O. & Citovich V. (2000). Atribuciyi troh tvoriv flamandskogo zhivopisu pochatku XVII st. zi zbirki Muzeyu mistectv imeni Bogdana ta Varvari Hanenkiv. *Hanenkivski chitannya : materialy nauk.-prakt. konf.*, 2, pp. 37—48. Kyiv: Kij.
28. Dega E. (1971). *Pisma. Vospominaniya sovremennikov*. Moskva: Iskusstvo.
29. Huerta S. (2006). Structural Design in the work of Gaudi. *Architectural Science Review*, 49.4, pp. 324—339. Sydney: University of Sydney.
30. Jager W., Burkert T., Boekhoff B. & Baker T. (2011). The monitoring of world heritage sites during construction works in their vicinity: the Case of Casa Mila and of the Church of Sagrada Familian in Barcelona, Spain. *Structural Repairs and Maintenance of Heritage Architecture*, XXI, pp. 357—374.
31. Marwan H. (2016). The Sagrada Familia: The Starting Point of CAD/CAM in Architecture. *Scientific 6 Journal of Civil Engineering and Architecture*, 2 (1), Feb., pp. 12—19.

Надійшла до редакції 19 травня 2022 року

УДК: 378.6.011.3-051Дав:02(477.54-25)ХДАК](092)(045)

Василь Шейко,

доктор історичних наук, професор,
ректор Харківської державної академії культури,
академік Національної академії мистецтв України,
заслужений діяч мистецтв України,
e-mail: rector-2@ic.ac.kharkov.ua

Наталія Кушнарєнко,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи Харківської державної
академії культури, заслужений працівник культури України,
e-mail: nataliyanikush@gmail.com

Статусний патерн харківської бібліотечної освітньо-наукової школи (до ювілею Ірини Олександрівни Давидової)

Ірина Олександрівна Давидова — авторитетний учений, педагог, презентант і носій найкращих традицій та інновацій української, зокрема харківської, бібліотечної освітньо-наукової школи, у серпні 2022 р. святкує 60-річчя.

Майже вся професійна діяльність ювілярки пов'язана з Харківською державною академією культури (ХДАК), де вона працює понад 40 років. І. Давидова успішно пододала основні щаблі кар'єрного зростання: навчалася в ХДАК (тоді — Харківський державний інститут культури — ХДІК) (1980—1985), де здобула кваліфікацію бібліотекаря-бібліографа; в аспірантурі Московського державного інституту культури (МДІК) (1990—1993), де набула компетенцій педагога-дослідника; у докторантурі Харківської державної академії культури (2003—2006); доктор наук із соціальних комунікацій (2008); професор (2010). Обіймала посади: від 1990 р. — викладача кафедри галузевого бібліографознавства; від 1994 р. — старшого викладача кафедр загального бібліографознавства, інформатики; від 1999 р. —

доцента кафедри соціальних комунікацій; від 2008 р. — завідувачки кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій (згодом — бібліотекознавства та інформаційно-аналітичної діяльності); від 2017 р. — завідувачки кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Перспективна випускниця ХДІК — найстарішого і на той час єдиного в Україні закладу вищої освіти бібліотечного профілю, завершивши навчання за спеціальністю "Бібліотекознавство і бібліографія", від початку фахової діяльності виявляла неабиякий науковий, педагогічний та організаторський хист, самостійний, ініціативний підхід до розв'язання нагальних проблем бібліотечної науки й освіти.

Як молодий, інноваційно налаштований викладач Ірина Олександрівна доклала значних зусиль до підвищення якості галузевої освіти, здійснювала змістову й структурну трансформацію навчальних дисциплін бібліографознавчого циклу, ініціювала та впроваджувала в освітній процес принципово нові курси: "Інформаційний менеджмент і маркетинг", "Соціальні комунікації", "Інформаційне право", "Бібліотечно-інформаційне виробництво" та інші, наповнювала їх новим змістом, зумовленим ринковими відносинами та комп'ютеризацією бібліотечної галузі України, з великим ентузіазмом викладала їх студентській аудиторії. Розроблені І. Давидовою топові програми й навчально-методичні матеріали з означених дисциплін стали своєрідним взірцем, зразком для запозичення іншими профільними ЗВО України, Білорусі, Казахстану, Молдови тощо.

Осердя науково-дослідної діяльності вченої — актуальні проблеми бібліографії, її основні інтеграційні перетворення кінця 1980-х — початку

2000-х рр. Бібліографічний аспект певною мірою наявний і в її подальших наукових розвідках.

Творчому визнанню ювілярки сприяв успішний захист кандидатської та докторської дисертацій. Після закінчення аспірантури МДК під керівництвом відомого бібліографознавця, доктора педагогічних наук, професора Н. Слядневої І. Давидова в жовтні 1993 р. вдало захистила кандидатську дисертацію на тему: "Співвідношення бібліографічного й фактографічного компонентів в інформаційному забезпеченні фахівців: на прикладі художньої літератури та літературознавства".

Відповідальна, працююча, сповнена творчих ідей, Ірина Олександрівна невпинно нарощувала науковий потенціал, активно оприлюднювала дослідницькі здобутки в середовищі вітчизняних і зарубіжних учених. Важливим етапом її наукового поступу стало навчання в докторантурі ХДАК під керівництвом відомого українського бібліотекознавця, доктора історичних наук, професора В. Ільганаєвої та блискучий захист у червні 2008 р. докторської дисертації на тему: "Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві". У дослідженні вперше репрезентовано нові для бібліотечної галузі теоретико-методологічні підходи до інноваційних змін у бібліотечній науці та практиці, виявлено основні закономірності й тенденції розвитку бібліотек в інформаційному просторі. Захист дисертації — знакова подія не лише в особистому житті ювілярки, а й в історії вітчизняної галузевої науки: Ірина Олександрівна стала першим в Україні доктором наук із соціальних комунікацій та увійшла до когорти провідних учених цієї сфери.

Як перспективний науковець І. Давидова — одна з активних прибічниць уведення в Україні принципово нової наукової галузі 27 "Соціальні комунікації", ініційованої ХДАК, палко підтриманої широким академічним загалом і затвердженої 2006 р. Кабінетом Міністрів України. Учена брала участь у розробленні формул, паспортів, програм вступних і кандидатських іспитів із більшості спеціальностей цієї наукової галузі.

Урізноманітнюється проблемно-тематичний ареал наукових розвідок ювілярки, квінтесенцію якого становлять теоретико-методологічні засади соціальних комунікацій, проблеми парадигмальних змін у бібліотечно-інформаційній сфері, визначення місця та ролі бібліотеки як провідної соціокомунікаційної інституції інформаційного суспільства та суспільства знань, цифровізація бібліотечної галузі, якісні зміни у вищій бібліотечно-інформаційній освіті України тощо. Підвищується публікаційна активність дослід-

ниці. Нині її науковий доробок становлять понад 170 ґрунтовних наукових і навчально-методичних праць, серед яких: 4 монографії (одноосібні й у співавторстві), 4 навчальні посібники, понад 100 наукових статей, у тому числі опублікованих у фахових виданнях України та виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus і Web of Science. Індекс Хірша І. Давидової дорівнює 10, що перевищує середній показник цитувань у вітчизняній галузевій науці. Учена наполегливо й невпинно оприлюднює результати своїх досліджень на численних престижних наукових форумах, залучаючи до участі в них талановиту молодь і колег.

З великою професійною відповідальністю Ірина Олександрівна підходить до редагування й рецензування наукових розвідок як молодих, так і досвідчених дослідників, бере участь у роботі редакційних колегій фахових журналів і збірників наукових праць України. Вона — головний редактор науково-практичного журналу "Вісник Книжкової палати", заступник головного редактора збірника наукових праць "Вісник Харківської державної академії культури", член редколегії "Українського журналу з бібліотекознавства та інформаційних наук", член Міжнародної редакційної ради в Українському державному університеті науки і технологій (Scopus).

Талант ученого й педагога Ірина Олександрівна з великою віддачею реалізує в учнях, формуючи власну, вже міжнародну, наукову школу із соціальних комунікацій і документно-інформаційних систем. Наставниця виховала, підготувала й вивела на високий фаховий рівень обдарованих учнів-послідовників, серед яких: доктор наук (О. Мар'їна) і кандидати наук із соціальних комунікацій (К. Бережна, О. Кучерова, О. Мар'їна, Н. Мухамед'яров, Н. Ніколаєнко, Т. Сафонова, О. Сенченко, М. Соловійова, О. Швидка). Під керівництвом І. Давидової науковий ступінь доктора філософії 2021 р. здобув громадянин Китайської народної республіки Чжан Хао. Як науковець-лідер Ірина Олександрівна успішно здійснює керівництво аспірантськими та магістерськими дослідженнями, забезпечує прирощення нового наукового знання, сприяє якісному розвитку галузевої науки.

Слід також наголосити на організаторській обдарованості І. Давидової, завдяки чому 2008 р. її обрано на посаду завідувачки кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій, що, зазнавши кілька реорганізаційних змін, нині функціонує під назвою "кафедра інформаційної, бібліотечної та архівної справи" у структурі факультету соціальних комунікацій і музейно-туристичної діяльності. Зусилля ученої спрямо-

вано на постійний інноваційний поступ очолюваного підрозділу. Сьогодні це єдина профільна кафедра в Україні та ХДАК, що має 100% науковий ценз. Тут працюють 6 докторів наук (І. Давидова, Н. Кушнарєнко, А. Соляник, І. Лосієвський, О. Кобелєв, О. Мар'їна) та 4 кандидати наук (В. Сєдих, Н. Коржик, Т. Сафонова, І. Коханова). Підрозділ стабільно посідає одне з перших місць у щорічному внутрішньому рейтингу найкращих підрозділів Академії, здатний розв'язувати найскладніші наукові й освітньо-виховні завдання, запроваджувати інноваційні освітньо-професійні програми ("Управління цифровою інформацією", "Бібліотекознавство та інформаційно-аналітична діяльність", "Бібліотечно-інформаційний менеджмент"), репрезентувати у студентському середовищі базові курси, починаючи з історії бібліотечної справи й до інтелектуальних цифрових систем опрацювання та надання у вільне користування читачам документної інформації. Провідні викладачі кафедри, докторанти й аспіранти взяли на себе основну відповідальність за якість розроблення та широке впровадження результатів комплексної НДР ХДАК "Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку" (науковий керівник — А. Соляник), а також кафедральної НДР "Трансформація бібліотечної діяльності як складова формування нової комунікативної реальності" (науковий керівник — І. Давидова).

Креативний організатор-науковець, Ірина Олександрівна невтомно прагне підвищення якості підготовки бакалаврів, магістрів, докторів філософії й докторів наук, удосконалення системи атестації фахівців і науково-педагогічних кадрів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. У науковій біографії ювілярки є такі відповідальні посади: вчений секретар спеціалізованої вченої ради ХДАК Д 64.807.02 із правом прийняття до розгляду та захисту докторських (кандидатських) дисертацій із наукових спеціальностей: 27.00.01 "Теорія та історія соціальних комунікацій"; 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" (2008—2017); заступник голови спецради ХДАК Д 64.807.02 із захисту докторських (кандидатських) дисертацій зі спеціальностей: 27.00.02 "Документознавство, архівознавство"; 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" (2017—2021). Розуміючи важливість дисертаційної ради не лише для ХДАК, а й для України загалом, Ірина Олександрівна опікується її розбудовою: залучає до числа членів та опонентів найкращих профільних докторів наук; регулярно на високому фаховому рівні організовує захисти докторських і кандидатських дисертацій; проводить копітку роботу зі

складною документацією; здійснює інформатизацію та цифровізацію діяльності спецради. Як результат — за багаторічне функціонування системи підготовки й атестації науково-педагогічних кадрів у ХДАК жодних зауважень від Державної атестаційної комісії чи Міністерства освіти і науки України не надходило.

З уведенням 2016 р. в Україні "Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)" суттєво підвищуються вимоги до атестації здобувачів ступеня доктора філософії у формі публічного захисту дисертації як постійними, так і тимчасовими спеціалізованими вченими радами. Значно зросли вимоги й до рівня наукової кваліфікації членів спецради та опонентів: кожен із них повинен мати не лише ступінь доктора наук зі спеціальності, а й бути автором не менше трьох статей, опублікованих упродовж останніх п'яти років у профільних наукових журналах, внесених до міжнародних наукометричних баз Scopus або Web of Science Core Collection. Відповідність цим вимогам дає змогу Ірині Олександрівні очолювати тимчасові спеціалізовані вчені ради й долучатися до підготовки нової когорти науковців — докторів філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Як і минулими роками, ювілярка самовіддано працює на викладацькій ниві, бере дієву участь у реформуванні й підвищенні якості вищої освіти. Як відомо, від 2015 р. в Україні введено нову номенклатуру наукових галузей і спеціальностей, здійснено перехід від кваліфікаційної до компетентнісної парадигми навчання. Нині на всіх освітніх рівнях готують кадри з інтегрованої спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" (галузь знань — 02 "Культура і мистецтво"). Маючи багаторічний плідний досвід підготовки бібліотечних фахівців вищого гатунку, Ірина Олександрівна у вересні 2016 р. створила й очолила проектну групу з провідних викладачів кафедри з метою розроблення освітньо-професійних програм для першого (бакалаврського), другого (магістерського) і третього (освітньо-наукового) рівнів підготовки здобувачів вищої освіти. Як гарант підготовки докторів філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи вчена особисто організувала успішне проходження акредитації цієї освітньо-наукової програми в Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти. Готуючись до акредитації, очолювана І. Давидовою кафедра розробила інноваційні та оригінальні програми, силабуси й інші навчально-методичні матеріали з кожної фахової освітньої компоненти чинних навчальних програм.

Ірина Олександрівна — обдарований педагог, упроваджує в освітній процес ХДАК навчальні курси інноваційного характеру, на високому науково-методичному рівні викладає такі дисципліни: "Соціальні комунікації", "Теорія та історія соціальних комунікацій", "Інформаційний менеджмент", "Інформаційний маркетинг", "Менеджмент знань", "Основи інформаціології" та інші. Учена широко застосовує проблемні, інтерактивні й інноваційні засоби, методики, прийоми, техніки й форми навчання: диспути, тренінги, презентації, ділові, рольові, моделювальні ігри, кейс-технології, майстер-класи, круглі столи, модерацию, мозковий штурм, тестування, дистанційне та мережеве навчання, що мотивує студентів до саморозвитку, підвищує якість науково-творчого й освітньо-виховного процесу. Завдяки таланту, високому професіоналізму, відданості улюбленій справі І. Дави-

дова давно та цілком заслужено здобула високий авторитет не лише в Україні, а й за її межами.

У складні воєнні часи соціальна активність Ірини Олександрівни лише посилилася. Війна змінила її життя, але не змінила бажання розвиватися, опанувати нові напрями діяльності й допомагати людям пережити непрості часи. Робота в межах проєкту "Спільно. Точки зустрічі" за підтримки ГО "Ми" сумісно з фондом "Професійний розвиток Харкова" та за сприяння UNICEF Україне при ООН дає змогу не лише розширяти коло професійних комунікацій, а й насамперед долати психологічні травми війни, повертати дітям радість життя, відчуття безпеки та безтурботності.

Студенти, аспіранти, колеги й друзі бажають Ірині Олександрівні міцного здоров'я, творчої та педагогічної наснаги, подальших успіхів в усіх інноваційних починаннях!

Основні праці І. Давидової

1. Davydova I. O. Efficiency of managing the resource potential of university library / Davydova I. O. // University library at a new stage of social communications development. conference proceedings. — 2019. — [S. 1.], n. 4, — P. 11—16. — ISSN 2707-0476. — Mode of access: <http://unilibnsd.diit.edu.ua/article/view/186966>. Accessed: 08 Jan. 2022. — Title from the screen.
2. Peng Ya. University Library Projects for the Formation of China's Digital Library and Information Space / Yan Peng, Iryna Davydova, Nataliia Kunanets and Natalia Veretennikova // Computer Sciece and Information Technologies 22—25 September. Lviv. — 2021 — S. 399—402 (Scopus). DOI: 10.1109/CSIT52700.2021.9648715.
3. Davydova I. Webometric Analysis of National Libraries Websites / Iryna Davydova, Olena Marina, Serhii Marin, Andriy Peleshchyn // 2nd International Workshop on Control, Optimisation and Analytical Processing of Social Networks (COAPSN-2020), Lviv, Ukraine, May 21, 2020. — 2020. — P. 165—176. — Mode of access: <http://ceur-ws.org/Vol-2616/paper14.pdf>. — Title from the screen.
4. Давыдова И. А. Компетентностная модель модернизации высшего библиотечного образования: опыт Украины / И. А. Давыдова, Н. Н. Кушнаренко, А. А. Соляник, А. Ю. Марыина // Научные и технические библиотеки. — 2021. — 1 (1). — С. 133—146. — Режим доступа: <https://doi.org/10.33186/1027-3689-2021-1-133-146>. — Загл. с экрана.
5. Davydova I. Social Networks in Developing the Internet Strategy for Libraries in Ukraine / Iryna Davydova, Olena Marina, Alla Slianyk, Yuriy Syerov // International Workshop on Control, Optimisation and Analytical Processing of Social Networks (COAPSN-2019), Lviv, Ukraine, May 16—17. — 2019. — P. 122—133. — Mode of access: <http://ceur-ws.org/Vol-2392/paper10.pdf>. — Title from the screen.
6. Давидова І. Комунікативна складова концепції управління знаннями / Ірина Давидова // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 1. — С. 11—14.
7. Давидова І. О. Роль знання в процесі організації бібліотечної діяльності / І. О. Давидова // Вісник Харківської державної академії культури : збірник наукових праць. — 2018. — Вип. 53. — С. 39—48.
8. Давидова І. О. Інформаційний менеджмент : навч. посіб. / І. О. Давидова. — Харків : Друкарня Мадрид, 2015. — 328 с.
9. Давидова І. О. Ринок інформаційних продуктів та послуг : навч. посіб. / І. О. Давидова. — Харків, 2012. — 199 с.
10. Давидова І. Розвиток цифрових компетентностей студентів бібліотечних спеціальностей / Ірина Давидова, Олена Мар'їна // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2020. — № 6. — С. 97—104. — Режим доступу: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/218614>. — Назва з екрана.

Надійшла до редакції 10 червня 2022 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 71 пр. Зам. 34.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html